

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

ERDEY FERENC
FEHÉR JÓZSEF A.
HAITS GÉZA
KÉZAI BÉLA
KLEMPA SÁNDOR KÁROLY
KRISZTINKOVICH BÉLA
RADÓ POLIKÁRP
SOMOGYI ANTAL
SZEGHALMI ELEMÉR
SZIGETI ENDRE
SZÖRÉNYI ANDOR

írásai

1963 DECEMBER

Ára: 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Szigeti Endre</i> : A modern technika és a keresztény ember	705
<i>Klempa Sándor Károly</i> : A jubiláló Escorial	713
<i>Fehér József A.</i> : Lázár unokája (Vers)	720
<i>Somogyi Antal</i> : Keresztény múmia-arcképek	721
<i>Haits Géza</i> : Sztravinszkij zenei hitvallása	725
<i>Fehér József A.</i> : Bűn, Hajnal a pusztán (Versek)	729
<i>Kézai Béla</i> : Jézus és Káin (Elbeszélés)	730
<i>Mihelics Vid</i> : Esmék és tények (A püspöki kollegialitás, a sajtó és az ökuménizmus problémái a zsinat előtt)	738
<i>Szennay András</i> : A kis út (Az élet kis, mégis jelentős eseményei)	743

NAPLÓ

Karácsonyi békességet! (<i>Erdey Ferenc</i>) 745; Az ősevangélium (<i>Szövényi Andor</i>) 746; VI. Pál a liturgikus megújulásról (<i>Radó Polikárp</i>) 749; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 751; Színházi krónika (<i>Doromby Károly</i>) 756; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 758; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 760; Elektra (<i>Bittei Lajos</i>) 762; Gótikus ereklyék az Árpád és Anjou korból (<i>Krisztinkovich Béla</i>) 764; Takáts Gyula első novelláskötete (<i>Szeghalmi Elemér</i>) 766; Jegyzetlapok (<i>r. gy.</i>) 768	745
---	-----

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat, Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

A MODERN TECHNIKA ÉS A KERESZTÉNY EMBER

Hallgatag tavasz egy könyvnek a címe. Nem regévé, hanem tudományos igényű munkáé. Egy amerikai asszony írta és arról van benne szó, hogy a vegyszeres rovar- és gyomirtás előbb-utóbb nemcsak a gyomot irtja, nemcsak a rovarokat pusztítja, hanem megtizedeli az énekes madarakat, és lassanként mérgezően hat majd az emberi szervezetre is. A könyv váratlan közönségsikert aratott: bestseller lett.¹ Erre a jelenségre érdemes felfigyelni. Annak a tünete ez, hogy az amerikai társadalom széles köreiből kezd jelentkezni a technikai haladástól való félelem. Száz- kétszáz évvel ezelőtt az ilyenféle gondolatok és amilyeneket nemrégiben egy Nobel-díjas orvos vetett fel, hogy a haladó orvostudomány aláássa az ember életrevalóságát, sőt talán számolni kell az emberi értelem apadásával is, értelmetleneknek tűntek volna.² Akkor még mind az amerikai, mind a nyugateurópai polgári társadalom elutasított magától minden olyan gondolatot, amely valamiképpen a technikai haladás veszélyeire intett volna. A vallásos és erkölcsi eszméktől teljesen függetlenített természettudomány és a reá épülő gyakorlat, a technika, nemcsak a hatalom eszköze volt az uralkodó osztályok kezében, hanem az értelmiség jövőbe vetett hite is arra támaszkodott. A nagybetűvel írt haladás új istenséggé vált: a természettudomány kezdte mindinkább kiszorítani a köztudatból a teológiát, a technika meg a vallás gyakorlását. *Fontenelle* (1657—1757) a fejlődésről szólva azt mondta, „természetes, hogy mindennek nem lesz vége”. M. A. *Javary* a múlt század derekán megállapítja, hogy a közvéleményt mindennél jobban érdekli a haladás eszméje. *Renan* is azt vallja: „A nagy művek a természettudomány révén fognak bekövetkezni.” Alig volt tudós, aki ne hasonlóképpen gondolkodott volna és még IX. Pius, a „hírhedt” Syllabus kibocsátója is azt hangoztatja, hogy a római pápa nemcsak képes, de el is van rá szánva, hogy a haladással összebarátkozzék és békét kössön.³ A haladás gondolata, a technika diadalai elkápráztatták a közvéleményt. Az ellenpont nélküli haladás eszméje a deisták és a „parlagi materialisták” fetiszévé vált. A *Hallgatag tavasz*-nak száz évvel ezelőtt aligha lett volna sikere.

Aggodalmak és feltevések

Az emberek nagy része persze ma már úgy vélekedik, mint a múlt század gondolkodói; ez a történelmi interferencia törvénye, mondaná rá *Röpke*. A jövőt kutató gondolkodók azonban kezdenek ráeszmélni a technika természeti és társadalmi veszélyeire. Vagy ok nélkül való-e, ha féltik levegőnket a Stroncium 90-től és a különféle mesterséges sugárzásoktól? A természetbe történt beavatkozásunk nemcsak az énekesmadarakat veszélyezteti. A hajók olaja, a gyárak szennyvizei a tengerek és folyók halait kezdik már pusztítani. És felmerül a kérdés: a technika életpusztítóvá kezd válni? Utaltak sokan a társadalmi veszélyekre is. A varrógép összetörése óta állandóan ott lappang a gyanú, hogy a technika, a gép munkanélkülivé vagy a gép rabszolgájává teszi az embert. Nem *Taylortól* (1856—1911), a „tudományos” kapitalista munkaszervezés megalapítójától származik-e az a mondás, hogy „az ipari munkát annyira egyszerűsíteni kell, hogy idomított gorillák is elvégezhesék?”⁴ Az emberi

munka öröme vész el az elgépesített munkában és nem véletlen, hogy az amerikai *Burling* már 1918-ban úgy észleli: „A dolgozók neurózisa és érezhető ellenállása munkájuk, előljáróik és munkatársaik iránt több veszteséggel jár, mint az összes balesetek és betegségek együttvéve.”⁵ Nem csoda tehát, ha akadtak és akadnak vallásos gondolkodók, akik mindebből arra következtettek, hogy a technika ördögi, a technika a gonosztól való.

Talán érthető ezek után, hogy a *Technische Rundschau*, ez a nálunk is jól ismert svájci szaklap a múlt év második felében néhány érdekes tanulmányban vizsgálta meg az ember és a modern technika viszonyát. A szaktudós, a technikus kezd felfigyelni az emberre, az ember jelentőségére a termelésben. Nemcsak arra, hogy az ember mit cselekszik a gépek kiszolgálása közben a technikai civilizáció fenntartása érdekében, hanem arra is, mit gondol és mit érez, mit hisz, milyen értékekre veti tekintetét. Ha a technika nem segíti elő az ember jólétét, jóérzését, boldogulását, ha az ember nem ismeri fel a technikáért hozott áldozat és szenvedés értelmét, ha a technika nem fakaszt több életet, nem segíti elő értékek kialakulását és nem javítja, esetleg éppen megrontja az emberi kapcsolatokat, akkor az ember és a technika viszonyát felül kell vizsgálni.

Röpke, aki szintén szerepel a szerzők között, derűlátó következtetésekre jut. Szerinte a technika folytan növekvő „munkamegosztás, amely az embert szolidaritásra kötelezi — a legerősebb civilizációs erő. Kétség-telenül úgy van — mondja a neves svájci közgazdász és történetbölcselő —, hogy míg a szolidaritásnak ez a köteléke az erkölcsöt és a jogot magasabb fokra emeli, az embert békés érzületre és kölcsönös tapintatra neve-li”.⁶ Ugyanakkor azonban arra figyelmeztet, súlyos hiba lenne, ha a technikát abszolutizálnánk, mint egyes technikusok teszik, akik hajlamosak arra, hogy istent vagy ördögöt lássanak benne. Mindkét magatartást ember-és kultúraellenes determinizmusnak tekinti és arra figyelmeztet, hogy a döntő mindig az ember marad, aki a technika megteremtője, ura és irányítója, a technika pedig mindig csak az emberi szellem és értékrend szolgálja lehet.

Kísérlet a Hawthorne gyárban

A haszonelvre berendezkedett üzemek persze nem igen vannak tekintettel az emberre. Igaz, ma már nem verik a 14—15 éves gyermekeket a „hengercimbora” néven ismert vasbottal, hogy kibírják a nyáron hajnali 3-tól este 10 óráig tartó munkanap szörnyűségeit Varley úr találóan „pokol öblé”-nek nevezett gyárában,⁷ mint a kapitalizmus hajnalán Angliában, de az üzemek ma sem felelnek meg mindenütt az emberiség, sőt — a termelés követelményeinek sem. Mert bármilyen furcsán hangzik is: a jobb termelés feltételeinek kutatása közben jöttek rá a kapitalisták arra az igazságra, amit egyes vallásos gondolkodók, a humanisták és a szocialisták váltig hangoztattak, hogy az emberesebb légkör biztosítása a termelés szempontjából is előnyökkel jár.

Hadd utaljak arra az esetre, amely a Western Electric kötelékébe tartozó, 21.000 munkással dolgozó Hawthorne telefongyárban valósággal fejebe költöztette az üzemrationalizálás szakértőit. A meglepetés Hawthorne-teszt néven került bele a szakirodalomba. A dolog úgy történt, hogy a telefongyárban kutatni kezdték a legelőnyösebb megvilágítás hatását az alkalmazottak munkájára. Azt gondolták, jobb világítás esetén termelékenyebb lesz a munka. A munkásokból két csoportot alakítottak: kísérleti csoportot és ellenőrző csoportot. A kísérleti csoport világítását javították

— a termelékenység emelkedett. De emelkedett az ellenőrző csoportban is, ahol nem javították a világitást. Azután egyre furcsább dolgok derültek ki. Amikor a kísérleti csoportban az ellenőrző csoport világitásánál is gyengébb megvilágitást szolgáltattak, a csoporttagok teljesítménye javult. Sőt az ellenőrző csoportban is, Az üzembracionalizálás szakértői bölcsességük végén jártak. A Harward egyetemet és a Rockefeller intézetet hívták segítségül. Az egyetem szaktudósai leszállították a munkaidőt; a termelékenység emelkedett. Felemelték a munkaidőt: emelkedett a termelés. A különféle kísérletek nyomán végül is megfejtették a titkot. Kiderült, hogy a teljesítmény nem annyira a munkaidőtől, a szünetektől, a világitástól, színhatásoktól, mégcsak nem is annyira a fizetéstől függött, hanem egy „titokzatos” emberi tényezőtől. Az a tény, hogy a kutatók őszinte érdeklődéssel foglalkoztak az ott dolgozó leányok munkájával, nehézségeikkel és sorsukkal, egymagában növelte a dolgozók munkájának termelékenységét. Nem érezték már pusztá számnak, vagy munkagépnek magukat. Elmult nyomasztó fáradtságuk, a távolmaradások 20 százalékkal csökkentek. Előzőleg ötször annyit betegeskedtek, mint amióta foglalkoztak velük. A pszichológus kísérletezők nem racionalizálták agyon Taylor és Bedeaux módjára a mozdulatokat, hagyták a dolgozókat egy kicsit szabadon, kedvük szerint dolgozni, sőt időnként még fecsegni is. A szabadság tudata fokozta a leányok munkakedvét.

Ezek után minden 300 dolgozó mellé semleges tanácsadót alkalmaztak, aki egy-egy órát elbeszélgetett az alkalmazottakkal munkájukról, előjáróikról, munkatársaikról stb. A beszélgetések teljesen bizalmasak maradtak, a vezetőség csak a panaszokról szerzett tudomást, a nevekről soha. A hatás mind a vezetőkre, mind a vezetettekre kedvező volt. (Mint-ha csak modern „gyógytatószékeket” állítottak volna be az üzem érdekében.) Megállapították — írja *Mayr* —, hogy „a gyárnak nemcsak a jó termelést kell szolgálnia, hanem a fedele alatt élő ember személyes megelégedettségét is. A Hawthorne kísérlet bebizonyította, hogy az üzemnek gazdasági és szociális funkciója van és ezek elválaszthatatlanok egymástól. Ha ugyanis egy üzem emberi szervezete nincs egyensúlyban, akkor gazdaságilag is elmaradott lesz”. *Mayr* egyébként már 1927-ben rájött, hogy a szabadon és önálló módon kialakult munkacsoportok dolgozói az átlagosnál jobb munkát végeznek.

A Hawthorne kísérlet azért is nagyon érdekes, mert azt bizonyítja, hogy az embert nem sokba vevő Taylor-rendszer a kapitalista hasznelvűség szempontjából sem vált be. A technokraták, az üzemszervezők és a tőkésék is kénytelenek számolni a termelésben az emberi elem, a humánus megjelenésével. Maga a termelési verseny cáfol rá arra a kíméletlen szellemre, amely a telhetetlen nyereségvágytól elvakultan a dolgozó személyiségére és szociális igényeire való tekintet nélkül vetette rá magát kizsákmányolására. *Hans Zbinden* professzor *Novalist* idézi, a roman-tikus költőt, aki ezt az igazságot az angol ipari forradalom (1760—1840) első évtizedeiben megérezte: „Ha az emberek a szervezés művészete és a technika révén egyetlen egy lépést akarnak tenni a természet meghódítása felé, először három lépést kell tenniök befelé, az etikai elmélyülés irányába.”

Ebből a három lépésből mindezideig fél lépést ha megtettünk — mondja a svájci szaklap tanulmányírója. Már pedig a modern technika — bármennyire rákényszerít is humánus szempontokat a technokratákra és az üzletemberekre — önmagában még semmit sem oldhat meg. Csupán hozzásegít annak a felismeréséhez, hogy a humánus és morális követelmé-

nyek teljesítésétől függ a technikai vívmányok haszna. „Végül most is, mint a múltban, az ember törekvését és alkotását mindenkor a központi értékek, a bölcséleti és erkölcsi mintaképek, a testi, lelki és szellemi szükségletek határozzák meg. Toynbeenak kétségtelenül igaza van — véli Zbinden —, amikor azt állítja, hogy sem a gazdaság, sem a technika, sem a politika nem határozza meg teljes kizárólagossággal a kultúrák sorsát, hanem ma is, akárcsak az összes korábbi időszakokban — már amennyire fel tudjuk őket fogni — a metafizikai értékek azok, amelyek a fel-emelkedést és a bukást eldöntik.” Másképpen és témám szempontjából egyszerűbben fogalmazva — nem a gép, hanem maga az ember.

Módszertani és egzisztenciális ateizmus

Hol rejlenek azok az erkölcsi és metafizikai értékek, amelyeket Zbinden professzor Toynbeet idézve számonkér a nyugati technika emberétől?⁸ Alex Blöchlinger éppen ezt vizsgálja és felveti a kérdést: lehet-e a technikus — keresztény?⁹

A kérdés nem új. A dialektikus materializmus oldaláról nálunk is gyakran foglalkoznak vele és elvi alapon tagadó választ adnak rá, jöllehet azt ma már marxista szerzők is elismerik, hogy a polgári társadalmi életből kiindulva a válasz gyakorlatilag nem egyszer igenlő is lehet.¹⁰

A vita nem akörül forog, vajon a technikus a magánéletében jó keresztény lehet-e? Ennek a lehetőségét keresztény és marxista gondolkodók egyaránt elismerik. „Vannak emberek — állapítja meg a keresztény világfelfogású Blöchlinger —, akik kettős életet élnek a hivatás és a magánélet síkján (és ez esetben a magánélethez számolhatjuk a vallásgyakorlatot is), anélkül, hogy a két sík között tudatos kapcsolat állna fenn. Ebben az esetben azonban hiányzik a benső egység a keresztény hit és a technika közt, úgy, hogy a kettő nem is kerülhet egzisztenciális összeütközésbe.” Nagyon jól tudjuk, hogy az efféle kettősség a hivatás és a magánélet közt nemcsak a nyugati társadalmi élet sajátossága, hanem nálunk, a szocialista társadalomban élő természettudósok és technikusok körében is előfordul.

A kérdés tehát éppen az, vajon a technikus személyében a technika és a keresztény hit élő, egzisztenciális egységbe olvadhat-e össze? Vagy ilyesmiről szó sem lehet, minthogy ez alapjában véve lehetetlen? Annál nyomósabb ez a kérdés, mert a technikai civilizáció kibontakozásának és az európai elkereszténytelenedés folyamatának párhuzamossága még a keresztény szemlélődőben is azt a feltevést keltheti, hogy egyrészt a természettudomány és a technika, másrészt a keresztény hit aligha forrhat össze egzisztenciális egységbe. A svájci szerző szerint akadnak olyan keresztény gondolkodók is, akik azt a következtetést vonják le, hogy a technika a gonosztól való, a technika démoni, a technika Isten nélküli. S nyilvánvaló, ha tényleg így volna, akkor lehetetlenné válnék a technikus személyében a technika és a keresztény hit élő egysége.

Azt hiszem azonban, mindjárt a kérdés feltevésénél meg kell állnunk egy pillanatra, hogy azt jobban megfogalmazzuk. A technika se nem istenes, se nem istentelen, aminthogy nem lehet az a matematika vagy a hatás-kvantumelmélet sem. Ez a kategória egyszerűen nem alkalmazható rájuk. A kérdést tehát így lehetne pontosabban megfogalmazni: vajon a technika művelése, technikai feladatok ellátása, a technikai problémák beható kutatása ateistává teszi-e azt az embert is, aki hivatásának kez-

detén még tudatosan kereszténynek vallja magát, vagy legalábbis kialakulhat-e benne valami tudathasadásos jellegű, kétsíkú szemlélet.

A tudomány és a technika története, az egyes tudósok és technikusok vallomásai azt bizonyítják, hogy nemcsak efféle kétsíkú szemlélet alakulhat ki, hanem a vallásos világméretű teljes elfordulás is bekövetkezhet és a keresztény technikus eljuthat a tudatos istentagadáshoz. A természettudós és így a technikus is a maga szakterületén a másodlagos okok vonalán marad; Laplace óta tudatosult benne az, hogy a természet magyarázásához nincs szüksége rá, hogy Istenhez folyamodjék. A technikust még ráadásul eltölti az ember hatalmának az érzete, hiszen rendelkezni tud a természet erőivel. Azt is tudjuk, hogy a mai természettudós, amint azt Karl Rahner jezsuita atya, a világhírű teológus a Paulus Társaság idén nyáron rendezett salzburgi eszmecserején¹¹ megjegyezte, agnosztikusnak vagy módszertanilag atheistának mutatkozik. A tudóst a tudomány módszere már eleve arra kötelezi, hogy „egy jelenség alapját egy más jelenségben és ne közvetlenül Istenben keresse”. Ez a módszertani atheizmus azonban nem torkollik-e szükségképpen egzisztenciális atheizmusba? Blöchlinger szerint nem. A természetkutatás, a modern természettudomány egyre több titkot tár fel. „A természettudományok szükségszerűen vetnek fel olyan kérdéseket — írja Blöchlinger —, amelveket a maguk módszereivel már nem tudnak megoldani. Ezek a kérdések kifelé mutatnak: a metafizikára, a teológiára, a hitre.” Bizonyos, hogy magából a természettudományból és a reá épült technikából nem keletkezhet erkölcs, sem pedig vallási viszony. A természettudomány és a technika nem igényli az ember benső, egzisztenciális valóságát, öntudatát. A természettudomány ugyanis meglehetősen alanymentes, az embert mellőző természetű. Éppen ezért mutatkozik olyan alkalmasnak arra, hogy viszonylag gyorsan megismerhető legyen, s általában azért is olyan elismert, mivel a valóságról alkotott képe az ember számára „személyes részvétel nélkül is elfogadható”, ahogv Karl Rahner fejezi ki magát. Ezzel szemben az olyan emberi alaptényezők, mint a szeretet, a hűség és bármilyen erkölcsi erő, a valóságnak a természettudományon kívüli, azt meghaladó területéhez tartoznak. Így a vallás is, amely a természettudomány és a technika körén túl jelentkező kérdésekkel foglalkozik.

A kutató természettudós és a gyakorlati technikus egyaránt átlendülhet a másodlagos okok láncolatáról a metafizika és a teológia trapézára, hogy onnan a lét értelmére nézve tegyen fel kérdéseket. Ebben az esetben azonban már nem mint természettudós vagy technikus, hanem mint olyan ember jár el, akinek szemléletére világnézete vagy vallása nyomja rá a bélyegét. S ez esetben az sem vitás, hogy a természettudománnyal és a technikával alaposan foglalkozó ember tudatában a természettudomány és a technika nemcsak sorvasztóan hathat a vallásra, hanem meg is termékenyítheti, ahogyan erre ugyancsak számos példát találunk a modern tudomány történetében. Elég, ha a keresztény Planck és az istenhívő Einstein vagy a katolikus Heisenberg életrajzaira hivatkozom. A természettudomány törvényei, a technika alkotásai ugyanis gazdagítják a valóságról alkotott képünket s kitágíthatják azt a kört is, amelyből a hívő elme elvileg olyan tudattartamokra is következtethet, amelyek igazolják vallási tételeit, újra feldolgozhatja, mélyebbé teheti a gyermekkorból származó vallásos képeket, az esetleg felmerülő ellentmondásokat is feloldhatja vagy kiküszöbölheti. Ha tehát nem is állítjuk, hogy szükségszerűen ki kell alakulnia a technika és a hit egzisztenciális egységének, tapasztalataink alapján megállapíthatjuk, hogy ennek az egységnek megteremtése

egyáltalán nem lehetetlen. Persze ez aligha történhet meg bizonyos személyes erőfeszítések nélkül. Kereszténynek lenni azonban — feladat. Az volt a múltban s még inkább azzá válik napjainkban.

A technikai civilizáció forrása

Ha azonban még mélyebben szeretnők megérteni a modern ember és a technikai civilizáció viszonyát, nem árt rövid elméleti pillantást vetnünk arra az egyedülálló történeti háttérre, a nyugati civilizációra, amelyből a modern természettudomány és technika kifejlődött. A technika, legalább is abban a szűkebb értelemben, ahogy azt most használjuk, a természeti kincsek és természeti erők tervszerű kiaknázása a természet ismerete alapján, az emberi szükségletek fedezése érdekében. Ebben a meghatározásban benne rejlik a cél, a tudatosság és az uralom mozzanata. A természet erőinek megragadására és leigázására irányuló uralmi akarat éppen az európai kultúra körében mutatkozik meg a legszembetűnőbben, már-már oly mértékben, hogy szinte megrémülünk eredményeitől. Nem kétséges, hogy az ókorban is voltak rendkívüli technikai teljesítmények, de szoros értelemben vett technikai civilizáció csak az európai kultúra talaján virágozott ki.

Ez elég ahhoz, hogy kissé közelebről is szemügyre vegyük. És itt fel lehet figyelni arra a köztudomású, de csak ritkán emlegetett tényre, hogy a természeti erők kiaknázása és a termelési viszonyok fejlődése szempontjából az ókorral szemben a marxista történetiszemlélet is haladó jellegűnek tekinti a középkort. A kereszténységgel — persze marxizmus-sal se — vádolható Oswald Spengler kitűnően jellemzi ezt, amikor a természettudományokkal foglalkozó középkori szerzetesek celláiba viszi olvasóit. Szerinte az akkori természettudósokra az jellemző, hogy nem a világ titkait akarják kifürkészni, mint az ókoriak, hanem a természet erejét. Innen származik a matematikai módszer követelménye, amelyet az angol Grosseteste (1175) és Roger Bacon (1210), a német Albertus Magnus (szül. 1193) és Witelo (szül. 1120) állítottak fel. Innen Bacon „scientia experimentalis”-a, a kísérlet, a természetnek kínpaddal, emelőkkal és csavarokkal való kínvallatása. „Experimentum enim solum certificat”. vagyis egyedül a kísérlet igazolja az elméletet, ahogy Albertus Magnus írja, aki Aquinói Szent Tamás mestere, és Gassendit megelőzve az atomelmélet nagy középkori képviselője volt (az egyház doktora is). Azt hitték, hogy Istent akarják megismerni — írja róluk Spengler —, holott egyedül csak a szervesen természeti erőket, minden történésnek láthatatlan energiáját akarták izolálni, megfoghatóvá és felhasználhatóvá tenni... Nem az anyagot, hanem az erőt kutatják: a tömeg csak az energia függvénye. Grosseteste a tér teóriáját, mint a fény függvényét fejtegette. Petrus Peregrinus a magnetizmust, egy 1322-es kézirat a föld napkörüli mozgásának kopernikusi teóriáját sejteti, és erre ötven év múlva Oresmei Miklós a *De coelo et mundo* munkájában az elméletet világosabban és mélyebben alapozza meg, mint maga Kopernikus, és a *De differentia qualitatum* tanulmányában megelőzte Galilei szabadesés-törvényét és Descartes koordináta-geometriáját. Istenben többé nem az urat látták, aki trónjáról igazgatja a világot, hanem a végtelen, mindenütt jelenlévő, szinte személytelen erőt. Különös istentisztelet volt ez, amint ájtatos szerzetesek kísérletekkel fűrkészték a titokzatos erők titkait. És mintha bekövetkezett volna, amit egy régi német misztikus mondott: „Mialatt Istent szolgálod, Isten szolgál téged.”¹²

A természet uralmára törő európai ember szellemének ilyen megvilágítása után szinte elfogadhatónak tűnik Max Schelernek az a megjegyzése, hogy „a zsidó-keresztény teremtő monotheizmus és ennek győzelme az antik világ mitológiája és metafizikája fölött kétségtelenül a nyugati természettudomány első és alapvető elindítója”. Scheler szerint a természettudományos technikai civilizáció forrása éppen abból a hitből fakad, amely szerint Isten parancsolta meg az embernek, hogy uralma alá vesse a földet.¹³ Az a történeti tény, hogy a technikai civilizáció éppen azon a földrészen fejlődött ki, amely egyúttal a keresztény vallásnak is első otthonává lett, kétségtelenül megerősítheti Scheler nézetét.

Az ember szolgálatában

Mi lehet az oka azonban annak, hogy különösen Galilei pere óta mind az egyháziak részéről, mind pedig a világi tudományok művelői közül oly sokan látnak ellentétet nemcsak egyes vallások, de elsősorban a keresztény vallás és a természettudomány, a vallásos ember és a tudományos kutató vagy a technikus közt? Blöchlinger nem annyira ismeretelméleti szempontokra és nem is a megismerés lélektanára hívja fel a figyelmet, hanem főleg arra a kultúrtörténeti tényre, hogy a Biblia korának és világképének kategóriáit is kinyilatkoztatott isteni igazságoknak tekintették, a hagyományos teológiai módszereket pedig igyekeztek átvinni a természetkutatásba is. A szerző elismeri, hogy a Biblia hamis természettudományos értelmezése akadályozó módon hatott a természettudományok, így a technika kifejlődésére. De ugyanakkor meggyőződése, hogy „a kereszténység a természetkutatást lehetővé teszi és előmozdítja”. Ezt az álláspontját arra alapítja, hogy a kereszténység „elvileg leszámolt a mágiával”, amely túlvilági hatalmakkal akart természeti változásokat előidézni, fiziológiai folyamatokat megváltoztatni. Még az ószövetség emberének gondolkodásmódja is átugorja a másodlagos okokat s egyenesen Istenhez, mint első okhoz folyamodik (Isten felkelti a napot és lenyugtatja, esőt és havat idéz elő, megmutatja a csillagok útját stb.). Ezzel szemben a keresztény hittudomány szerint bár Isten, a természet minden történéseinek magyarázó és ható oka, nem úgy működik benne, mint valami „deus ex machina”, nem kívülről nyúl bele a természeti eseményekbe, hanem a természetet úgy teremtette meg, hogy az valóban a maga erejéből működjék. A keresztény bölcsélet és a hittudomány tehát tiszta és önálló természetfogalmat dolgozott ki. „Nem akarjuk azt mondani — írja Blöchlinger —, hogy a teológiai fogalomtisztázás ténylegesen egyengette az utat az exakt természettudományos gondolkodáshoz vagy akár csak lökést is adott volna hozzá, de annyi egészen világos lehet, hogy a tiszta keresztény bölcsélet és hittudomány elvileg nem mondhatott ellent a tudományos természetkutatásnak, hanem arra feltétlenül igent kellett mondania. Ha az alkimia és a mágia a középkor derekán is még tartották magukat, ha boszorkányokat égettek és istenítéletre hívtak fel, ezek alapjában véve olyan nem keresztény maradványai a pogányságnak, amelyeket a kereszténység nem tudott kigyomlálni. A helyesen felfogott kereszténység nem lehet kerékkötője a természetkutatásnak és a természettudományoknak, ellenkezőleg: a keresztény érezze hivatottnak magát arra, hogy a világot maga alá gyűrje, a természet titkait kutassa és ezt a világot alakítsa és formálja. A kereszténységnek lényegéből eredően tudomány- és kultúra-barát beállítottságúnak kell lennie.”

A keresztény vallás felől nézve tehát a keresztény hívő teljes szívvel, egész egzisztenciájával lehet természettudós és technikus.

Blöchlinger gondolatmenete további során arra is utal, hogy annak a technikusnak, aki kereszténynek vallja magát, voltaképpen egyre jobb kereszténnyé kell válnia. Törekvése csak az lehet, hogy a technika mind igazabban az embert szolgálja. Az alkalmazott eszközök ugyanis csak azért, mert jó célt szolgálnak, még nem bizonyosan jók. A cél nem szentesíti az eszközt. Ha tehát a technikai munkafolyamat úgy van megszervezve, hogy az abba belekapcsolva emberek szenvednek és közben emberi értékek mennek tönkre, akkor a technika nem felel meg a maga értelmének és a technikusz szembe kerül önmagával. Ha például csak egyesek gazdagodását, nem pedig az egész emberiséget akarja szolgálni, akkor máris ilyen ellentmondás keletkezik. A kapitalista termelési és gazdasági viszonyokra vonatkoztatva kiemeli Blöchlinger, hogy ebben és a hasonló esetekben nem mindig az egyes technikusokat terheli a felelősség. De általában is a korlátozott emberi képességek olykor a legjobb akarattal sem állíthatják be a megfelelő eszközt a helyes célok érdekében. A technika ezért folytonos, fáradságos, gyakran kemény küzdelmet követel megjavítása és haladása érdekében. Az emberi korlátozottság következménye az is, hogy a technikai haladás egynémely következménye nem látható előre. A becsületos technikusz valamiképpen szenved ettől az elégtelenségtől, és ebből a szenvedésből fakadnak mindig újra meg újra azok a törekvések, amelyek arra irányulnak, hogy a technikát a lehetőséghez képest az emberhez méltóvá alakítsák. A keresztény technikusz a hitéből is erőt merít, hogy minél teljesebben megfeleljen hivatásának, hiszen tisztában van azzal, hogy az Isten iránti szeretetnek mindenkor az emberek, az ember-testvér iránti szeretetben kell konkrétizálódnia.

Úgy gondolom, ezek a fejtegetések eléggé világossá tehetik, hogy a keresztény ember a modern technika számtalan kérdést felvető korában a technika fenyegető árnyékai alatt sem fordul szembe a technika haladásával; mint keresztény hívő egzisztenciális egységben élhet technikusi hivatásával és karöltve dolgozhat mindazokkal, akik az emberiség javát keresik, függetlenül attól, hogy ki milyen alapokról jutott lényegében azonos értelmű erkölcsi következtetésekre. Egves keresztény elmék idegenkedése a természettudománnyal és a technikával szemben, a középkortól kezdve mostanáig, nem annyira a technikának, mint a technika mögött jelentkező korlátlan hatalomvágnak szól. És ki tagadhatná, hogy az erkölcsi értékek által nem korlátozott emberi uralomvágnak olykor brutális, olykor félelmetes kifejezésre jutott a tudomány által feltárt és a technika révén megragadott természeti erőkben? Mi azonban ma már hisszük, hogy az erkölcsi erők végül is diadalmaskodni fognak a féktelen hatalmi indulatokon, és humanizálják a technikát még akkor is, ha sokan szeretnék felhasználni a természet rettenetes erőit a maguk önző, ember-telen céljai érdekében.

JEGYZETEK: 1 Rachel Carson: *Silent Spring*. — 2 P. B. Medavar: *Die Zukunft der Menschen*. — 3 „Romanus Pontifex potest ac debet cum progressu, cum liberalismo et cum recenti civilitate sese reconciliare et componere.” — 4 *Technische Rundschau*, 1962. dec. 14. Silvio Graeminger cikke. — 5 U. o. — 6 *Technische Rundschau* 1962. okt. — 7 Bertrand Russel: *Egy évszázad története I.* 96 l. — 8 Hans Zbinden: *Der bedrohte Mensch* 1950. — 9 *Technische Rundschau* 1962. szept. 14. — 10 Fodor Judit: *Fizika és válás*. Természettudományi közlöny 1963. 1–2. szám. — 11 *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1963. júli. 10. szám. — 12 Oswald Spengler: *Ember és gép*. 66–67. old. — 13 Max Scheler: *Probleme einer Soziologie des Wissens*. 1929.

A JUBILÁLÓ ESCORIAL

A spanyolok szívesen nevezik történelmi múltjuk fénykorát, a XVI. és XVII. századot *Siglo de oronak*, azaz aranykorszaknak. Vannak, akik csak a XVI. századra értik ezt, mert a nemzeti lelkesedés sohasem lán-golt oly tündöklően, mint ekkor. Az egész század ragyogó felemelkedés volt, amelyben az árnyéknak még semmi jele sem mutatkozott. V. Károly és II. Fülöp, a spanyol nagyhatalom alapítóinak korszaka ez, hősei pedig *Fernando de Herrera*, *Luis de León*, a misztikusok, *Lope de Vega* és a századot lezáró *Cervantes*.

A spanyol felemelkedés első századában épült az *Escorial* is, II. Fülöp álompalotája, amely az ország vallási, irodalmi, művészeti, gazdasági és szociális erőinek foglatatát nyújtja a hatalmas épületsoport szimboliká-ján keresztül.

Nem csoda tehát, ha a palota 400 éves jubileuma alkalmából a meg- emlékezések egész sora jelenik meg világszerte a könyvpiacra és a folyó- iratok hasábjain.

V. Károly 1555 október 25-én lemondott Németalföldről és Olaszor- szágról fia javára, majd a következő év első napjaiban Spanyolországról és a tengerentúli birtokokról is. 1558 szeptember 21-én, miután a *San Yuste* nevű kolostorban több évi visszavonulás után az örökkévalóságra felkészült, csendesen elhunyt. Fia II. Fülöp, a spanyol világhatalom másik oszlopos tagja, anyai ágról az ún. katolikus királyoktól származik, atyai részről pedig I. Miksa császár és Szép Fülöp vére folyt ereiben, tehát fé- lig német, félig spanyol eredetű. Érdekes, bármennyire azonosult is a spanyol nép lelkével, ezt csak egy irányban tudta kifejezni és pedig mint a spanyol *idealizmus* hordozója. A spanyolok *realizmusából* kevés volt benne. Pedig hát rendíthetetlen nyugalma, sztoikus egykedvősége, mély val- lásossága, hailama a misztikus istenélményre, az unitas catholicáért vívott szívós küzdelme, tiszta spanyol örökség. Ez hozta őt oly közel spanyol alattvalóinak szívéhez.

Mint uralkodó Fülöp mindig a legjobbat akarta. Hogy V. Károly óri- ási birodalmát spanyol elvek szerint igyekezett kormányozni s evvel a Németalföldek elszakadását siettette, neveltetésének volt a következmé- nye. A tengerentúli nemesérc-behozatal jelentőségét közgazdasági szem- pontból nem ismerte ugvan fel, de ez nem csak az ő hibája volt. Amint- hogy az sem kizárólag Fülöp hibája, és nem is egvedül angliai Erzsébet érdeme, hogy a Nagy Ármádia expedíciója nem sikerült és ezáltal Spa- nyolország tengeri és kereskedelmi fölénye megrendült.

Fia *Don Carlos* — ma már tudjuk ezt — fogyatékos elméjű volt, és apja életére tört, midőn a forrongó németalföldi rendek élére akart állni.

És az inkvizíció? Mennvi gáncs érte emiatt! Pedig a legújabb kutá-ások kimutatták, hogy kérlelhetetlen szigorával, amellyel nemzeti önvé- delemből a készülődő valláspolitikai forradalmat elnyomta, hazáját évti- zedes vallásháborúk nyomorától kímélte meg. Sőt ma már az is tudott dolog, hogy azok a vádak, amelveket Európaszerte írásban és élőszóval teriesztettek, halálos ellenségétől *Orániai Vilmostól* származtak és egy céltudatos világpoganda eszközei voltak. A mai levéltári kutatás azt állapítja meg, hogy Fülöp élete a valóságban népének és egy eszmének önzetlen szolgálata volt. Mint ember szerény volt és igénytelen, a luxus és jólét minden kinövését helytelenítette. Udvara kevés vidám ünnepséget

látott. Egy olasz diplomata ezeket írja keserűen: „*in questa corte non e alcuno passatempo e è freddo come il ghiaccio*” (ebben az udvarban nincs semmi szórakozás és olyan hideg, mint a jég). Uralkodói kötelességét a legnagyobb lelkiismeretességgel végezte. 40 éven keresztül szigorú napi-rendet tartott. Elolvasott minden jelentést, minden okmányt, a legfontosabbtól a legjelentéktelenebb papirosig. Ezeket ellátta sajátkezű észrevételeivel, sőt még a stílárius és helyesírási hibákat is megjelölte. A hősies kötelességteljesítéssel fejlett igazságszeretet párosult benne. Nem volt tekintettel előkelő származásra, utálta a hazugságot és képmutatást. Ha lelkiismerete valamit jónak látott, kérlelhetetlenül keresztülvitte akaratát, a bűnöst pedig, bárki lett légyen az, szigorúan megbüntette. Óvatos volt, döntések előtt sokat töprengett. Lelki életét semmi sem jellemezte jobban mint az Escorial. Ez a palota, amely zárda, templom, panteon, múzeum, kutatóintézet volt egyszerre, sok alkalmat nyújtott az uralkodónak a visszavonulásra. Elsősorban a vallásos életének kialakításához szükséges nyugalmat biztosította, azután munkalehetőséget nyújtott a nehéz kormányzati teendők elvégzésére, végül pedig méltó temetkezési helyet teremtett vele a spanyol királyok számára.

Az a hideg nyugalom kifelé és nemes pompa befelé, amelyet a misztikus elmélyedés, a tudományok és művészetek ápolása megkívánt, valami szent és tiszteltreméltó jeleget kölcsönzött a lelkiismeretes, igazságos és kötelességtudó király munka és pihenőhelyének.

Igy kap az Escorial épülete fokozatosan szimbolikus értelmet a spanyol nép lelkében mint a XVI. századbeli Spanyolország reprezentatív emlékműve és mint a spanyol népi jellem külső és belső nagyságának kifejezése. Ezt a kortársak közül egészében és részleteiben mélyen átérezni és átélni csakis az alapító II. Fülöp tudta.

Az Escorial-gondolat kifejlődése

A spanyol csapatok 1557-ben augusztus 10-én Saint-Quentin közelében fényes győzelmet arattak a franciákon. E napon a katolikus naptárban a spanyol származású szent Lőrinc emlékét ünneplik. A mélyen vallásos Fülöp előtt az összefüggés világos volt: a spanyolok győzelmüket nemzeti szentjüknek köszönhetik.

Szent Lőrincnek azonban eddig se temploma se kolostora nem volt honi földön. A királyi hála legelemibb kötelessége tehát ennek eleget tenni. S ezzel megszületett az Escorial-gondolat a maga legegyszerűbb formájában: „építsünk egy szentélyt a szent tiszteletére spanyol földön, amelynek neve legyen: *San Lorenzo de la Victoria*.”

A hol és hogyan azonban még nem öltött testet és fogadalomról se volt még szó, inkább csak szilárd elhatározásról, amelynek alapgondolata később elmélyült és kitágult. (Legendás elemek sem hiányoznak. Saint-Quentin ostroma alkalmából mindenképpen ágyútűz alá kellett venni a várfalba beépített és Szent Lőrinc tiszteletére emelt kis kolostort. A szentségtörő cselekedet kiengesztelésére a király elhatározta, hogy Spanyolországban egy sokkal szebb otthont fog emelni a szent tiszteletére. Minderől azonban az alapító oklevél mitsem tud.)

Új tartalmat nyert az Escorial V. Károly végső akaratával. Fiának és utódainak kötelességévé tette, hogy a spanyol Habsburg családnak méltó temetkezési helyet, dinasztikus panteont emeljenek, ahol apák, fiúk és unokák néma közösségben várhassák a feltámadás napját. Az élőknek pedig kötelességévé tette, hogy a halottakról időnkint megemlékezzenek. A gyászmisék ezreit mondták el a család elhunyt tagjaiért. De hol lehetne

ezeket méltóbban elmondani, mint egy külön erre a célra épített szentélyben, ahol szerzetesek végeznék e szép feladatot! Így lett II. Fülöp a családi koporsók gyűjtője. (Mária magyar királyné, II. Lajos özvegye is az Escorialban fekszik.) 1586-ban a bazilika és az alatta levő kriptá elkészült. A király sajátkezűleg készített liturgikus naptára jelezte az elhalálozási napokat, az előírásokat, hogy a burgund-spanyol protokoll milyen külső-segei mellett kell az egyes gyászünnepeket megülni.

Hogy a panteon a maga idejében hogyan festett, azt nem tudjuk, mert a mai alakját IV. Fülöp-től kapta, aki azt az alapító szellemével el-lentétben erősen barokkizálta.

II. Fülöp kedvenc-gondolata hovatovább éjszakáinak titkos szenvedé-lye lett. Vajon milyen elérhetetlennek gondolt kívánságokat akart Fülöp még kifejezni általa és vele? Nem akart-e az egész világ előtt egy bátor hitvallást tenni? A gránittömbök ezrei nem szándékoztak-e akaratá-nak és érzületének tartós emléktáblái, illetve az örök Spanyolország jel-képe lenni?

Igen, a fegyveres győzelem és a halotti őrség gondolata mellett más is felmerült a király lelkében. És ez a tridenti hitvallás és ellenreformá-tori tiltakozás vágya lehetett. Mindennek, amit a hitújítók elvetettek, te-hát szerzetesi élet, szentségek, dogmák, szentek és ereklyék tisztelete, szimbolika és liturgia, mindennek az Escorialban biztos menedékre kel-lett találnia. Az Escorial krónikáírója Fray José Sigüenza nem ok nélkül hangsúlyozza, hogy az Escorial alapkövét ugyanabban az évben, ugyan-abban a hónapban rakták le, amelyben a tridenti zsinat zárógyűléseit tartották.

A transzcendentális célok mellett II. Fülöp nem téveszti szem elől az evilági szükségleteket sem. Az Escorial-gondolat rendkívül tágítható va-lami, nem hiába termésvészet az architektúra. A különböző óhajok és vá-gyak surlódás nélkül szabadon érvényesülhetnek benne. Így a győzedelmi emlékműn, a családi panteonon és a tridenti hitvallás mentevárán kívül hadd bontakozzék ki benne a spanyol Alcazar eszméje is. A *sala* és *saleta*, az *antecámara* és *antecamarilla* elhelyezését térbelileg ebben a palotában lehetett igazán nagy arányokban kiépíteni. A király megközelíthetetlen-ségét, amely a zord vidék kiválasztásában és az épület felépítésében is meg-nyilvánult, itt szinte eszményi módon sikerült megvalósítani. Fülöp szí-vesen időzik az Escorialban a sátoros ünnepek heteiben, ahol az egyetlen lénynak, aki felette áll, méltó módon fejezheti ki hódolatát. Itt nem za-varják a követek, itt nincsenek kihallgatások. Így válik az Escorial a ki-rályi elkülönülés fellegvárává. Betegségek, sorscsapások, csalódások e ter-mekben mélyülnek el emberkerüléssé és világmegvetéssé.

Az Escorial célkitűzései közé tartozik továbbá az enciklopédikus jel-legű *Summa Theologiae* földi megtestesítése. Fülöp Spanyolországa a to-mista renaissance hazája volt. E törekvéseknek *Opus magnum*-ja *Cano Menyhért* teológiai ismeretformálásainak kritikai összefoglalása. Egy ilyen Cano szellemében, művelt, laikusoknak szerkesztett, de kulturális és vilá-gi síkon mozgó Summa lebegett Fülöp szemei előtt, amidőn az Escorial falai a magasba kezdtek emelkedni. Ezt a célt szolgálták a világhírű és a Vatikán gyűjteményeit is messze felülmúló múzeumok és pedig: könyv-, oklevél-, kézirat-, térkép- és alaprajzgyűjtemény, planetariumok, termé-szetrajzi preparátumok, az Óvilág emlékeinek képei és végül kémiai labo-ratóriumok. A kollégium tanárai között kellett lenniök a régi és modern nyelvek legjobb szakembereinek, az archeológia, történelem, földrajz, ké-mia és csillagászat professzorainak.

A tomista Summa gondolatával való kacérkodás nem játékos ötlet, hanem hosszas mérlegelés eredménye. A Summa összefoglaló jellege a spanyol szellemiség fellegvárát jelentő Escorialban új életre kelt. Jellemző vonásai: meglepő egyszerűség, előkelő céltudatosság, áttekinthető kollektív-szellem kifelé és szerves tagozódás befelé. Az Escorialról ugyanazt lehetne elmondani, ami Aquinói Tamás szellemiségére áll: minél jobban szemlélem a részletet, annál inkább csodálom az egész szerkezetét. A spanyol ezt így fejezi ki: *Fuente de todas las ciencias*, tehát az összes tudományok forrása legyen ez a királyi kutatóintézet. Ne felejtjük el azt sem, hogy az Escorialnak megvolt a szociális és gazdasági jelentősége. San Lorenzo közössége felőleli nemcsak a kolostor szerzeteseit, hanem az elemi iskola gyerkőceit, a kollégium nagy diákjait, a palota személyzetét és ha jelen van, a királyi családot kíséretével együtt. Ez a közösség az alapító elgondolása szerint szigorúan önellátó. A palota körül gazdasági üzemek létesülnek, amelyek gabonával, állatokkal, tejjel, gyümölcssel, zöldséggel, halakkal látják el a bennlakókat. Hivatásuk, hogy az ellátás mellett az agrártudomány legújabb felfedezéseinek mintatetepei legyenek, beleszámítva a különböző öntöző eljárásokat is. Külön szerepet szánt a virágkultusznak. A mai kavicsos déli homlokzat előtt valamikor hatalmas kertek terültek el. Különösen a szegfűkultúrák voltak híresek. A kertészek nemcsak az összes spanyol dísznövényeket tenyésztették, hanem Peru és Mexico exotikus virágfajtáit is. A szökökutatak százai pedig a virágágyak között egy keleti szőnyeg benyomását keltették a látogatóban ha az emeleti ablakokból kitekintett.

Végül nem lehet figyelmen kívül hagyni az épülettömb külső alakját, amely egy hatalmas rostélyhoz hasonlított fogantyúval együtt. „Szent Lőrinc tüzes rostélya.” 206 méter hosszú, 161 méter széles és négy tornya, 2673 ablaka, 1200 ajtaja és 86 lépcsője van. Folyosóinak hossza 160 kilométer. A spanyol késői renaissance e hatalmas alkotása külön esztétikai törvényeknek engedelmeskedik. A klasszikus szellemet utánozza, melynek lényeges jegyei: világosság, mértéktartás, összhang. Az északi népek és a reformáció egyéniség kultuszával szemben a törvény és arány kötőerejét hirdeti. A spanyol renaissance sehol se tűndöklök oly fenséggel és méltósággal, mint ebben az épületben. Nincsen renaissance-építmény talán egész Európában, amely a nemes egyszerűséget így párosítaná az impozáns nagysággal és méltósággal. A virágzó spanyol renaissance minden szükségtelen, díszítő elemet levetett, hogy még halványan se emlékeztessen a gótikára, a mór világra, avagy az ún. *el plateresco* formadus dekorációjára. Hallgassuk csak meg az Escorial krónikását. Ő ezeket mondja értelem szerint: zárt egység az egészben, arányos elosztás a részletekben adja meg egy mű szépségét és az összhangot. Eszerint fenség és nagyság (*magestad y grandeza*), tekintély és előkelőség (*autoridad y nobleza*), illem és dísz (*decencia y decoro*) három egymás között rokon, egymást szorosán kiegészítő fogalomcsoport, amelyre minden építészeti műizlés értékelését visszavezetni lehet.

Nemhiába *José de Sigüenza* tudta Fülöp után a legmélyebben átérzeni az Escorial szellemiségét.

Nagy épületeknek, amelyek nem mindennapi célok szolgálatában állanak, rendszerint érdekes építkezési története van. E tekintetben az Escorial sem kivétel.

A hely kiválasztásánál a királyi alapító akarata szerint az előföltételek egész sorát kellett teljesíteni. Nem volt szabad túlságosan messze lennie Madridtól, egészséges klímával rendelkezék, hogy a nyár ne legyen

nagyon meleg. Az is fontos volt, hogy a környék ne adjon alkalmat szórakozásra, de ne legyen nyomasztó lelki hatással sem a látogatóra. A szakemberek bizottsága, akiknek a helyet meg kellett keresniök — néhány orvos, építész és kőfaragó volt a tagja — nem könnyű feladat előtt állott. Több mint egy évig bolyongott Madrid környékén, míg végre megtalálta azt, amit a király keresett. A Guadarrama-masszívum kifutóinak egyik völgyében egy szegényes falu közvetlen közelében találták meg az alkalmas területet. A falu az Escorial nevet viselte. Ez annyit jelent mint salakföld, régebben ugyanis itt vasbánya meg egy olvasztókemence volt üzemben. Kelet és dél felé gyönyörű kilátás nyílik, innen észak és nyugat felé pedig a Sierra sziklatömbjei alkotnak heroikus hátteret. Nyáron a távoli havasok felől fujdogáló szellők kellemes lehűlést hoznak. A téli hideg is annyira tűrhető, hogy kályhát nem volt szükséges felállítani a helyiségekben.

Az építkezés története

Mielőtt az építkezés megindult volna, szerzetesek jelentek meg a helyszínen. Így akarta a király. Hogy miért éppen hieronomyták lettek az új kolostor lakói, annak több oka van. V. Károly is kedvelte őket, hisz kolostorukban (San Jeronimo de Yuste) vonult vissza halála előtt. II. Fülöp osztozott atyja felfogásában. Nemcsak azért választotta őket, mert képzett és fegyelmezett rendtagok voltak, hanem mert értettek az építészethez is. Hacsak alkalom adódott, meglátogatta a Guadalupe-i hieronomyta cönobiumot, amelyet a későbbi években Zurbaran esetvonásai örökítettek meg. De kedvelte a Guisando-i zárdát is. Itt szokta a nagy ünnepeket eltölteni. Innen jött az Escorial lakóinak első garnitúrája. Tehát szerzetesek voltak az első munkások. Perjelük *Fray de Colmenar* tehetséges építész és még tehetségesebb műszaki rajzoló. *Fray Juan de San Jeronimo* vezette a számadási könyveket. Később ő lett a zárdá első krónikása. *Fray Antonio de Villecastint* hamarosan a munkások felügyelőjévé nevezték ki. Laikus testvér volt, szívós természetű, goromba, mint egy pokróc, de eszes. A király nagyon szerette és hallgatott rá. *Fray Francisco de Madrid* ellenőrizte a kőmetszési munkálatokat. *Fray Alonso de Madrid* gondoskodott az igavonó állatokról és a fuvarokról. *Fray Lorenzo de Monserrat* olyan ezermester hírében állott, akit Fülöp szívesen látott környezetében. A vezető mérnök *Juan Bautista de Toledo*. Világi ember. Michelangelo tanítványa. Nem rendelkezett a mester művészi lángelméjével, de enciklopedikus szellemét elsajátította. Tudott latinul és görögül, jártas volt a matematikában és bölcséletben, szobrász és építész volt egyben. Tőle származott az Escorial első tervrajza. Kár, hogy az építkezés negyedik évében hirtelen eltávozott az élők sorából. Helyébe az olasz származású *Giovan Battista Castello* lépett, majd *Juan de Herrera*, egykori császári tiszt. Művelt matematikus és humanista, az építészeten Vignola tanítványa. Nemcsak udvari építész, hanem úgyszólván az ország építészeti diktátora, aki minden nagyobb állami és egyházi építkezést hivatalból ellenőrzött. Ő építette az Aranjuez-i kastélyt, a Szevilla-i börzét, a Valladolid-i székesegyházat. A spanyol művészettörténelemben neve fogalom lett, úgyhogy külön Herrera stílusról beszélnek. A klasszikum erejét és nemes egyszerűségét szinte emberfeletti nagyságban tudja elképzelni. Keze alatt az Escorial az ó-spanyol királyi vár (alcázar) és a középkori keresztény katedrális szintézisévé női ki magát. A falfelületek komolysága és a vonalak nyugodtsága a dór lelkiséget varázsolják a szemlélő elé. Istenháza párosul itt palotával és parlamenttel. Ime a fülöpi korszak

kővé meredt alkotása, amelyet a spanyol joggal nevez *unica maravilla*-nak, azaz egyedül álló csodának.

Az Escorial 20 évig tartó építése alatt voltak kritikus hónapok is. 1583-ban április 23-án rakják le az alarját az épületnek és a székesegyháznak is. Utána szünet állt be. A király ezalatt egyre mélyebben beleélte magát az Escorial gondolatába és egyre világosabb lesz előtte, hogy az eredetileg elgondolt 50 szerzetes helyett kétszer annyit fog alkalmazni, hisz az intézmény másképp nem tudja hivatását kifejezni. A kezdet szűkebb méreteiből az egész eszmét befogadó hatalmas, szinte fojtogató tömb sorozat lesz. Ennyi lakó számára persze a tervezett helyiségek nem elegendők.

Ezért sokan azt állítják, hogy az Escorial első tervezete hibás számításokon alapult. De hát mindent elvessenek, mindent újra kezdjenek, amikor az alapok készen vannak és a fundamentum falai lassan emelkedni kezdenek? Vagy esetleg hosszabbítsák meg az épületet minden irányban? *Juan Bautista de Toledo* erre is hajlandó. A király azonban ebbe nem megy bele. Tanácsolnak neki mindent és egyre tanácstalanabb lesz. Ekkor *Fray Antonio de Villegas* kiutat talál. Ahelyett, hogy az épületet megnyújtánák és szélesebbé tennék, azt indítványozta, hogy a falakat emeljék magasabbra, építsenek az alapra kétszer annyi emeletet. Az épület így nyer monumentalitásában és a szükséges helyiségek megszületnek. A király fellelégi és így nyeri az Escorial végleges külsejét. Mennyire nyomott lett volna a kolostorpalota e kietlen vidéken, ha az első tervezet szerint épült volna fel.

1575-ben állt be az építkezés második krízise. Hogy-hogy nem, bizonyos kimerültség vett erőt az építkezési munkán. Spanyolországban hozzászórtak ahhoz, hogy egy nemzedék nem érheti meg egy ilyen hatalmas mű befejezését. Emlékezetükben volt még, hogy egyes székesegyházakon nemzedékek dolgoztak. Volt azonban valaki, akit a huzavona — spanyol közmondás szerint — „holnap is van még egy nap” kétségbe ejtett és ez maga a király volt. Ő, aki különben lassú és töprengő ember, most szüntelen hajtja a munkát, az építés ellenben fékez. A király ekkor magához hivatja hűséges emberét, *Fray Antonio*-t és négyszemközt tárgyalnak. Emlékezteti arra a napra sok évvel ezelőtt, mikor az építmény még kezdet kezdetén volt. Akkor kérdezte tőle *Fülöp*: „*Fray Antonio* elhíszed-e, hogy tervünk és elgondolásaink végét még megérjük?” A jámbor szerzetes prófétai ihlettel válaszolt: „ha nem tudnám biztosan, hogy feliséged a befejezett mű látásában még évekig fog gyönyörködni, akkor egy tégladarabhoz sem nyúlnék. Esküszöm erre a szerzetesi öltönyömrre.” „És *Antonio* testvér, még mindig kitartasz jóvendölésed mellett?” „A munka megindulása csak a királyi parancsot várja” — mondta *Antonio*. Duplázák meg a munkások számát, osszák fel az egész komplexumot és bízzák megfelelő számú mesterre, akik önálló munkakörrel rendelkeznek.

Antonio tanácsát követik. Kikiáltók teszik közhírré Spanyolország minden városában a király kívánságát. 60 kiváló kőfaragómestert fogadnak fel, a hűsz legjobbat kiválogatják, adnak melléjük 40—40 segédet. Nekik kell az építést a régi munkások mellett siettetniök és pedig *con toda furia*, így hangzik a királyi parancs. Ettől kezdve az Escorial környéke egy megzavart méhkaszhoz kezd hasonlítani. A lázas munka mozgásba hozza egész Spanyolországot. Madridban és Toledóban kötelet fonnak, a Sierra de Bernardosban palát vésenek, Burgo de Osmában, Granadában és Aranjuezben színes, fekete és zöld jászpist termelnek ki, Filabrésben és Estromozban fehér márvány kerül elő, Aragonban készülnek a

hatalmas bronzrácok, Guadalajarában és Avilában a vasrácok, Flandriában öntik az óriási gyertyatartókat. A cuencai, balsaini és quexicali fenyvesek csak úgy visszhangzanak a fűrészek munkájától és a fejszék csapásaitól. A tengerentúli országokból hozzák a mahagonit és ébenfát, a toledói erdők adják a terebintust, a Pireneusok a bükköt, Alcarriában szerzik be a diófát. Olaj- és freskófestők, orgonaépítők, hangszerkészítők százezer dolgoznak. Százezer élnek az Escorialból.

1537 szeptember 13-án helyezik el ünnepélyesen a zárókövet. Fray Antonio, aki az első naptól kezdve munkában volt, akinek csuháját 2 évtizedig érte a téglapor, immár az aggkor küszöbén végzi nagy meghatottsággal az ünnepi aktust. Naplójában ez alkalommal felírta az összköltségek végösszegét. Az egész építkezés 3 millió dukátba került. A bazilika maga 500 ezret nyelt el.

Két év múlva elkészült a belső berendezés is és egy külön kiküldött pápai *legátus a latere* elvégezte a bazilika megáldását. E nap előestéjén 1586 egyik meleg és csillagos éjszakáján az egész óriási épülettömböt ezer és ezer kis olajlámpácskával kivilágítják. A tetőfedők felkúsznak a 95 méter magas kupola tetejére, ott ahol a kereszt gömbje van, hogy ott is elhelyezzék a lobogó örömmécsést. Csoda — írja Sigüenza —, hogy tűzvész, vagy más szerencsétlenség nem történt, mert a munkásokban annyi volt a bor, mint a lámpásokban az olaj. A súlyosan köszvényes királyt óhajára nyitott gyaloghintóban körülhordják, hogy az épület minden zeg-zugát lássa. Könnyei csakúgy patakanak az örömtől. A mű befejezést nyert, életének álma beteljesedett.

12 évig lakhatott még a kolostorpalotában. Benne találta meg életének legszebb sikerét: a nyugodt szembenézést a halállal. Fülöp utolsó éveiben sokat betegeskedett. Fájdalmai napról-napra erősödtek, járnai vagy ülni már alig tudott. De soha egy panasz vagy zokszó nem hagyta el ajkát. Hűséges komornyikja, a holland származású *Jehán Llermite* egy elmés szerkezetű karosszékét szerkesztett. Hajlítható löszórmatrac alkotja a gépezet lényegét, amelyet ércből készített síneken fel- és lehajtani, illetve forgatni lehet minden irányba. Ez a híres „köszvényeszkék” a szenvedésekkel elhalmazott nagybeteg utolsó négy évének nélkülözhetetlen kísérője. A köszvényes végtagok gennyes daganatai és az állandó, titokzatos láztól kicsrepedett ajkak, valamint az elhatalmasodott vízkór iszonyú rombolást vittek véghez a szervezetben. Ezért a király 1598 június 30-án elhagyja a madridi alcazart és köteleken függő párnák között viteti magát az Escorialba. 53 napos haláltusáját szeretett kolostorában küzdötte végig. Emberi piszokban és kibíratatlan bűzök között fetrengve, hisz hozzányúlni nem lehetett, mindvégig szótlanul állta a sarat, igazi vértanúhoz illő nyugalommal és hősiességgel. A félelemnek még nyoma se látzott. Királyi méltósággal és lelki nyugalommal lépte át az örökkévalóság küszöbét.

A hanyatlás

II. Fülöpöt, a spanyol késői renaissance nagy uralkodóját századokon keresztül egyoldalúan itélték meg. A németek nagy költője és a jeni egyetem történelem tanára, Schiller Frigyes, nemcsak mint történész értette félre az Escorial építőjét, hanem mint költő is (*Don Carlos*) torzképet csinált belőle.

Valójában ha nem emeljük őt ki korából és környezetéből, hanem meghagyjuk százada és országa gyermekének, akkor II. Fülöp fanatizmu-

sa őszinte vallási buzgósággá, állítólagos kegyetlensége becsületes jogérzéssé válik. Fülöp akárcsak népe, fantaszta volt és kissé fellegekben járó idealizmusának lett áldozata. Amikor utolsó órája elérkezett, be kellett valania, hogy magasröptű álmai szétfoszlottak és aggodalommal néz szeretett hazájának jövőjébe. Ez volt talán törekvéseinek legkegyetlenebb tragikum.

Ekkor mondotta a következőket: „*Dios que me dado tantos reinos, me ha negado un hijo capaz de regirlos, temo que me lo gobiernen*” (Isten, aki annyi birodalmat adott nekem, megtagadta tőlem a fiút, aki képes uralkodni fölöttük, félek, hogy nekem kell majd kormányoznom őt is.) Úgy is lett! A művészetkedvelő III. Fülöp alatt az önző Lerma herceg, majd annak tehetségtelen fia kormányzott. Az élvezethajászó IV. Fülöp helyett pedig kegyence, Olivares uralkodott. A francia Antoine de Brunel 1855-ben joggal írja ezeket: „*Il n' y eut jamais de prince, qui se laissait gouverner plus absolument par ses ministres que celui-cy*” (soha nem volt még fejedelem, aki tökéletesebben hagyta volna, hogy miniszterei kormányozzák, mint ez).

Spanyolország pedig ezalatt egyre jobban hanyatlott. Milánót, Nápolyt, Sziciliát és a Németalföldeket megvédeni, a tengeri rablókat féken tartani sok emberbe és még több pénzbe került. Az éhség növekedett, az adó egyre nyomasztóbb lett, a csapatok tömegesen szökдösni kezdtek, hisz már évek óta nem kapták meg a zsoldjukat. A királyi testőrség a kolostorok adományából tengeti életét. A termelés csökkenése folytán drágasági hullám öntötte el az országot. Az epileptikus és degenerált II. Károly rövid uralkodása alatt Spanyolország önző dinasztikus harcok zsákmánya lett s vele nemcsak az utolsó spanyol Habsburg szállt a sírba, hanem az Escorial nemzetformáló ihlete is a ködös múlt álmaiba merült.

*

Az Escorial ma már csak árnyéka annak, ami a befejezés idején volt. 380 esztendő alatt a külső nem változott, talán csak a falak lettek szürkébbek és komorabbak. De annál rosszabb az, amit hanyagság, hozzánemértés, tűzvész (1671) és a napoleoni idők ellenséges inváziója az épület belsejében véghez vitt. A franciák például 1808 decemberében 350 kocsin vittek el mindent, amit csak tudtak. És a spanyol nép?

Az ő lelkében is árnyképpé halványult a dicső múlt. Hogy a falak és bástyák valamikor egy hatalmas győzelem emlékére épültek, hogy a bazilika ünnepélyes halotti őrségállássá magasztosult és az egész intézmény a tridenti hitvallás Grálvára, valamint a nemes értelemben vett királyi méltóság temploma akart lenni, minderről kevés fogalmuk van. De még kevésbé tudnak arról, hogy e falak között egykor az ország agytrösztje székelt és benne az alkotó művészet életvallomása testesült meg.

LÁZAR UNOKÁJA

*Az Ő szavára sír fölébe lendül
Kit áthevit a hívő-áhitat.
Te bűnös vagy, tetőtől-talpig az!
Ártatlant a földi nő sosem szül.*

*Zsák a tested, torkig telt a földdel,
Ne tömd tovább, már jóllakott, elég.
És hogyha most felét kiöntened
Könnyű volna, mint halott ha fölkel!*

Fehér József A.

KERESZTÉNY MUMIA-ARCKÉPEK

A művészettörténet sokféle szempontból foglalkozhat a múlt művészeti emlékeivel. A műalkotások szorosán vett történetének tisztázása érdekében kutathatja létrejöttük tényezőit, az alkotó művész életkörülményeit, kora művészetének viszonyait, de legáltalánosabb érdeklődésre tarthat számot annak a kérdésnek megválaszolása, mily lelki igényből született valamely kor művészete, illetőleg mily igények kielégítését kívánta a művésztől kora és közönsége.

Közismert történelmi tény, hogy a kereszténységgel új szellemiség indult el útjára, amely magától értetődő természetességgel művészetben is megnyilatkozni kívánt s megalkotta azt a keresztény művészetet, mely páratlan gazdagsága és művészi rangja mellett egyúttal egyik legmegbízhatóbb vallomást teszi a keresztény ember világról és e világ alakulásáról a történelem folyamán. Ez a tanuskodás és nem a művészi színvonal teszi érdekessé és felbecsülhetetlen értékűvé a katakombák festészetét, elsősorban a római emlékeket. Mivel azonban ezek az emlékek, mégha némelyikben meg is csillan a művészi kifejező erő, mesteremberek munkái, feltétlen kellett létezni egy oly keresztény festészetnek is, amelynek e munkák többé vagy kevésbé szerencsés utánérései.

Ilyen magas színvonalú, teljes művészi értékű és a keresztény hívő lelkületét hűen tükröző alkotásokat találunk a keresztény múmia-portrékban. Két helyen tártak fel nagy számban ilyeneket a régészek: Fayumban és Antinoében. Négy világrész hetvenhét múzeumában és gyűjteményében eddig 478 példányt tartanak nyilván belőlük.

Az arcképek a halott feje előtt hagyott nyílásban vannak elhelyezve, mintha a halott nézne ki a múmia-pólyából. A pólyák befogják őket, de ezenfelül még szurokkal is oda vannak tapasztva. Az arcképek viasz- vagy tempera-technikával fára vannak festve, s többnyire aranyozott gipszből vagy papírmáséból készült díszes keretbe vannak foglalva. Az ábrázolás az életnagyságnál kisebb méretű, s a fejen kívül a test legfelsőbb részét is mutatja. Ritka eset, hogy már a nyakban végződjék. A temperában készült arcképek viszont könyökig menő mellképek, s rajtuk az alsó kar és a kezek is ábrázolva vannak. Ez esetben a halott különböző szimbólikus tárgyakat tart kezében: Krisztus-monogrammot, virágot, búzakaralászt stb. A portrékon ábrázolt személyek kiléte, egy-két kivételtől eltekintve, ismeretlen.

Kairótól délre körülbelül 100 kilométernyire a lybiai sivatag szélén, tehát a Nílus balpartján s azzal párhuzamosan egy oázis-sorozat húzódik. Ezek között a legnagyobb Fayum. Nevét, mely nagy vizet jelent, a szomszédságában elterülő, 40 kilométer hosszú és 10 kilométer széles tótól kapta. A Ptolemaeusok alatt görög telepések érkeztek a termékeny oázisra, melynek fővárosát, Krokodilopolist — Alexandriától 300 kilométerre — jelentősen megnagyobbította és nővérfeleségéről Arsinoe-nak nevezte el Ptolemaeus Philadelphus (285—247-ig), az alexandriai múzeum és könyvtár alapítója, aki innét 20 kilométerre északkeletre még egy új várost is épített Philadelphia néven. Arsinoe Alexandriával vetekedő város volt, s az egész gazdag tartomány virágzott még a rómaiak alatt is. A római birodalom felbomlásával azonban elhanyaglott,

a sivatag homokja temette be — s tette a mai tudományos kutatás kincsébányájává. 1877—78 óta folyik a múmia-arképek feltárása, melyeknek korát az első század végétől vagy a második század elejétől a negyedik század végéig számítják. A negyedik század végén — úgy látszik. császári parancsra — a múmiák háznál őrzése megszűnt.

A keresztény múmiák másik lelőhelye a felső-egyiptomi Thebais fővárosa, a nagy művészetbarát Hadrianus császár (117—133) alapította Antinoe vagy Antinopolis, a Nilus keleti partján Rodan szigeténél. A város korán lett keresztény és püspöki székhely, de fennállása csak rövid ideig, a harmadik század végéig tartott.

E néhány adat könnyen érthetővé teszi két alapvető fontosságú megállapításunkat. Az egyik: a Ptolemaeusok uralmával Egyiptomba is behatolt a hellenisztikus műveltség, s a gazdag görög telepésekkel a görög festészet is meghonosodott formavilágával együtt. Világosan mutatja ezt az a tény, hogy a klasszikus ókorból egyedül fennmaradt arckép falfestménynek, Paomius Proculus péknek és feleségének Pompejiben talált, a nápolyi múzeumban őrzött s a korai múmia-arképekkel körülbelül egyidőben készült kettős portréjának mestere az arc formáinak ábrázolásában ugyanúgy jár el, mint a fayumi múmia-arképek mesterei. A másik: az egyiptomi vallásban évezredek óta a másvilágon volt a hangsúly, a vallásos gondolatvilágnak a halottak birodalma volt a középpontja. Ez magyarázza a halottak bebalzsamozásának szokását, amit a keresztények is nyugodtan folytattak, de a másvilágra vonatkozó keresztény tanítással kapcsolatt össze a múmia-arképek tanúsága szerint.

Nehezen csak az érthető, hogy a keresztény művészet történetének művelői elmentek a tanúségtétel mellett, mint ahogy az általános művészettörténet is éppen hogy csak tudomást vett ezekről a sajátos arcképekről anélkül, hogy megértésükre törekedett volna. Ennek a különös jelenségnek magyarázata, hogy e múmiákkal régészek foglalkoztak, kizárólag vagy elsősorban régészeti szempontokból, s közöttük alig akadt, akinek érdeklődését felkeltette volna ez arcképeknek sokszor csodálatos művészettel kifejezett lelki tartalma. A keresztény régészeket viszont a múmia-képeken az egyiptomi jelképek gyakori előfordulása tartotta vissza attól, hogy e műveket a keresztény művészet körébe utalják. Holott a régi keresztény világ egyáltalában nem törekedett holmi fertőtlenített művészeti nyelvre, s még a hatodik században sem ütköztek meg például a ravennai hívek azon, hogy a Krisztus keresztelését ábrázoló mozaik képeken mindkét keresztelő-kápolnában ott látható a Jordánt megsemmisítő alak. Sőt még a XII. században készült, a teremtéstörténetet ábrázoló képsorozatban — a monrealei székesegyházban — a vízből kiemelkedő Neptun jelzi, hogy a szemlélő a tengert látja a képen. Ebből nyilvánvalóan senkinek sem juthat eszébe, hogy a tenger pogány istenségének hite együtt élt e kor keresztény embereinek lelkében a teremtő Isten hitével.

Talán az ilyfajta nehézségek magyarázzák, hogy *Paul Buberl*, ismermertve a bécsi nagykereskedőnek, *Theodor Graf*nak gyűjteményét, kinek nevéhez fűződik a fazusi múmia-képek felfedezése, az anyag leltárszerű leírására szorítkozik s meg sem kísérli az arcképek értelmezését. *E. Guimet*, az antionebeli múmiák gyűjtője és kutatója, viszont minden kétséget eloszlató bizonyossággal mutatja ki az általa feltárt múmiák keresztény voltát és kijelenti: „Nem hiszem, hogy valaki talált volna itt akár egyetlen sírt is a halottnak szánt étellel (mint az egyiptomi nem

keresztény sírokban)... nem, az Antinoóban talált holttesteknek nincs szükségük táplálékra, de e lelkek szomjazzák a halhatatlanságot; az összes jelképek ugyanazt jelentik: világosságot, örökkévalóságot. A művészek halmozzák a világosságot jelentő szimbólumokat, a halhatatlanság jelképeit. Teljes náluk az egyöntetűség a másvilági élet eszméjének befogadásában". A tanulmányának végén ismertetett női arcképpel kapcsolatban pedig megállapítja: „Bármily öntudatosan vallja magát kereszténynek ez a nő — feje mögött a négyzetes dicsfény vértanúra utal —, hitének kifejezésére az egyiptomi szertartás szimbolikáját használja fel: Jézus nevének első két betűjét tartja kezében mint valami talizmánt, amely megnyitja számára az empyreum kapuját s így az örökkévalóság ajándékozta neki”.

Mélyebbre hatol a Kairóban dolgozó *Hilde Zaloscer* a művészi kifejező forma és a műalkotás tartalmának szerves kapcsolatát elemző tanulmányában, amely nagyszerű kiállításban jelent meg a művészettörténeti kiadványairól híres *Schroll* bécsi kiadónál s amely számbaveszi a fennmaradt anyagot és összeállítja a múmia portrékról eddig megjelent irodalmat. Amit Guimet az archeológia módszerével állapít meg az antropoliszi múmia-képeket vizsgálva, azt Zaloscer művészettörténeti és esztétikai módszerrel mutatja ki a fayumi múmia-arcképekről, hogy ti. ezek nemcsak keresztények számára, keresztény környezetben, hanem keresztény hitbéli meggyőződésből született alkotások. Vizsgálódásának eredményét néhány mondatba sűrítve így foglalja össze: „A régi Egyiptomban az örök élet nem élet, hanem örökkévalóságul vett halál... Arsinoe első keresztény századbeli lakói számára viszont a halál elvesztette féltelmetes voltát. Cél és ígélet lett belőle, mely felé a lélek teljes várakozással közeledett, az élet megkoronázása volt, legnagyobb kegyelem és felmagasztalás”.

Érdeemes lenne ezzel az értékes könyvvel részletesen is foglalkozni, szabadjon azonban ezúttal csupán a magam álláspontját előadnom, amely megegyezik ugyan a tanulmány lényeges eredményével, hogy ti. a portrék a keresztény hitből születtek, de jelentésüket teljesebben és pontosabban mutatja meg. Élményt váltottak ki bennem ezek a képek, amikor itt-ott találkoztam velük, s miként az ókeresztény művészet tisztázása során általában tettem, most is azt vizsgáltam, hogy ez az élmény, amelyben az arcképek keresztény hitet sugárzó karakterét véltem felfedezni, megfelel-e a történelmi valóságnak. S ennek során újból megbizonyosodtam arról, hogy nem elég egy műalkotást látni, vizsgálni és történetét tanulmányozni. Igazi és legmélyebb mondanivalója csak oly szemlélő számára lesz világos és érthető, akiben a műalkotást szülő élmény rezonanciára talál.

Zaloscer, hogy a múmia-arcképek kifejezésének tartalmát meghatározhassa, összehasonlítja őket a Pompejiben fennmaradt pékházaspár kettős portréjával. Itt az ábrázolt személyek tekintetüket a nézőre irányítják, vele veszik fel a kapcsolatot, tehát megmaradnak a földi, evilági szférában. Nem így a múmia-arcképek alakjai. Ezek egyáltalában nem vesznek tudomást a nézőről, tágranyílt szemük elnéz a szemlélő felett egy másik világba. Így jut el Zaloscer az idézett megállapításhoz. Ez a megállapítás szerintünk nem fedi a teljes valóságot. Közelebbi, szabatosabb megállapítással kell kiegészítenünk, illetőleg helyettesítenünk. Nagyra...elyes az a meglátás, hogy a múmia-portrék alakjai elnéznek a szemlélő felett egy másik világba. Tekintetük azonban ennél sokkal töb-

bet mond. Az a látvány, amelyre tágranyílt szemük nézése irányul, a meglepetés és lenyűgöző bámulat legfelsőbb fokát vártja ki bennünk, úgy, hogy az az érzésünk, mintha szemüket többé le nem tudnák róla venni. Benne van ebben a tekintetbe a meglepetés pillanatnyi jellege és a szemlélet állandósága. A földöntúli látvány kiváltotta érzés az arcképek túlnyomó többségén a boldogság különböző fokának kifejezése egészen az elragadtatásig. De előfordul, mint Quimet is megjegyzi az egyik női portré ismertetésében, hogy az ábrázolt személy tágranyílt szeme inkább megdöbbenést, mint boldogságot fejez ki.

Azt hiszem, ezek után nyugodtan megállapíthatjuk — ami egyébként hívő keresztények számára könnyen érthető —, hogy a keresztény múmia-arcképek a megboldogultat abban a pillanatban ábrázolja, amint a testtől elvált lélek megjelenik a másvilágon és Isten színelátása mennyei boldogsággal, örök békével és az örök világosság fényével tölti el. Olykor, mint említettük, a portré kifejezésében nyugtalanság vehető észre, mintha az ítélőbíró előtt való megjelenés izgalmát tükröznék. Ezt állapíthatjuk meg a római Vigna Massimo katakomba negyedik század első feléből származó női portréján is. De még határozottabban leolvasható annak a mellszobornak arcáról, amely Palmyra romjai közül került elő, s most a beirouthi amerikai egyetem múzeumának tulajdonában van. A mellszobor, amely a lélek finom rezdüléseit is felszínre hozó jellemzés remeke, 161-ben készült és Aha-t, Halafta lányát ábrázolja. Képét *Les ruines de Palmyre* című könyvében ezzel az aláírással hozza *Albert Champdor*: „Ugyan mitől döbbenhet meg ez a szép fiatal lány az örökkévalóság küszöbén?”

A keresztény ókor egyiptomi hívői tehát a halottak emlékét ápoló ősrégi szokást a krisztusi hit világosságába emelték és szeretteik képét nem mint a múlt emlékét őrizték, hanem kegyeletüket az a meggyőződés éltette, hogy a megboldogultak átköltöztek az örök élet világába, amely nincs alávetve a mulandóságnak, s így a kapcsolat élők és üdvözültek között fennáll.

A római katakombákban nincsenek múmiák és az említett női portrén kívül nem találkozunk bennük az elhunytak ábrázolásával. De innen sem hiányzik az emlékeztető az elköltözötték mennyei boldogságáról. Ez pedig az „orans” kiterjesztett karokkal imádkozó alakja, a boldogító istenlátásra eljutott lélek jelképe. Ezek az oransok legtöbbször nem kifejező ábrázolások, hanem csak sematikus jelzések, ám a Priscilla katakomba híres oransának tekintetében ugyanazt a csodálkozással vegyes mély boldogságot látjuk kifejezve, mint a múmia-portrékon. Minthacsak művésze a fayumi múmia-arcképek festőitől tanult volna. A katakombák festői díszé egyébként a különböző bibliai ábrázolásokkal teljesebben jelzi az üdvösség hitének gazdagságát és nemcsak a másvilágra költözött lélek boldogságára utal, hanem az egész, testből és lélekből álló ember megmentésére, a halálból feltámadásra és örök életre.

Az Egyiptomban fennmaradt keresztény múmia-arcképek a krisztusi hit mellett arról is tanúskodnak, hogy az a görög művészet, mely a földi lét harmóniáját keresve a tökéletes szépségének megmutatásában nőtt nagygyá, az újuló világnak megmutatta a menny hitének boldogító erejét. És azóta a keresztény művészetben nem húnyt ki a szemnek az a fénye, amelyben egy földöntúli valóságra csodálkozó lélek legmélyebb öröme ragyog.

SZTRAVINSZKIJ ZENEI HITVALLÁSA

„Nem a múltban élek, sem a jövőben. A jelenben vagyok. Nem tudom, mi lesz holnap. Csakis azért felelhetek, ami nekem *ma* igaz. Hivatásszerűen ezt az igazságot szolgálom teljes tisztánlátásommal.”

Ez a vallomás Sztravinszkij szakadatlan alkotásban kiteljesedő életének foglalatja és igazolása. Életét örök jelennek érzi, melynek vezérfonala a szép és magasztos rend, amely ellentéte a káoszoknak és a rendtelenségnek. A külső megfigyelő persze nyomon tudja követni, hogy a mindenkori jelennek ez az átélt és alkotásokban kifejeződő igazsága hogyan fejlődött a világ szépségeit felfedező bámulattól a legintellektuálisabb hitvallásig.

Sztravinszkij az orosz föld szülötte, onnan kapja első ihletét. De már a kezdet kezdetén kerüli az exotikumot. Balakirevók folklórját épp úgy, mint Szkrjabin füledt erotikájú miszticizmusát. Művészi fejlődésének kezdetén, annak legalsó lépcsőfokain, a játék és a tánc mitikus ösképeit felfedező, bizánci keveredésű, keleti kultikus hagyományból merít. Ide tartozik a 10-es évektől a 20-asokig terjedő korszakának termése, mint a Debussynek ajánlott férfikantátája, a *Csüllagképmás*, a korszakalkotó *Le sacre du printemps*, az orosz föld, az orosz nép ébresztése, legreitettebb harmóniáival és összesített energiáival, nemkülönben a *Menyegző*, a lakodalmi paraszttánc rituáléjával. A középső fokozat az ótestamentumi és az antik átszellemített anyagvilág légkörében árasztja a lényegében változatlan, állandó szakrális vitalitást (*Zsoltárszimfónia*, *Oedipus rex*, *Personhona*), a 30-as évektől a 40-esek közepéig. Azontúl, a keresztény liturgikus felsőfokon (*Mise*, *Canticum Sacrum*, *Threni*, az *Újtestamentumi Kantáta*) a sztravinszkiji életmű tiszta spiritualitás, elmerülve a hit sugárzó fényében. Itt, fenn az ormon, elválaszthatatlanul egy: a tökélyig csiszolt technika és az áhítatos alázat kegyelmi állapotában ajándékkul nyert inspiráció. És nem téveszt meg többé, proteuszi alakváltozataival, kaméleonszerű sokszínűségével, formabontó újításaival, stíluskezdeményezéseivel, a régiben az újat felfedező és az újban a régít megtermékenyítő, meghökkenítő ötleteivel — az egyetlen, következetesen követett célja felől. És ez a cél: a zenei átlétegyülés. Az életrefakasztó azonosulás a jellel, a felszívódás az állandóan jelenvaló Krisztusban.

•

Véges ember ennél magasabb célt, mint alkotóművész, nem tűzhet maga elé. Az elérhetetlenért kell küzdenie utolsó leheletéig, pihenéstele nélkül, önkímélet nélkül. Ezt teszi, a világ ámulatától és tiszteletétől övezve, túl a nyolevanon is töretlen frissességgel alkotó Igor Fjedorovics Sztravinszkij. *Honegger* szerint: ő minden komponista közül a legbőlecsőbb és a legerősebb akarató. *Malipiero* az önmegtazadó önfegyelem utólérhetetlen hőségének nevezi, akinek sikerült az én-kultuszt gyökeresen kiirtania. Fél-évszázadon át távol a hazájától, levételkezte honi saiatosságait, látszólag áthasonult európaivá, majd amerikaivá. Önként vállalt vezeklésből személytelené vált, hogy maradéktalanul orosznak maradjon és így legyen egyetemes, mindenkiá, az egész világé.

Bizonyára, életműve legszebb jutalmának vehette viszontlátását az anvaföldjével. És amikor bekövetkezett a régvárt találkozás, eszébe juthatott, mit mondott neki Debussy: „Őn nagy művész. De legyen nagy orosz művész!” Debussy által világosodott meg előtte az életútja. De nem

fedekkezhetett meg szülőföldjén hálás visszaemlékezéssel, első mesteréről, Rimszkij-Korszakovról sem, aki megalapozta káprázatos tudását és technikáját.

Kétszer láttam Sztravinszkijt közelről, beszéltem is vele, figyeltem munka közben, amikor próbát tartott a zenekarral, megjegyzéseket tett és szót ejtett magáról is. Most legutóbb és harminc évvel ezelőtt, amikor Budapesten járt. 50 évesen 30-nál se látszott öregebbnek. Már a 80-on túl, botratásmaskodva lépkedett és alig várta, hogy leülhessen. De amikor vezényelt, elsikkadt a kor, időtlenné vált, a géniusz jelenléte igézett meg egyszerre és nem vettük le róla a szemünket, élveztük és csodáltuk a teremőrejét.

Röviden, világosan, határozottan irányított. A kényesebb részeknél az egyes szólamokat önállóan játszatta, majd felváltva, az egyes hangszercsoportokat együttesen szólaltatta meg. Tökéletes hidegvérrel ismételtetett, az izgalom, vagy a türelmetlenség leghalványabb jele nélkül, de megérzett minden mozdulatán, hogy halálosan komolyan veszi a dolgát, mert nemcsak karmesteri feladatot old meg, hanem végiggötri az anya aggodalmát is, aki élve akarja világrahozni szülöttét. A hangversenyen, a dobogón, a várakozásteli széksorok előtt állva, mindenekelőtt mélyen, feltűnően mélyen meghajolt, fogadta a tapsokat. 30 év előtti meghajlásában észrevétlen átsuhanó megszeppenés, szerény elfogódottság is felvillant. vajon tetszeni fog egy idegen, elfogulatlan közönségnek az, amit nyújt? Most, 80 évesen, a mélymeghajlásában diadalmas öröm cikázott, hogy mindenütt a széles világon, testvéri közösséget hoz létre a zenéjével. Alkotó és közönség egy hosszú pillanatra eggyévált, amikor a műsort záró Zsoltárszimfónia elhangzása után a tapsorkánban, mindenki felállva ünnepelt, a zenekar, a közönség és maga a Mester is, aki könnyecseppet törülve ki a szeméből, beállt a tapsolók közé.

Egyszerűen, közvetlenül társalgott. Úgy beszélt magáról és a műveiről, mint egy élesszemű kívülálló, tárgyilagos szűkszavúsággal, látszólag közömbösen, akit a meztelen való érdekel.

— A művészi alkotás — mondotta — csak akarat, szorgalmas munka és technikai felkészültség kérdése. Technikával kezdem és inspirációval végzem. Munka közben jön meg a lelemény. A fantázia csupán szolgálja és kerítője lehet az alkotó akaratnak. Az alkotás csak akkor számíthat maradandóságra, ha természetes és szükséges. Éppen ezért a művészetben dőreség haladásról beszélni. A művészet olyan, mint a fa, amely már kétezer évvel ezelőtt is úgy nőtt, mint ma. Azt, amit csinálok, mindig természetesnek érzem. Mindig tudom, hogy mit nem akarok. De csak lassan alakul ki bennem, hogy mi az, amit tennem kell. Ez a teremtés ábécéje. Először az anyagot kell kiválasztani, megtisztítani a salakjától és csak ha teljesen birtokában vagyunk a mondanivalónknak, foghatunk a kidolgozáshoz. De ez se megy azonnal. Nem lehet a fától azt kívánni, ha elültettük a magját, hogy nőjön fel a szemünk láttára, hajtson máris lombokat, hogy megpihenhessünk az árnyékában. Nem sietek. Ráérek. Érik bennem a gondolat. És ha érzem a pillanatot, hozzákezek a munkához. Ez a logikus kényszer okozza, hogy csak akkor engedek ki egy művet a kezemből, ha teljesen fedi egymást a technikai megoldás a teremtő gondolat.

*

Jean Cocteau a 30 éves Sztravinszkijről így nyilatkozott: „Zeneszerzési kellékei egy sebészorvos gondosan elrendezett és tisztántartott műszertáskájához és annak okszerű használatához hasonlítanak, mert a mu-

zskusi munkáját nagyszerű kalkulációval végzi el.” A zenén kívül nem ad a zenéjének semmilyen háttérrel. Nem telíti költői, bölcséleti, társadalmi problémákkal. Végigkísérletezett minden stílust és most, öregkorában, *Webern* és *Boulez* nyomán, a szeriális keretben is, szintiszta zenét nyújt. Ritmikus és dinamikus vénája töretlen maradt és a szeriális zenében is kontrapunktikusan komponál harmonikus jellegű hallásával, csak a dinamikája nem éli ki magát robbanó fortissimókban és sforzandókban, hanem finomabban árnyalt mezzofortékban találja meg leghívebben önmagát.

Roman Vlad szerint a nyugati zeneművészetnek sokfelé szétágazó jelenségeit, az egymással látszólag kibékítetlen stílusokat és formanyelvzeteket nagy szintézisbe sikerült kovácsolnia. A szeriális táborba vonulását hosszú és folytonosan megnyilvánuló fejlődés előzte meg.

Minden ízében modern és újszerű, anélkül, hogy feladná szépművészeti igényét. Eszménye a *homo faber*, a módszeresen dolgozó ember és fájtalja, hogy a reneszánsz válaszfalat emelt a mesterember (*artisan*) és a művész (*artiste*) közé. Vallja és gyakorolja azt az elvet, hogy minél szigorúbb szabályok közé szorítja a művészi alkotás munkafolyamát, annál szabadabban dolgozik. Alkotás közben túlérzékeny. Egyszer egy kis énekesmadár szállt az ablakpárkányára. Az első ötpercben elbűvölte, de már a tizediknél a legszívesebben agyonsujtotta volna, hogy a tizenötödiknél ismét elragadja. Komponálás közben gyakran zongorán üti ki az akkordokat, amiket hallani vél. Lassan, fáradhatatlan ismétlésekkel érlel ki egy-egy zenei gondolatot. Ha a művével elkészült, kényes pontossággal és rendszeretettel fog a partitúráíráshoz. Egyetlen tollhiba, javítás, törlés nélkül koncipiál és mindenegybes hangszer szólómat más és másszínű tinctával örökíti meg. A zenéje nemesak testi és karakterisztikus vonásait tükrözi, hanem egész életformáját, magatartását a környezetével, visszavonulását a természethez és a tárgyakhoz is.

— A komponálás az én szememben — vallja — bizonyos számú hangoknak a rendezéséből áll bizonyos intervallumok között. A konstrukcióhoz módszer tartozik. A kitalált, vagy elsajátított módszer segítségével alkotunk zenét, amelynek célja a rend megteremtése. Amikor fiatal voltam és az ötleteim elmaradtak, kétségbeestem, attól tartva, hogy vége mindennek. Ma már rendületlenül hiszek. Tudom, hogy az ideák sorjában megjönnek, amikor itt az idejük és megfizetik szorongó várakozásunkat. Az első gondolatok nagyon fontosak. Istentől erednek. Valahányszor vizsgálatok csekhez a munkáim során, bizonyosra veszem, hogy azok jók.

*

Harminc évvel ezelőtt került nálunk először előadásra, *Bárdos* Lajos betanításában és vezényletével egyik legnépszerűbb remekműve, a *Zsol-társzinfónia*, mely akkoriban, első hallásra is, mindjárt úgy hatott ránk, mintha a forgatagból, az utca zűrzavaros és nem egyszer mosdatlan lármájából törne elő az Istenhez menekülés félelmetesen groteszk, de gyermeki őszinte sóvárgása, sok finom harmóniájú, régi egyházi műnél megrendítőbben, energikusabban csendítve meg bennünk az alázat és a mélyből fakadó fohász visszhangját.

1948 tavaszán készült el a szólókra, férfi- és gyermekkarra, a római katolikus latin miseszövegre komponált ótrészes *Mise*. Középkorias példákat idéz, szerkesztési szigorral, amelyet időnként lágyan átforrósít a felcsukló lázas hang. A mű gerince a homofon stílusú *Credo*, amelyet lebilincselő szólamvezetéssel polifón figurációk vesznek körül.

Az 1954-ben bemutatott *Canticum sacrum* barokkosizú freskó. Tengelye a III. tétel: *Spes* és *Fides*, tenor és bariton szólóra. A hegedűk és a csellók hiányzanak, a kóruson kívül megszólal a hárfa és az orgona is. Az ének- és karrészek latin szövegét a Vulgatából, az Énekek Énekéből és más bibliai szövegekből maga Sztravinszkij állította össze. Kitűnő kontrapunktikus szólamvezetésében a nem szeriális zenekedvelő is gyönyörködhetik.

István vértanú haláláról szóló *Újtestamentumi kantátáj*át a bázeli zenekar mutatta be 1962-ben a 80 éves mester megünneplésére, *Paul Sacher* vezényletével. A 13 perces időtartamú, három önálló tételből álló mestermű megrendítő hatást gyakorolt a hallgatóságra. Elejétől végig meg kellett ismételní. Az alt- és tenorszólóra, vegyeskarra, zenekarra és narrátorra komponált kantátá tizenegytaktusos zenekari előjátékkal kezdődik. Az első tétel címe: *Beszéd*. Szent Pál apostol leveleiből válogatott prédikációs szöveg ez, amelyet szűkszavú tömörséggel, meggyőzően a vegyeskar és a két szóló tolmácsol. A középső tétel, a mű gerince, az Apostolok cselekedeteinek 6. és 7. fejezetét ismerteti, zenekari aláfestéssel, a két szóló, meg az elbeszélő. A kórus itt nem szerepel. A befejező tétel az *Ima*. A szólókkal felharsanó kórus: feloldozásért könyörgő térdreborulás. Sztravinszkij, a szerkesztés felülmúlhatatlan mestere, itt, még önmagát is felülmúlta, összeszedettségben és a 12 fokú skála következetesen végrehajtott alkalmazásában. Témájának rideg merevsége és bonyolultsága ellenére is szabadon árad természetes dallaminvenciója, akként melegítve fel a komor gondolataiba merült bűnbánó lelket, mint a homályos zudgot egy keskeny résen beszivárgó napsugár.

Még e művét időrendben megelőzve, írta 1959-ben, a *Threni id est Lamentationes Jeremiae Prophetae*, (Gyászzénekek, azaz Jeremiás próféta síralmai) című, a szeriális szabályok szigorú alkalmazásával szerkesztett nagy karművét. A minden napfényt nélkülöző, aszketikus zene kiemelkedő részei remekbekészült, művészi tökélyvel kidolgozott kettős, hármas, négyes duplex kánonok. Befejezése: csendesen imádkozó, ünnepélyesen emelkedett, teljes lelki megnyugvás. „Veszületett tonális érzékével, a C-dur hármashangzat iránti nem is palástolt vonzódásával egyeztetni össze a dodekafónia vigasztalan diszsonancia-világát” — írta róla az egyik kritikus.

Nagy várakozás előzte meg Sztravinszkij legfrisebb művének, húszperces időtartamú, ótestamentumi tárgyú balletjének, a *Vízözönnek*, ősbemutató-televíziós előadását Amerikában. Maga a mester vezényelt, a koreográfiát *Balachine* tervezte és az előadást *Reuben Ter-Arutanien* rendezte. *Eric Salzman* beszámolója szerint az előadás szigorúan pontos, a száraz kimértséig tökéletes volt. A *New-york City Ballett* táncosai, élükön *Jacques d' Amboise*, *Eduardo Villella* és *Jillana* szólótáncosokkal, márkötek közre, az Isten hangját megszemélyesítő két basszista, *John Rearder* és *Robert Oliver*, valamint a Sátán szólamát éneklő *Richard Robinson*, remekelt. Műértő közönség és a teljes kritikus gárda jelent meg a nagy zenei eseményen. A mű első hallásra nem tetszett. A késői Sztravinszkij-alkotás pedig igazi remekmű, még szűkszavúbb, még egyszerűbb és összeszedettebb, elementáris hatásában lenyűgözőbb a világsikert aratótt korábbiaknál.

A legtömörebb újraköltése a bibliai történesnek, amelyet angol középkori misztériumjátékok mintájára *Robert Craft* állított össze. Zene és szöveg nem olvad egybe, hanem párhuzamosan halad egymás mellett, egymást kiegészítve. A bevezető *Te Deum* után korál vázolja a terem-

tést, Lucifer kísértését, az első emberpár kiűzetését a Paradicsomból. Noé megbízást kap, hogy építsen bárkát. Felépül a bárka. Felvonul néhány állat és kezdődik a Vízözön. Az Úr megegyezik Noéval, szóhoz jut a Sátán is és a kórus Sanctus-a zárja a művet. Csak az Isten és a Sátán hangja énekszó, magát az eseményt szóval tolmácsolják a szereplők. Két hosszabb zenekari rész fejezi ki a bárka készítését és a Vízözönt. Itt nyílik tere a koreográfusnak. A díszletet a Szent Márk templom mozaik-vízözönjéről készített fotó és néhány stilizált félabsztrakt kép szolgáltatja. Lucifer szárnyas csillogással bukik a földre és sötét feketén emelkedik újra a magasba. Noé és a családja agyagálarcban jelenik meg a színen. A bárkába lépő állatok gyermekjátékszerek.

Nincsen bárka és a bárkaépítkezést tánc jelképezi. Ez a tánc tárgyi asszociáció nélkül, pusztán absztrakt kifejezőerejével: csupa bámulatos lelemény. Nagy fekete kendő alatt nyüzsögnek a táncosok. Forognak, viaskodnak valami nagy, rájuk tapadó iszapos massa ellen, mely a Vízözönt ábrázolja. Az egymást váltó képek összefüggés nélkül kapcsolódnak egymáshoz. A 12 hangszorron alapuló zene egy akkorddal kezdődik, amelyben mind a 12 hang megszólal és ezért úgy hat, mint genezis-akkord. Ez az akkord a diatonikus skála *D* és *Des* hangjaira osztva, 7—7 hanggal két csoportra különül. Időnként, ebbe az akkordba két átnyúló hang, *Fisz* és *Cisz* kapcsolódik. Az a szerepük, hogy az akkord centrumában minden fontos hangsúlybetétet, kadenciát jeleznék, valóságos tonális aláfalazásról gondoskodván. A gondosan kiértékelt, komprimált szerzemény, egyszerűségével, takarékoságával aforisztikusan hat. A zene, a szöveg és a balett integráns alkotóeleme az egész mű egységes jelentésének.

Kiemelkedő csúcok: a balett, amely az ember alkotásának és megsemmisítésének a szimbóluma és a főakcentus: Isten és a Sátán énekszó-lama, megadva ritmusban és frazirozásban a mű ellenállhatatlan dinamikáját. A kihegyezett kompozíciós technikai sziporkázás szándékolt kontrasztot alkot az együgyűség egyszerű zenei és drámai hatással. Ének, hangszeres zene, tánc, dialógus, elbeszélés drámai és zenei feszültsége: kiapadhatatlan tartalékkal bővelkedő életerőt biztosít ennek a 12 hangszorra épült misztériumjátéknak, az agg mester fiatalos frissességét igazoló remekének.

BÜN

*Mögöttem zúg és forr a félhomály
Elszabadult ezernyi lénye les,
Jön lábnymot kutatva: néz, keres
És jaj nekem ha egy is megtalál!*

*Hazug ajkam bámulom: a holtat.
A számban nagy fehér kövek között,
Most felkiált, ki eddig üldözött:
Ádám, éj borult a földre, hol vagy?*

HAJNAL A PUSZTÁN

*Az öreg juhász ott állt magában
Mint egy kint felejtett boglya;
Mosolyával belopta magát a
Hajnal az éjbe lobogva...*

Fehér József A.

JÉZUS ÉS KÁIN

Írta Kézai Béla

(LEGENDA)

Amikor Jézus még a földön járt, találkozott a pusztában Káinnal, aki először ölt embert a teremtett világon. Maga az Úr szólította elő a világrengetegből, ahol a Gyilkos jól rejtőzve élt.

Káin az Úr felszólítására engedelmességni kényszerült s mindjárt is kilépett az őszobából.

Arca krétafehér volt és merev, mint a holtaké. Homlokán ott árukkodott bűnének jele is, ezt azonban mindenféle kenetekkel eléggé rejtteni tudta a kíváncsi tekintetek elől. Nyilván egykori gyötrelmei sem emésztették már annyira, jóllehet a pusztából jött váratlan hívás, amely őt éppen egy tengeri hajó fedélzetén érte, láthatóan felborzolta kissé. Ennek ellenére bizonyos erőteljesség volt a tartásában, sőt magabiztosság is a léptei ütemében, amint végighaladt a sziklapárkányon és leereszkedett abba az árnyékos vízmósásba, ahol Jézus várt reá.

Aki pedig most a vízmósásban várta, akár százezer közül is megismerte volna őt, holott a külseje már semmiben sem emlékeztetett az ősidők rettenetes Káinjára. Lehetett tehát akárki más a nagy hírű gyilkosok közül.

Öltözete ugyanis nem volt ódivatú. A háncsal összefércelt állatbőr-ködmön helyett aranyszálakkal átszőtt bíbor ruha feszült rajta, amilyent akkoriban csak a legjobb tyrusi szövőmesterek és szabók készíthettek.

Dús redőjű köntöse fölött, a vállán, cifrán festett átalvetőt cibelt, tömve a legkülönbözőbb drágaságokkal és illatos keneteket őrző tégelyekkel. Mogyoró nagyságú gyémántok hímezték széles övét. Függőjén nem holmi ideitlen kőbalta szolgált becses személye védelméül, hanem két marokra fogható meztelen pallós, amelynek csatornájában alvadt vér rubintja csillámlott.

Maga Káin is jó erőben volt. Meg se nyekkent a vállára nehezedő holmik súlya alatt, pedig Dárius kincseinél is jóval különb drágaság duzzasztotta az átalvevő iszonyú bugyrait.

Egyszóval: a Gyilkos olyan pompázatos külsőben mutatkozott meg Jézus előtt, hogy egy pillanatra még ő is elámult Káin királyi kiállításán.

— Látom, neked áll a világ, barátom — fogadta Jézus a tekintélyes küllemű férfiút. Káin pedig kellő méltósággal hajolt meg. A homlokáról aláhulló mesteri hajtincsek elfódték bűnének ősi bélyegét.

— Nem is nagyon panaszkodom, uram — szerénykedett Káin — csupán a működésemmel összefüggő különleges lehetőségek segítettek hozzá e ritka javakhoz s a kedvemre való élethez. Szegény bűnősként, ha élek, már rég meggebedtem volna...

— Kedvedre élsz — bűnőddel: mondd inkább így — feddette Jézus. Bizonyára emlékszel még reá?...

— Hogyne emlékeznék! Ki ne emlékeznék — még aggságában is — a síheder kor csínytevéseire, ha azokat bűnőknek is nyilvánították egykoron.

— De amíg a büntudatod ilyen síhederes bölcsességgé változott, mégis csak nyugtalankodtál valamennyire?

Káin elkomorult:

— Eleinte — mi tagadás — nem volt könnyű a sorsom. Balgaságomban majdnem elemésztettem magam. Sokáig rug-kapáltam szörnyű kiválasztottságom ellen. Most azonban már úgy érzem, e „csínytevés” nélkül nem volnék az, aki vagyok.

— Mi vagy tehát ?

— Példaképe és tanítómestere vagyok a föld legrettenetesebb urainak. Tanítványaim a nyúzó, vérszopó királyok, a falvakat dúló kapitányok, a tengerek kalózái, a tigrismosolyú haramiák, a rablók s az útonállók kisebb-nagyobb rendjei. Akad közöttük páratlan cselességű mestere a vérontásnak. A legtöbbjük azonban szánalmas kontár, akik az első kocsmái késelesnél lebuknak. Ez a csürhe adja aztán a börtönök s a kínzókamrák „nyersanyagát”. Ezek biztosítják a jól képzett hóhérok megélhetését, ahogy a légy a békáét, a hernyó a madarakét. Mitől gömbölyödnék a porkolábok pocakja, mitől is acélosodnék a hóhérok izma ? Sajnos, voltak és vannak tanítványaim, akik szégyent hoznak rám és stílusomra... Ezek láttán, egyre inkább arról győződöm meg, hogy nem az én bűnöm volt a legnagyobb. Sőt: ha visszanézek az időben, azt kell látnom, hogy a bűnösök közt nem is én vagyok az első fokú vádlott. Többször szólva: nem én készítettem elő a bűn útját a földön. Atyám, Ádám, s anyám, Éva: inkább érdekeltőbbek voltak ebben a tárgyban... Amióta ezt megtudtam (Hamurábi, a bölcs magyarázta meg nekem az eredeti bűn titkát) — sokkal nyugodtabb vagyok és elnézőbb a magam cselekedetei iránt. Szüleim, sajnos, nem a legjobb példával tündököltek előttem... E kijelentésemet nem kegyeletsértésnek szántam. Egyszerű ténymegállapítás csupán. Mint ahogy ténymegállapítás az is (s nem cinizmus), hogy szüleim bűnéhez mérten az enyém nem több, mint a síheder kor egyik csínytevése.

— Elhamarkodottan ítélsz szüleidről. Káin. Tudd meg: közeli az idő, amikor Isten megkönyörül rajtuk és eltörli bűnüket.

• Káin szeme lángját elapasztotta az irigység:

— Ki az a gazdag és hatalmas, aki váltságdíjat fizet értük ?

— Majd nemsokára megtudod...

— Pedig, ha tudnám, ki az, ugyancsak megsarcolnám. Pucérra vetköztetném. Isten uccse, elvinném a kedvét nagylelkűsége fitogtatásától.

Jézus hallgatott.

— Hát így is jó — fujta Káin —. Szigarúan bizalmas... — Egyéb-ként ami ezt a segélynyújtási akciót illeti, nagyon jellemző szüleimre. Életük paradicsomi korszakában annyira elvesztették önállóságukat, hogy halálukig sültgalamb-várók maradtak. Atyám gyöngé ember volt. Anyám pedig, attól kezdve, hogy kicsöppentek a jóból, egyre csak az utolsó ítéletet emlegette és szíre-szóra pítvergett. Szinte önként vállalták a „szegény bűnös” megalázó szerepét. Én viszont irtóztam tőle, küzdöttem ellene. Szakítottam szüleimmel és utódaikkal, az emberi családdal. Nem volt más utam a kitörésre akkor, mint amit választottam. Kényszerből és daczból lettem az, aki vagyok. Különben rég megrühesedtem volna a gyáva szegénységben... Akkor érzem magamat különbnek, ha egy-egy jól sikerült harácsolás és vérengzés után odakiálthatom a „szegény” jai-veszélőknek: gebedietek meg ti! Adhattok-e több jót annál, ha odaadjátok nekem utolsó dénárotokat, utolsó kecskéteket és leányaitok húsát! Ha akadna egvéb jó is a vackaitok között, azt is elszedném tőletek. Mi jóval halmozhatnátok el még azután is, hogy a bőrt is lenyúztam hátatokról?...

— Tengernyi vért ontottál. Káin...

— Még többet akarok ontani. Egyre fejlődik a technikám, tökéletesednek az eszközeim. Amikor a szirakuzai zsarnok katonai szakértője voltam, megismertem egy ottani görög mérnököt, aki olyan hajítógépet

szerkesztett, hogy annak egyetlen bombájával a legnagyobb hadihajót is palacsintává lehetett lapítani. Persze, a bennülő százakkal együtt...

— Mégsem pusztíthatok el mindent, ami emberi, ami jó és tiszta — mondta Jézus —. Mindig marad valaki, akinek a jócselekedetére, irgalmasságára esetleg még te is rászorulsz...

— Szegények vigasztalása ez! Koldúrok vakreménye! Erről gajdolnak odafent a jeruzsálemi papok is. Csodálkozom rajtad uram... Talán csak nem fujsz egy követ Melkizedek méltatlan utódaival?

— Nem!

— Jól esik hallanom e bátor szót. Szeretem a lázadókat. Veled azonban mégsem szövetkeznék. Tudom, hogy te nekem is „nem”-et mondanál.

— Igen!

— Különben sincs szükségem külső támogatókra, prédikálókra, fenyegetőkre, kioktatókra. Mellettem sorakozik fel a világ. Mellettem tanúskodnak tetteim s azok a cselekedetek, amelyeket az én receptemre: a nagycselő kitűnőségek elkövettek. A világ minden valamire való hatalmassága a cimborám! Helyettem és nekem harácsolnak, ölnek. Nem lesz könnyű dolgod velünk. Nehéz lesz meghasonlást támasztanod közöttünk. A jók, az igazak, a szükségét szenvedők akármennyien vannak is, nem számítanak. Mégis ha olykor kiözönlenek az utcákra és kiabálnak, egy szakasz zsoldos is elég, hogy megtanítsa őket, mint kell vélekedniök a jogról, az igazságról... Azt jósolták rólad, Jézus, hogy te leszel a legnagyobb bomlasztó a szegények pártján. Felszabadítod a szegény bűnösöket és új birodalmat alapítasz. Világbomlasztásra készülsz.

— Igen, ez a tervem. Az én Atyám terve. Azért is hívtalak, hogy ezt értésedre adjam. Ádám világkorszakának vége. Lerontom azt, ami a bűnre épült. De meglásd: harmadnapra felépítem az újat...

Hirtelen, mintha csudát látna, úgy meredt Káin Jézusra. Aztán féktelen kacagásban tört ki. Csapkodta térdét s úgy tombolt kedvében, hogy hahotájának viharos ereje a környező sziklákat sem kímélte.

— Azt állítod, hogy harmadnapra teszel ilyen csodát? És te egyedül? Tudod-e egyáltalán, mit jelent valamit felépíteni? Tudod te, mi a matematika?... A nagy Ramzesz húsz évig építette gúláját, százezer rabszolga erejével s a sivatag homokja maholnap mégis betemeti hatalmas művét. Salamon király ugyancsak értette a dolgát. Volt hozzá eszéke bőven: mesterek légiója, rabszolgák hada. Dögivel pénze, márványa, cédrusfája. Mégis mennyi időbe telt, míg felépíthette a Templomot... Zokon ne vedd: előbb kikacagtalak, de most már bosszankodom. Engem ne ámits. Ne rajtam próbáld ki elsőnek az ötleteidet... A magamfajta embernek veszélyes dolog a veled való kedélyes társalgás. Olvan zordonnak kellene lennem, mint ez a sivatag körülöttünk. Még ennek a vízmosta gödörnek enyhítő árnyékát sem lenne szabad elfogadnom. Ne élj vissza azzal, hogy most egy kissé lazítottam a tartásomon... Különben pedig nincs szükségem senki barátságára, jóságára, irgalmára. Az ellenállás meglazulása bennem épp úgy eltérít utamtól, ahogy eltérítik az erőnyeket a kellemes kísértések. Világéletemben menekültem a jóság, az igazság kísértései elől.

— Kezdő koromban, hajdanán, a babiloni rendőrök elkaptak egy késelés miatt és Hamurábi, a bölcs király széke elé hurcoltak. Hamurábi borzongva ismert rám a jelről és sokat tusakodott magában, mit tegyen velem. Egész Babilon harsogva követelte felnégyeltetésemet. A király azonban a titkos tanácsban végül is így nyilatkozott: „Ha Káin közönséges útonálló lenne — mondotta —, a törvényes előírások értel-

mében ítélkezniem felette. Káin azonban Káin. Űgye az Isten legfőbb ítélőszéke elé tartozik. Ne üssük bele halandó orrunkat az isteni igazságszolgáltatás kifürkészhetetlen rendjébe. Emberi kötelességünk viszont — folytatta —, hogy megakadályozzuk Kain további bűnözését. Züllesztő példaadásával nem áshatja alá az igaz emberek világát. Vezessük vissza őt a helyes útra.” A királyi döntésnek megfelelően engem javító-nevelő intézetbe csuktak. Innen azonban rövidesen megszöktem, miután agyoncsaptam az intézet gondnokát és kiraboltam pénztárát. Velem szökött még az intézet öt nevelője is, akik rablóbandám odaadó tagjaiként, halálukig szolgáltak engem . . .

Káin elhallgatott és vad szemében hetvenkedő öröm parázslott: — Lásd, ilyen kérlelhetetlen voltam, vagyok, leszek — mondta kitézesedve.

A csöndben szinte emberi hangon sóhajtott fel a pusztai szél és megnyögte a bozóttengert.

Jézus ekkor a köpenye alá nyúlt, elővette a nedves rongyok közé bugyolált csobolyóját és Káinnak odanyújtotta:

— Csak víz — jelezte halkán.

Káin cserepes ajka önfeledten tapadt rá a korsó szájára s nagy kortyokban nyelte az italt. Egyszerre szétáradt benne a forrásvíz üdítő hűvössége. Ettől nyomban magához tért és éktelen haraggal átkozva megingását, a sziklához vágta az edényt. Az agyagcsobolyó ezer darabra tört, vizet pedig pillanatok alatt felszippantotta a föld.

Káin újra és újra nekikeseredett:

— Ha tudtam volna — kiabálta — mit rejtegetsz a köpenyed alatt, inkább elveszem előbb, semhogy bevárjam alázatosan, míg megkínálni kegyeskedsz velem. Azt hittem, nem élsz földi dolgokkal s neked éppúgy nincs szükséged az enyhet adó forrásvízre, mint nekem az égiek harmatára.

— Tévedésedet tudatlanságod magyarázza, de nem menti. Talán bizony nem vagy a meghívott vendégem? Soha nem ültél még vendégként királyi asztal mellett, hol itallal kínáltak? — kérdezte Jézus.

— Ültem bizén s tudom: a királyok bora fűszeres, mint az élet és sűrű-piros, mint a vér... Te csak azért hívtál meg, hogy hitvány vízzel kínálj?

— Engem azért küldött az Atya, hogy italt adjak a szomszédoknak . . .

— Csak vizet, ugy-e? Kínáltál volna inkább a vér borával.

— Nincs messze az idő, amikor a vér borával is megkínálhatlak majd. Kiontott véremet oly mohón issza be az emberi lelkek szikkadt tarlója, mint az imént a csobolyó vizét e puszták földje.

— Ha a te véreDET is ily nyomtalanul nyeli el majd a világ, mint előbb e föld a csobolyó vizét, akkor máris feleslegesen áldozod fel magad, uram. Nincs benne ráció.

— Nem volt hiabavaló csobolyóm pusztulása, mert elsőnek te ittál belőle s utána a föld. Aki pedig majd az én vérem borából iszik, még inkább megnyhül és kivirágzik a lelke, mint ahogy itt . . .

Káin felkiáltott. Mert abban a pillanatban, amint Jézus mozdulatát követve önkéntelenül a sziklára vetette tekintetét, ott, ahol a csobolyó ezer darabra tört, egyetlen, dús virágú mezei lilium emelkedett fel és meglengett a szélben, messzi híradásaként annak a világnak, amelyből Káin kirekesztette magát.

Káin lassanként legyúrte riadalmát.

— Csak ezért a varázslatért szólítottál ki a világ vadonából? — hangsúlyozta élesen. — Efféle „csodákkal” én is találkoztam már Indiában, amikor Aszóka király udvarában mulatoztam. Fogadó termének padlatára egész virágágyat varázsolt egy keleti sámán. Én rühelleném az efféle pusztai kirakodást. Engem éppúgy untat, mint téged az én feleségem. Mi tagadás: rég nem beszéltem kalandozásaimról ennyit.

— Nem untatsz Káin — felelte Jézus. — Beszélj csak, beszélj. Vele magadnak használtsz...

— Különb haszontól ütöttél el, épp amikor magad elé szólítottál. Izgalmas tennivalóval voltam elfoglalva abban az órában is. Gyorsjáratú gállyal ugyanis egy római nagyúr aranyszállítmányát üldöztem. Már majdnem, hogy megcsákyáztuk a hajót, amikor a tiszta égen át, heves villámlással hozzám ért a hangod. Vissza kellett térnem annak ellenére is, hogy bár négyen fogtuk le a kormánykereket, a hajónk, mint egy megriadt macska, megfordult s a római gyászvitének diadalordítása közt, ellenkező irányba kezdett száguldani. Persze, üthetem a nyomát a római aranygályának! Kisiklott a kezeim közül, mindörökre. Az a római fickó, valami prokurátor féle, talán nem is sejtji, hogy te mentetted meg attól, hogy saját hajója árbócán lógva tőlem kapja meg a nyakra való kötelet. Most kacagva mesélheti kalandját a Palatinuson, de nem téged dicsóít, hanem a mennydörgő Jupitert, kinek hatalma előtt a kalózhajó megtorpant és visszafordulásra kényszerült.

— Azon a hajón — jegyezd meg Káin — Judea római prokurátora, a császár barátja utazott, aki egyszer majd: attól féltében, hogy elveszítheti e kitüntető barátságot, feláldozza érte az igazságot. Ezért kellett kiengedned őt a karmaid közül.

Káin vállat vont:

— Nem érdekel a prokurátor ügye... Mosom kezeimet...

Ólomsúllyal nehezedett lüktető agyára a hőség. Átmenet nélkül csapott le rá. Érezte, elpilledt tőle.

Kis ideig gépiesen matatott holmija között, aztán óvatosan végigheveredett zsákjai tetején.

Ekkor Jézus közelebb lépett hozzá és így szólt:

— Nem szoritanál egy kis helyet magad mellett, Káin? Bizony én is elfáradtam az álldogálástól.

Káin, mintha skorprió csipte volna meg, felpattant, lapátkezeit tartalmazóan emelte átalvetője fölé.

— Erről szó sem lehet! Ami az enyém, az nem a tied! — kiáltotta. — Úlj amoda, arra a kőre, csodás liliomod mellé. Neki talán duruzsolhatsz. Vagy, ha úgy tetszik, parancsolj angyalaidnak s hozass velük egy nyugágyat. Ha belegebbedek, akkor sem engedlek közelembe! — és fenyegetően felemelte öklét. — Majd szétvetette a düh. Vad elhatározás keményítette meg: „Ha még egy szót szól, nem állok jól magamért. Neki megyek. Lesz, ami lesz” — dühöngte magában.

Jézus arca azonban szelíd maradt és béketűrő, a hangja mégis parancsolóan csendült.

— Távozz tőlem, Káin és véd eszedbe utoljára: akármennyi bűn fakad is majd lépteid nyomán, egyszer téged is legyőz az irgalom és föléd hajol a jóság...

Káin magatehetetlenül arra kényszerült, hogy úgy hallgassa Jézus szavait, mint amelyek egyik pilanatban közlő, a másokban meg nagyon messziről csapódtak volna feléje, hullámos csigavonalban. S csakhamar úgy tűnt, mintha a rálövellő szók mögött kardok villognának.

Rémülten kapta vállára arannyal teli zsákjait és futásnak eredt. Töménytelen ideig futott, dülöngélve caplatott a vad bozóton keresztül.

Már alig vonszolta magát, mire elérte az olajfákkal szegett jerikói utat. Nem tudott volna számot adni róla, hogyan keveredett ide, de egyszerre ismerősnek tetszett a táj. Elnyúlt a hús fűvön s jó időbe telt, míg kifújta magát. Sebesen dobogó szíve is megnyugodott. A villogó kardok szikravesztését sem látta többé, mint ahogy a pusztában töltött nap váltakozó képei is összezavarodtak emlékezetében. Lassan visszatért önbizalma.

— Végre visszataláltam a magam igazi világába, amelynek minden útját oly régóta ismerem!...

Aztán felszedelőzködött, rendbe szedte magát s most már szinte könnyed léptekkel elindult Jerikó felé. Tudta: nem messze talál egy fogadót, ott megvacsorázik, póstakocsit bérel s még kapuzárás előtt eléri a várost, ahol vidám emberek élnek, régi cimborái. S ahol kiviháncsolhatja magából a „pusztai látogatás” felbolygató emlékét...

*

Történt azonban, hogy amikor Jerikó felé baktatott, a lefelé hajló út utolsó fordulójánál, ahonnan már tisztán látható volt a fogadós lapostetejű tanyaháza, rablók támadták meg.

Sűrű kötélhálót dobtok le rá (nem látta honnan) és leráncigálták a porba. Pillanatok alatt levetkőztették; majd eközben összekötözve félholtra verték. A rablók vezetéklovai majd összeroskadtak a zsákmány terhe alatt, de a hirtelen aláhulló sötétben még csak sietniök sem kellett a tett színhelyéről.

Hajnalba tért magához, dideregve, zsibbadtan a háló kötelékeitől. Vérében, piszkában fetrengett. Annyi ereje sem volt, hogy az út porából a füves útszélre vonszolja magát. Veríték öntötte el a rémülettől: most kell tán meghalnia. Hogyan is mondta a pusztai próféta: — „Ádám világkorszakának vége”. És vége lenne már az övének is?

Összeszedte minden csepp erejét, hogy segítségért kiáltson. Felpuffadt nyelve, bedagadt szája azonban nem mozdult. Csak alakatlan üvöltést hallatott. A nagy erőlködéstől vér buggyant szájából. Rátört a sebláz is s ettől végkép megzavarodott. Egyre csak a halálra kellett gondolnia.

Annyi évezred után először érezte, hogy halálveszedelemben van. Valami végső változás előtt áll, ami után már nem ő a folytatás. Egyáltalán kérdés: vajon ő azonos volt-e mindenkor önmagával? S ő maga Káin volt-e? Meg kell halnia neki is.

— Segítség! — hörögte s most már az orrából is vér bugyborékol. — Szegény bűnös vagyok! — vetette e három szót szinte önmagával szemben, aki tegnap volt s aki nemsokára nem lesz. S ezt a három szót, amit egyre többször s egyre bátrabban megismételt, mintha nem önmagának mondaná, hanem valaki másnak, aki nem ő, hanem Káin.

— Kicsoda vagyok én? — kérdezte önmagától s a kérdésre nem Káin válaszolt, hanem aki az út porában, vérében és saját piszkában gyötrődött.

— Szegény bűnös vagyok — ismételte és könnyek árasztották el az arcát...

Aztán ezt a három szót nyöszörgette váltig, mint a tanuló gyermek a leckét, míg csak fel nem kelt a nap és melengetően hullott rá a fénye.

S ezt a három szót addig-addig nyöszörgette, mígnem arra jött egy pap s észrevette a nyomorultat.

— Szegény bűnös vagyok — dadogta —. Segíts!...

A pap eléje gömbölyödött s miután undorkodva végignézte, úgy vélekedett, hogy aki ilyen cefet állapotban van s szinte dögrováson, az csakugyan szegény lehet s igen nagyon bűnös. Mert, ha eredetileg gazdag ember lett volna, nem gyalog kínlódik, hanem postakocsin utazik és kellő kísérettel. Nem kerül a rablók kezeügyébe.

— Ami pedig a bűnösségedet illeti, barátom, abban aztán végkép tanácstalan vagyok. Teljes hatalmával, s mint látom, súlyosan, az Isten mérte rád e büntetést. Az Úr fölségén esne sérelem, ha az ő indokolt végzését, én, a szolga, keresztezném emberi beavatkozással. A szolga nem másíthatja meg ura végzését, a legsúlyosabb fegyelmi következmények nélkül. Ha bűnös akarattal, ilyen gyászos módon kiestél Isten kegyéből, nem kényszeríthetsz arra, hogy én, akaratlanul, csupán a te kedvedért, hasonlóképpen kivettessem onnan. Aki bűnös, bűnhődjék, aki pedig igaz ember, igyekezzék az Úr pártfogását híven megőrizni. Mindhalálig...

— Különben is, mit segíthetnék én? Látom: bűneid hálójába ugyancsak beleszavarodtál! Az Úr majd kihámoz belőle, ha akarja. A mi gyarlóságunk aligha bogozhatja ki azt, amit az Isten ily hatalmasan megközött.

Így beszélt a pap, aki Jeruzsálemből jött alá, s átlépve a vértócsát, tovább folytatta útját.

Később arra jött egy levita. Szigorú ábrázatú, szikár férfiú. Ez röviden végzett a nyöszörgővel:

— Mondd csak, barátom, — kérdezte felhúzott szemöldökkel — mióta heversz itt véredben, saját undokságodban s a bűnösség nyilvánvaló jeleivel, a tiszták megbotránkoztatására?

A szegény bűnös, a vérben, a porban megvonaglott a fájdalomtól és nyöszörögte:

— Ó, úgy érzem, mintha időtlen idők óta gyötrődnek itt, enyhületlenül. Számomra nincs már jelentése az időnek.

A levita egy lépést hátrált, úgy ámuldozott.

— S azóta az Úr nem vette le rólad bűneid hálóját?

— Sajnos, eddig még nem — sóhajtott a másik.

— Akkor pedig már csak a halál veheti le rólad. Senki más. Szedd össze hát magad s várakozz türelemmel. Jöhet Jerikó felől is és a Szent Városból is. Ne félj, hamar és biztosan ideér...

Így biztatta a levita s aztán gyors léptekkel eltűnt az útkanyarban, nehogy itt érje a találkozó.

Hamarosan fel is tűnt a közelben valaki. S a szegény bűnös, az út porában, látta, hogy az a valaki egyenletes léptekkel közeledik. Mögötte poroszkált hosszú kötőféken az öszvére. Zsák formájú, kis motyó zötykölődött a hátán. A szegény bűnöst rázta a hideglelés.

— Ó, jaj nekem, ez csakis a halál lehet. Fekete köpenye is ezt bizonyítja. Öszvérén pedig nincs teher. Azért nincs, hogy annak csupasz hátára vesse testemet s így hurcoljon az alvilágba — zokogta. Behunyta szemét, legalább ne lássa, mi következik. Ám mielőtt szeme egészen becsukódott volna, (mert az a mozdulat is rettentő erőfeszítésébe került) azoknak egyikét ismerte fel a közeledőben, akiket Izrael fiainak legádázabb ellenségeiként tartanak számon. Egy szamaritanus volt az.

— A halál tehát: szamaritánus — suttogta bódulatban és vállá meg-rándult a minden mindegy megadó mozdulatával...

Aztán arra ébredt később — nagy világossággal és éber élességgel —, hogy a hús fűvön fekszik, árnyékban s valami motoz a testén. Csipős izt érzett a szája körül meg az orra tövében. Erősen dobogott a szíve. S a szíve fölé egy fekete köpenyes, körszakállú férfi hajolt. Mögötte a fához kötvé az öszvér harapdálta a füvet. Maga is elcsodálko-zott, hogy elsőnek nem a szamaritánust ismerte meg, inkább az öszvért. A füvet ropogtató állat táplálkozásának egyenletes zaja, patáinak tompa puffanása volt időrendben az első, önkéntelen tapasztalása, amely visszavezette öntudatához.

— Végre, csakhogy magadhoz tértél, barátom — lelkendezett a kör-szakállú. Tudod, milyen rég kísérletezem itt veled? Nehéz volt ezt a fránya hálót lefejtennem rólad. Könnyen megfojthatott volna. Már-már azt hittem, minden hiába. De most már nincs baj! Sikerült, hála legyen az Atyának...

Ruganyosan felemelkedett s közelebb húzta motyóját. Nedves ruhák közé göngyölt csobolyót emelt ki belőle.

— Igyál — mondta —. Csak víz...

A sebesült szája mohón tapadt a csobolyó nyílására, és ivott. Egy-szerre áradt szét a meggyötört testben a forrásvíz üdítő hűvössége.

— Később majd kapsz bort is, erősítőt, sűrűt, mint a vér... Ettől majd talpra állsz, újjászületsz!

S utána, nyomban az illatos olajjal teli tégelyből bőven öntött a sebes testre, a kötelékektől puffedt tagokra.

Mire az öszvér befejezte délebédjét, a sebesült már ingben, megmos-datva, bekötözve, hátát egy közeli fa törzsének támasztva békésen üldö-gélt és szopogatta a bort. S minél gyakrabban emelte szájához a kis agyagészét, annál kevésbé tudott számot adni magának a történetekről. Csak azt érezte, hogy él, kevéssel utóbb pedig még azt is, hogy az ösz-vér hátán elnyujtózva kocog a szamaritánussal a fogadó felé.

Sokáig figyelte útközben az öszvér mellett lépdelő körszakállút. „Ilyen a Jóság. Tehát a Jóság: szamaritánus” — gondolta és most is el-bódult, de nem a félelemtől, hanem a testét rázkódtató örömtől.

Felemelte jobbját és átkarolta kísérője vállát.

— Barátom — mondta neki — megesett rajtam a szíved. Oda jöt-tél hozzám, irgalmas szívvel fölém hajoltál, olajat és bort öntöttél sebe-imre, bekötözted azokat és talpraállítottál. Nem is kérned, rászolgál-tam-e arra, hogy ennyi jót megcsinálj velem?

A szamaritánus odafordult az öszvéren nyugvó idegenhez... Mo-solygott és kivillant fehér fogsora.

— Ezekről majd akkor beszélgetünk, ha már egészen meggyógyul-tál...

S amikor a fogadóba értek, a körszakállú hívatta annak gazdáját. Szállást vett ki a sebesült részére és napestig gondját viselte. Egész éj-szaka a beteg ágya mellett virrasztott.

Másnap reggel mégegyszer gondosan megvizsgálta a nyugtalanul alvót, homlokára tette kezét és így szólt:

— Békességet hagyok neked... Aztán kiosont a szobából. Elővett két dénárt és a fogadósnak adta e szavakkal:

— Három napra eltávozom innen... Viseld addig gondját. Ameny-nyivel többet költesz rá, megfizetem neked, amikor — visszatérek az időben.

Mire e sorok az olvasó elé kerülnek, véget ért a második vatikáni zsinat második ülészsaka, folyóiratunk szerkesztésének korábbi zárásából következik azonban, hogy az utolsó hét eseményeivel már csak a januári számban foglalkozhatunk.

A zsinati munka eredményeinek eddig megvonható mérlegében a legnagyobb súlyt a liturgiai szkéma teljes szövegének végérvényes elfogadása jelenti. A döntés november 22-én történt meg, amikor 2218 zsinati atya mellette szavazott s mindössze 19 ellene. Végleges formájában elfogadta a zsinat november 25-én a társadalmi érintkezés eszközeiről szóló szkémát is, és pedig 1598 szavazattal 503 ellenében. Kimondotta a zsinat még október 29-én 1114 szavazattal 1074 ellenében, hogy a Szűz Máriára vonatkozó tervezetet nem mint külön szkémát kívánja tárgyalni, hanem azt majd hatodik fejezetként az egyházzal szóló szkémához csatolja. Ennek az utóbbi szkémának megvitatását a zsinat egyébként befejezte, ugyanígy végzett annak a szkémának vitájával is, amely a püspökökről és az egyházmegyek kormányzásáról szól. Utána november 18-án rátért az ökumenizmusról szóló szkéma tárgyalására.

A második ülészsak eredményei közé számít a zsinat menetének megjavítása és a zsinati bizottságok kiegészítése azzal a céllal, hogy egyrészt gyorsabban dolgozzanak, másrészt jobban figyelembe vegyék a zsinati atyák többségének szándékait.

*

Abban a kérdésben, hogy a Boldogságos Szűzről szóló tervezetet meghagyják-e önálló szkémának, vagy egyik fejezetként az egyházzal szóló szkémához kapcsolják, szinte azonos arányban oszlottak meg a vélemények. Egészen csekély, mindössze 40 szavazatnyi többséggel határozta el a zsinat a beolvasztást. *König* bíboros, bécsi érsek, a teológiai bizottság többségének nevében kérte a külön szkéma elejtését, hangsúlyosan kiemelte azonban, hogy semmiféle nézeteltérés sem választja el őket a másik csoporttól, sem ami a Máriára vonat-

kozó tant, sem ami az ebből folyó tiszteletet illeti.

Mint utána sajtókonferencián előadták, a *König*-féle szárny csupán azt akarta, hogy a zsinat tartsa magát ahhoz a feladathoz, amelyet a pápa eléje tűzött. *VI. Pál* pápa tudvalevően már az első ülészsak folyamán, amikor még bíboros volt, kifejezte, hogy a zsinat tevékenységéből hiányzik a központi vezető gondolat, túl sok a szkéma s azok nem fonódnak szervesen egymásba. A második ülészsakot megnyitó beszédében azután meg is jelölte a zsinat volta-keppen egyetlen témáját, amit úgy fejezett ki, hogy a „totális Krisztus” feltárása, vagyis az egyház bemutatása mind a négy oldaláról: az egyház tudata önmagáról, az egyház megújodása, a keresztények egysége, az egyház párbeszéde a modern világgal. Ebből következik, hogy amennyiben hívek akarnak maradni ehhez a programhoz, akkor a zsinatnak a Boldogságos Szűzről is Krisztussal, tehát az egyházzal kapcsolatban kell tárgyalnia. Beszélni kell Máriáról, mint az egyház anyjáról, mert hiszen anyja Krisztusnak, és beszélni kell róla, mint az egyház leányjáról, aki az első, és pedig a legkiemelkedőbb és egyetlen módon, a megváltottak között. Akkor viszont mindez szükségyszerűen beletartozik az egyházzal foglalkozó szkémába, annál is inkább, mert nincs szó arról, mintha a zsinat új Mária-dogmát kívánna meghatározni.

A sajtókonferencián kapott tájékoztatások ellenére egyes újságok annak a feltevésnek adtak hangot, hogy a zsinat majd ökuménikus megfontolásból valamiféle opportunista minimalizmusra fog törekedni a Mária-teológia anyagában. Illetékes tönnyező merőben alaptalannak nyilvánították ezt. A zsinati atyák körében — úgy mond — a legkisebb nézeteltérés sem merült fel abban a tekintetben, hogy éppen a katolikus egyház Mária-tanának pontos megismertetése szükséges ahhoz, hogy ezen a vonalon is gyümölcsöző dialógus indulhasson a protestánsokkal. Világosan ki kell fejteni és meg kell okolni, hogy a katolikus egyházban miért ör-

vend Szűz Mária kivételes tiszteletnek. Ugyanígy szükséges ez az orthodoxok felé is, hogy lássák, milyen szentírásai és hagyományi alapokra támaszkodnak a testi mennybevétel és a szeplőtlen fogantatás katolikus hittételei, amelyeket ők másként magyaráznak.

*

Míg a liturgikus szkémát úgyszólván egyhangúan fogadta el a zsinat, addig a társadalmi érintkezés eszközeiről — sajtó, rádió, televízió, film és színház — szóló szkémának ellenzői mindvégig kitartottak elutasító álláspontjuk mellett. A szkéma ugyan így is keresztülment, de a zsinati atyáknak kereken egynevede ellene szavazott. Nézetük szerint a szkéma nem eléggé mélyíti el anyagát; nem az kifogásolható benne, amit tartalmaz, hanem az, hogy sok mindenről, ami szükséges lenne, meg sem emlékezik. Elmulasztja például a kitűnő alkalmat annak a mozzanatnak teológiai szempontú kifejtésére, hogy a világ egysége, amely Isten szándéka szerint való, immár megvalósíthatónak látszik a társadalmi érintkezés modern eszközei révén. Nem esik szó arról a nagyszerű lehetőségről sem, amelyet felhasználásuk a dialógus számára nyit. Helyes lett volna arra is kitérni benne, hogy milyen gazdasági erőket kíván az egyes eszközök létesítése és üzemben tartása. Így azután a szkéma — jelentették ki ellenzői — csupán moralizáló szöveget nyújt, amelynek pasztorális értéke is fölöttébb vitatható.

Amire még nem volt eset, a szavazás napján a Szent Péter-téren röpiratot osztogattak a zsinatra igyekvő atyák között, kérve őket, hogy vessék el a szkémát, mert az nem felel meg a keresztény hívők s még kevésbé a szakemberek várakozásainak. A röpiratot 25 zsinati atya írta alá, köztük *Schaufele* freiburgi érsek, *Volk* manzi, *De Smedt* brugesi, *Schmitt* metzi és *Pourchet* saintfourri püspök. Az ülés megnyitása után *Tisserant* bíboros az elnökség és a moderátorok nevében sajnálkozását fejezte ki, hogy a „petíció” terjesztői olyan eljáráshoz folyamodtak, amely megzavarhatja a zsinati atyák lelkiismeretét és sértetheti elhatározásuk szabadságát.

Ezt megelőzően már három amerikai katolikus újságíró — mindhárom laikusok — írást juttatott el a püspökökhöz, amelyben keményen bírálják a szkémát. Szerintük ezt a dekrétumnak szánt tervezetet, ha meg hagyják jelenlegi formájában, „egy napon még klasszikus példaként fogják idézni arra, hogy a második vatikáni zsinat sem tudta megközelíteni a mai világot”. Ahol a szkéma nem homályos vagy közhelyes — jelentik ki a szerzők —, ott kétségbeesítően elvont szemléletről tanúskodik az egyház és a modern kultúra viszonya felől. „Olyan sajtóról tárgyal, amely csak a kézikönyvekben létezik, és amelyben mi nem ismerünk önmagunkra.” A művészet nehéz problémáit moralizálóan és leegyszerűsítően tárgyalja. Lényegében tagadja a művészeti alkotások önértékét s ezzel kompromittálja a keresztény művész integritását. Beszél a szkéma azoknak erkölcsi kötelességeiről, akik közlik az értesítéseket, de sehol sem tárgyalja azoknak kötelességeit, akiknek a társadalom számára szükséges tájékoztatásokat kell adniok. A szkéma egyik fontos szakaszát úgy lehet értelmezni, mintha a katolikus sajtó tanító tekintéllyel és fél-csalatkozhatatlansággal bírna, holott ilyesmi egyáltalán nem sajátja az újságírásnak, s nem is lenne hasznos a közvélemény formálása szempontjából az egyházon belül. A szkéma végül közbülső tényezőnek látszik nyilvánítani az egyházi hatóságot a társadalmi érintkezés eszközeivel dolgozók és azok munkaadói között, ami ferde megvilágításba helyezheti azokat a laikusokat, akik az általános, vagyis „világi” vállalatoknál tevékenykednek.

A három katolikus újságíró állásfoglalása eléggé nagy feltűnést keltett, iratukat a vezető katolikus lapok is közreadták, s napokon át élénk eszmecsere folytak róla a zsinati sajtóirodáknak is. Voltak újságírók, akik egyik-másik pontban túlzottnak mondták a kritikát, abban azonban mindenki egyetértett, hogy okosan tette volna a szkémát előkészítő bizottság, ha néhány jelentős laikus is bevon munkájába az érintett közlési területek gyakorlati ismerői közül.

Az egyházzól szóló szkéma részletes vitájában annyira ellentétes nézetek nyilvánultak meg és annyira különböző indítványok történtek, hogy a moderátorok szükségesnek vélték legalább az alapvető problémákban tisztázni a zsinati többség állásfoglalását. Ilyen módon kívánták megkönnyíteni a teológiai bizottság munkáját is. Erre hárul tudvalevően a feladat, hogy a vitán elhangzottak figyelembevételével kidolgozza a véglegesnek szánt szöveget. A moderátorok öt kérdést fogalmaztak meg, amelyek a püspökség szentség-voltára, a püspöki kollegialitásra, az apostoli folytonosságra és a diakonátusra vonatkoztak. A zsinati atyák túlnyomó többsége október 30-án a szavazások során mind az öt kérdésre pozitív értelemben válaszolt. A kisebbség azonban nem tekintette ezzel elintézettnek az ügyet s utána is, a további szkémák tárgyalásakor is, újból és újból kifejezésre juttatta fenntartásait, különösen pedig azt az álláspontját, hogy a moderátorok által feltett kérdések szövege nem lehet irányadó a teológiai bizottság számára.

Ami hevesebb összecsapás zajlott a zsinaton, kevés kivétellel mind ebből adódott. Emlékezetes marad a november 8-i ülés, amikor *Ottaviani* és *Broune* bíborosok a moderátorokkal és a zsinati többséggel szemben amellett kardoskodtak, hogy a teológiai bizottság újból megvitathatja azokat a kérdéseket is, amelyekben a zsinat már állást foglalt. *Ottaviani* bíboros kifogásolta utólag azokat a szövegeket is, amelyeket a moderátorok szavazásra bocsátottak. Hibásak voltak a kérdések — mondotta —, mert egyebek között az is foglaltatott bennük, hogy a püspökök, akik az apostolok kollégiuma után következtek, maguk is kollégiumot alkotnak; de bizonyítva van-e, hogy az apostolok valaha is kollégiumot képeztek, hiszen sohasem jártak el kollegiálisan, kivéve a jeruzsálemi zsinatot? Anélkül, hogy belementek volna a történelmi vitába, a többség részéről mindenesetre siettek rámutatni arra a tényre, hogy maga a pápa ismételten a püspökök kollégiumáról beszélt, és mindenkor olyan értelemben, hogy ez a kollégium igenis az apostolok kollégiumából

ered. Az a körülmény pedig, hogy a pápa a feje ennek a kollégiumnak és nélküle nincs is kollégium, és hogy a pápa az ő primátusát a püspöki kollégium nélküli is gyakorolhatja, kiküszöböl minden nehézséget és félreérthetőséget.

Nem a zsinaton belül, de különböző nyilatkozatokban bukkantak fel olyan aggályok is, hogy amennyiben a zsinat meghatározza a kollegialitást, akkor el kellene ismerni, hogy az egyház mindezeideig tévedett és hogy a pápa visszaélt hatalmával. Am — felelték rá mások — ugyanazt lehetne mondani minden új meghatározással kapcsolatban. Volt idő, amikor a primátust nem ismerték el egyhangúan, vagy a mennybevétel dogmáját nem vallották világosan. Sok olyan igazság merült fel az egyház világos tudatában a századok folyamán, amelyek kezdetben homályosan, mintogy csiraként vonultak meg a kinyilatkoztatás letéteményében. Ami azonban éppen a kollegialitást illeti, ennek tudata és gyakorlása egyáltalán nem hiányzott az egyházban, főleg nem az első századok idején.

„Nyilant megvalljuk esodálkozásunkat — írta akkoriban *Antoine Wenger*, a jeles francia pap-publicista, akit nem sokkal utána a pápa magánkiballgatáson is fogadott. — Püspökök, akik szüntelenül a pápa tekintélyére fellebbeznek, nyilant kétségbe vonják azoknak a moderátoroknak tekintélyét, akiket a pápa nevezett ki a zsinat munkájának irányítására. *Döpfner* bíboros, moderátor magvazatai után, amelyeket a kollegialitás tárgyában feltett kérdésekre vonatkozó szavazásról adott, méltán hihettük volna, hogy most már senki sem meri kérdéssé tenni ennek az október 30-i szavazásnak törvényességét. Annál meghökentőbb, hogy ezt tette *Carli* segnii püspök, megvetve a moderátorok tekintélyét és annak az 1808 zsinati atyának döntését, akik igent mondtak a kollegialitásra.”

Annak ellenére azonban, hogy a folytonos visszatérések során is igen ellentétes nézetek szólaltak meg, abban az egyben a zsinati atyák mind egyetértettek, hogy megoldást kell találni a püspökök együttműködésére a pápával, de magának a szervezeti formának megállapítása teljesen a

pápa hatáskörébe tartozik. Ugyanígy nyilvánvalónak mondták azt is, hogy e szervezet számára a zsinat semmiféle jogi státust sem igényelhet.

*

Hogy a zsinat többsége mennyire komolyan vette azokat a szavazatokat, amelyeket megelőzően a püspöki kollegialitás tárgyában adtak le, megmutatta a püspökökről és az egyházmegyéik kormányzásáról szóló szkéma vitája is. A kollegialitás kérdésében elfoglalt többségi álláspontból folyt az a követelés is, hogy módosítani és csökkenteni kell a vatikáni Kúria jelenlegi szerepét. Voltak ugyan olyan vélemények is, hogy miután a Kúria tulajdonképpen a pápa személyes és egyházlői igazgatási szerve, annak megreformálásáról is egyedül a pápa határozhat. Mások viszont — s ezek képviselték a többségi felfogást — arra hivatkoztak, hogy ha végeredményben ez is, mint minden a pápától függ, akkor nem kellene zsinatot összehívni. Ha a pápa mégis összegyűjtötte a püspököket és egyenesen felszólította őket, hogy tanulmányozzák a püspökök helyét és szerepét az egyházban, akkor teljességgel alaptalanok az olyan észrevételek, hogy a zsinat esetleg túllépi hatáskörét.

A Kúriával kapcsolatban nem kerülhette el a kritikát a Szent Officium se. A november 8-i, több vonatkozásban drámai ülésen Frings bíboros, kölni érsek igen nyugodtan, de igen komolyan bírálta a Szent Officium eljárását személyek vagy könyvek elítélése körül. Mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy az ítélet meghozatala előtt a Szent Officium nem hallgatja meg az érdekelteket. Ottaviani bíboros rendkívül hevesen válaszolt és a pápa tekintélye mögé húzódtott, aki mint a Szent Officium elnöke a végső felelősséget viseli annak munkájáért.

A valóság azonban az, hogy éppen a pápa jelentette ki, hogy vannak dolgok, amelyeket meg kell változtatni a Kúriában. Azok a visszasságok pedig, amelyekre Frings bíboros rámutatott, kétségkívül súlyosan és hátrányosan befolyásolják azt a megítélést, amellyel a mai ember tekint a katolikus egyházra.

A püspöki konferenciák hatáskörének tárgyalásakor is többször történt

utalás a kollegialitásra. Itt azonban szinte egyöntetűen kialakult az az álláspont, hogy a kollegialitás nem szolgáltathat alapot arra, hogy a püspöki konferenciák jogilag kötelező határozatokat hozzanak. Ezek a konferenciák ugyanis nem képviselik a püspökök egész testületét és nem a pápa közvetlen irányításával működnek. Valami módon természetesen ezek a konferenciák is a püspökök kollegiális eljárását jelzik egy meghatározott területen, kifejezik a kollektív felelősséget az egyház irányában ebben vagy abban az országban, határozataik kötelező volta azonban csak morális természetű lehet.

Végeredményben, ha nem is mondható el, hogy a püspökökről és az egyházmegyéik kormányzásáról szóló szkéma osztatlan megelégedést keltett volna, bizonyos, hogy jó eligazításokat nyújtott a termékeny vitához. A november 6-i ülésen ezért is fogadta el általánosságban 1610 zsinati atya a 2100 közül. Mint Binz minnesotai érsek mondta, nem hinné, hogy akadna csak két püspök is, aki tökéletesnek tartaná a szkémát s úgy gondolná, hogy az előterjesztett formában kellené azt elfogadni, nem kétséges azonban, hogy a szükséges javítások után az alapeszmék érvényesülni fognak. A zsinat felfogását és hangulatát pedig mindennél jobban érzékelteti az a kijelentés, amelyet *Alter* cincinnati érsek tett az újságírók előtt: „Ha a zsinat visszaveti a szkémát, mint tárgyalási alapot, nem maradt volna más hátra, mint venni csomagjainkat s nyomban hazamenni.”

*

A püspökökről és az egyházmegyéik kormányzásáról szóló szkéma egyik legkényesebb pontja a püspökök lemondatásának és nyugdíjazásának ügye. Igen figyelemreméltóan nyilatkozott erről *Gouet* prelátus, a francia püspöki kar titkárságának igazgatója.

A probléma — mondotta — aszerint változik, hogy kik nyúlnak hozzá: maga az érdekelte, a munkatársai, a közvélemény, a Szentszék vagy a zsinat. Megítélésében nagyon sok a szubjektív elem. Az emberek rendszerint azt tartják öregnek, aki tíz vagy húsz évvel idősebb náluk. Ugyanakkor a

püspökök sem kivételek az alól az új és általános jelenség alól, hogy az átlagos életkor tetemesen meghosszabbodott. Helyesen a kérdést így tehetnők fel: „A püspök, akinek át kell éreznie sokrendbeli felelősségét, megvan-e győződve arról, hogy előrehaladott korában is vállalni tudja összes felelősségeit, meg tud birkózni azok terhével, vagy jobbnak véli, ha önként visszavonul?” Ha ebből indulunk ki, akkor kétségtelen, hogy nem alkalmazható olyan rendelkezés, amely 75-ik évének betöltése után a püspököt távozásra kényszeríti. A legújabb történet is azt mutatja, hogy az idős emberek nem szükségszerűen kiégett emberek. Hogy csak a holtakat említsem, *Suhard* bíboros soha nem volt tevékenyebb, mint 75 éves korában. És *XXIII. János* pápa is 80 éves korában mutatta meg igazi képességeit és hivatottságát, reménységgel töltve el az egyházat és a világot.

Úgyszólván lehetetlen általános törvényt létesíteni — hangoztatta Gouet. Azt se feleldjük, hogy sokszor nagyon egyoldalúan aggódnak a püspök öregsege miatt, holott arra is gondolhatnának, hogy mentesítsék őt a túleröltetéstől. Tapasztalata és bölcsessége ugyanis olyan érték lehet, amelyről nem szabad lemondani az egyháznak. Nevezzenek ki melléje koadjutort vagy segédpüspököt. Adott esetben tanácsolhatják neki a lemondást, de az, hogy kötelezzék is rá, nem fér össze a katolikus tanítással. Végére a püspök nem hivatalnok, aki szolgálati évek szerint halad előre, míg végül eléri a korhatárt. A püspök a feje egy családnak, amelyet Isten bízott reá a pápán keresztül, s vajon az atya lemondhat-e valaha is atyai funkciójáról? Ez csak akkor történhet meg, ha őt magát is ösztönzi erre egy még nagyobb szeretet: látva erőinek fogytát és a lehetetlenségét annak, hogy kielégítse övéinek összes szellemi-lelki szükségleteit, annyira szereti ezeket, hogy jobb ellátásuk okából fiatalabb kezekre bizza őket.

Probléma ilyen esetben a lemondott püspök ellátása. Ismerek egyet — mondotta Gouet —, aki egy kis hegyi község plébániáját kérte, hogy megélhessen. Mások valami rendházat keresnek; itt először szívesen fogadják,

majd, sajnos, éreztetik vele, hogy teher számukra. Akkor vándorolhat egyik helyről a másikra. A legjobb megoldás, amit a zsinaton is fölvetettek, az lenne, ha a nyugalomba vonuló püspökök számára külön otthont létesítené az egyház, ahol méltó körülmények között élhetnék le hátralévő napjaikat. Ha ugyanis a zsinat annyira megerősíti a püspökök atyavoltát, jó lenne, ha arra is emlékeztetne, hogy nem csupán az atyáknak vannak kötelességeik. A gyermekeknek is megvan az a kötelességük, hogy tisztas öregséget biztosítsanak szüleiknek. Mindenképpen el kell érni, hogy a püspöki székről való lemondás ne jelentse a püspök számára a mindenről való teljes lemondást.

*

Az ökumenizmusról szóló székma vitájának lapunk zárásáig ismert menete is nyilvánvalóvá tette, hogy a katolikus egyház nem fél többé ennek a kérdésnek nyílt tárgyalásától. Azok a régebbi aggodalmak, hogy a keresztények hitbeli egységére való törekvés közömbösséget vagy hamis irenizmust hozhat magával, mára már megszűntek. Köszönhető ez egyrészt annak a szellemiségnek, amely a nem-katolikus ökumenikus megmozdulásokat is áthatja, köszönhetjük másrészt az ökumenizmus katolikus teológusainak.

Természetesen senki sem titkolja annak a párbeszédnek nehézségeit, amelyet a katolikus egyház kíván folytatni az orthodox és a protestáns egyházakkal. A katolikus egyház nem rejtheti véka alá azt a tanbeli állítást, hogy ő az egyetlen látható egyháza Krisztusnak. Ugyanakkor azonban a párbeszéd lényeges feltétele, hogy katolikus részről is tiszteljék az orthodox és protestáns keresztények hitbeli tanait, hiszen ők is teljes meggyőződéssel vallják, hogy Krisztus akaratát követik.

Felmerül a kérdés, hogy ilyen módon nem jut-e végül zsákutcába a dialógus. Mindegyik oldalról kizárt-nak tartják ennek lehetőségét, ha egyforma őszinteséggel kívánnak igazodni Krisztushoz és az evangéliumhoz. A többi már Istenre tartozik.

A KIS ÚT

Bár még fiatal vagyok, ismételten észrevettem már, hogy alapjában a kis dolgok teszik boldoggá vagy boldogtalanná az embert. A hétköznapi apró eseményei jelentik az örömet vagy szomorúságot, teszik könnyebbé vagy nehezebbé a tanulást, munkát. S bár magam így látom, mégis megzavart, hogy egy-két barátómtól ismételten hallottam: ne legyenek ostoba, mert ha nem lesznek nagyratörő, ha nem elsősorban magammal, a magam érvényesülésével törődöm, semmire sem fogom vinni, szerencsétlen leszek...

Levélfírónk „kis dolgokra”, „apró eseményekre” hivatkozik, s mindjárt előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy — noha még fiatal — máris rátapint az emberi életnek, a hétköznapi keresztény emberi életének is egyik nagyfotosságú igazságára. Idős, igen szép pályát futott ember mondotta egy alkalommal: erős akarat, tehetőség, értelmi készség mind hozzásegítik az embert, hogy sikereket érjen el. Nyugodt, kiegyensúlyozott élete azonban csak akkor lesz, ha kifejleszti magában a készséget a kellő pillanatra helyes felismerésére. Kissé csodálkozó tekintetünkre azután így folytatta: Döntő ez a „pillanat”, mivel ettől függ, hogy cselekedjünk-e vagy sem, hogy beszéljünk-e vagy éppen hallgassunk. S ezek a pillanatok egymást érik az életben. Nemcsak egyetlen „nagy” eseményre kell az életben várakozni, hanem napról-napra, óráról-órára kell gondos gyakorlással, valódi „asztkézissel” mindenkinek kialakítania önmagában a készséget: jót tudjon tenni, jól tudjon szólni — s mindig a megfelelő pillanatban, amikor arra másoknak vagy önmagunknak a legnagyobb szükségünk van.

Úgy véljük, barátónői önző felfogásának cáfolatával külön nem is kell foglalkoznunk, elegendő, ha pozitív oldalról világítjuk meg felfogásának helyességét.

Két rövid kis történet, mely beszédesen illusztrálja, hogy valóban a „kis események” jelenthetik az életnek szép és „nagy” pillanatait. — Ágnes osztálytársnőivel a nyáron táborozáson vett részt. Egyik nap nagynénjétől váratlan ajándék érkezett: pénzküldemény. „Jól jön az ilyen a nyaralásnál” — írta a nagynéni. Ágnes, bár megörült a váratlan ajándéknak, gyors elhatározással levelet írt, melyben édesanyjának jelzi, hogy a kapott pénzt hazaküldi, kéri továbbá anyját, hogy juttassa el a pénzt test-

vérenek, aki kevesebb zsebpénzzel indult el diáktáborozásra. — Ennyi az egész „esemény”, mégis mennyi lelki finomságról, az örömszerzés adott pillanatának felhasználásáról tanúskodik. A pénzt a kislány nem közvetlenül testvérenek küldi, nehogy esetleg fontoskodónak, fölösleges módon „anyáskodónak” tűnjék fel előtte. A lelki nagyság, tapintat mindig irtózik attól, hogy a „nagylelkű” ajándékozó szerepében tetszelegjék önmaga vagy mások előtt. A jó példa viszont — minden magyarázat és fontoskodás nélkül — mindig jó hatással van. Az adott esetben a gyermek példája az édesanyjában ébresztgette a gondolatot: Tudok-e én is hasonló tapintattal férjem, barátóm felé cselekedni?

A másik kis történetet idős, beteges, lakását elhagyni már régen nem tudó asszony mondta el. A házukban lakó tizenkét éves kislány már hosszú idő óta mindig a „legszükségesebb pillanatban”, szinte csodálatraméltó kedvességei és tapintattal jón segíségemre. Leleményessége kimeríthetetlen, egyszer a bevásárlást intézi el, máskor csak egyszerűen leül kicsit beszélgetni, ismét más alkalommal azt veszi észre, hogy a függöny már nagyon piszkos, leszedi tehát, hogy elvigye a tisztítóba. Egyébként — fűzi hozzá az idős hölgy — a kislány rendkívül játékos, sokat van együtt barátónőivel is, jól tanul s mindezek mellett jut ideje az apró kis szeretetszolgálatokra is. — Úgy véljük, ismét oly „apró eseményekről” szólhattunk itten, melyekhez sem fiatalnak, sem öregnek nem kell „kommentárt” fűzni, csupán Krisztus szavát kell újra ismételve alkalmazni: „Menj és cselekedj te is hasonlóképen”.

Természetesen, az apró események „nagy pillanatait” nem minden esetben valamiféle cselekedetet követelnek tőlünk. Olykor épp az ellenkezőjét: nyugalmat és hallgatást. Válope-

res bíró mondta, hogy szinte számtalan házasság egyensúlya bomlik fel azért, mivel a házaspár egyik-másika nem ismeri fel a kellő pillanatot: a hűrt nem lehet már tovább feszíteni, el kell hallgatni végre a kritizálással, mivel az adott pillanat épp a csendet, a hallgatást követeli. Vanak természetesen kevésbé súlyos esetek is, ahol ugyan nem egy házasság harmóniája forog veszélyben, mégis, a szeretet és tapintat arra int, hogy ismerjük fel a kellő pillanatot. Bizonyára mindenki tapasztalta már, milyen kellemetlen, egyenesen bosszantó, midőn szavába vágunk az embernek, midőn nem engedik befejezni az elkezdett történetet, anekdotát. Vagy nem kellemetlen-e azok a percek, midőn a telefonfülke előtt állunk, várjuk, hogy sürgős, pontos időre jelzett beszélgetésünket lebonyolíthassuk s a kiszűrődő hangok negyed órán át arról árulkodnak, hogy a telefonálónak barátnőjével részletesen meg kell tárgyalnia, mit vegyen fel a másnapra tervezett kirándulásra. S míg mi kint idegesen topogunk, a „táv-beszélő” nem akarja észrevenni az életnek egy apró, de a másik ember számára mégis jelentős pillanatát. Magatartása tapintatlan és szeretetlen, mivel az „idegen” emberrel szemben is, annak érdekében az adott pillanat épp elhallgatást követelne.

Mind ezek nem nagy dolgok, ezt mindannyian jól tudjuk. Kétségtelen azonban az is, hogy ezek az apróságok jelentik a hétköznapi életben azokat a folyamatos esemény-láncszemeket, melyekben minden ember, s így elsősorban a keresztény ember a szeretet tövéből fakadó tapintatnak, figyelmességnek virágait nyújthatja át másoknak, vagy ehelyett az elégedetlenségnek és haragnak tövisét és bojtörőjét.

Sokáig magam is úgy gondoltam, hogy a kis eseményeknek a „kellő pillanatban” történő gyakorlása, a megfelelő pillanatban kimondott vagy éppen elhallgatott szó csak valamiféle „hatodik érzékkel” rendelkező embereknek egyéni adottsága. Amint van például jó és rossz zenei hallású fül, éppúgy van az épp megfelelő időben cselekvésre, beszédre vagy hallgatásra reagáló érzéke is bizonyos embereknek. Idővel azonban rá kellett jönnöm, hogy ezt a készséget — kellő

aszakézzal, igyekvéssel — mindenki kifejlesztheti magában. Hogy „művészi fokra” sokaknál nem jut el, ez kétségtelen, de az is igaz, hogy a szeretetből fakadó tapintat és szolgálatkészség mindenkinél szüntelenül gyakorítható. Természetesen, bizonyos feltételekre e készség kifejlesztésénél ügyelni kell. Elsősorban arra, hogy mások természetére, igényeire, testi-lelki adottságaira mind erősebb mértékben figyelni tudjunk. Azután, hogy önmagunkkal szerződést kössünk: ha méreg, feltékenység, hiúság, félelem, harag vagy bármilyen más szenvedély tartaná érzelmi világunkat éppen hatalmában, akkor tudjunk visszavonulni, ha kell, összeszorított szájjal hallgatni. Valaki elmesélte, hogy egy értekezleten nem tudott kellőképpen uralkodni magán s az ellenkező felfogást képviselőkre éles, szarkasztikus megjegyzéseket tett. Indítványát természetesen elvetették. Másnap reggel íróasztalán kis cédulát talált. Így szólt az ismeretlen jóakaró tanácsa: „Az indulat és harag mindenkit hatalmába keríthet. Az azonban nem mindenkinek adatott meg, hogy egy adott személlyel kapcsolatban, a helyes mértékben, alkalmas időpontban, elfogadható módon s kellő eredménnyel engedje kimutatni indulatait.” A kis figyelmeztetést az illető azóta is igyekszik tanácsként követni.

A kitartás, türelem szintén fontos feltétel. Gyakran, esetleg éveken át megismételni a jó szavakat és tetteket, nem ugyan azért, hogy elismerést, még kevésbé, hogy feltűnést érjünk el általuk, hanem, hogy másoknak örömet, önmagunk számára pedig lelki békét, megelégedettséget biztosítsunk, — mindehhez nem csekély kitartásra, türelemre van szükségünk.

Végül — s tán ez a legfontosabb — arra is állandóan ügyelnünk kell, hogy a világot, környezetünket ne csak a magunk, hanem embertársaink szemével is igyekezzünk látni. Mert igaz ugyan, hogy egyidejűleg él meg minden pillanatot minden egyes ember. De az is igaz, hogy míg mi örülünk, esetleg mások szomorkodnak, hogy egyidőben, de más-más szempontok szerint figyelik az emberek az élet eseményeit. A cselekvésnek, beszédnek vagy hallgatásnak kellő pillanotát felismerni egyszersmind annyit is jelent, hogy másokat is képesek legyünk

megismerni, mások igényeit is felismerni.

Még gyermekkoromban mesélte egy asszony, hogy zimankós téli estén valamilyen folyóiratban lapozgatva, egy rajzon akadt meg a szeme. A kép két, szakadozott ruhába burkolt öregasszonyt ábrázolt, akik néhány rőzsedarab tüzenél melegítik a kezüket. Mire gondolsz? — kérdezi az egyik. Arra — feleli a másik —, hogy a jövő nyáron a gazdagok talán nekem is adnak valami elhordott meleg ruhát. A kép s a felirat gondolkodóba ejtette az asszonyt. Aztán a szekrényéhez ment,

kivett onnét több meleg ruhát, hogy még kellő időben juttathassa el őket a fázó, szegény emberekhez. Tán kis dolgot cselekedett, de Krisztus parancsát teljesítette, a Mester példáját követte, aki „körül járt, jót tevén”.

Miként az őszövetségi Bölcs is mondja: Mindennek megvan a maga ideje. S a megfelelő időben a szavak és tettek nyomán születő, vagy éppen a hallgatás békéjéből fakadó kis események az élet valódi „nagy pillanataivá” válhatnak.

Szennay András

NAPLÓ

KARÁCSYONAI BÉKESSÉGET! Sötét éjszaka nehezedik a szabad ég alatt megpihenő nyágra és a pásztorokra. Csendesesen elszunnyadnak, békesség, nyugalom dajkálja őket. Csak néhány őrt álló mered bóbiskolva a néma éjszakába. Egyszerre csak szokatlan világosság villan fel és félemlíti meg őket. Isten fényessége ragyogja körül mindnyájukat és csodálatos jelenés tárul eléjük. Az Úr küldte el hozzájuk angyalát, hogy a nagy örömet meghirdesse: megszületett az ígért Údvözítő, akit epedve várt az egész emberiség. Eljött a Megváltó, hogy megteremtse a békét a bűnbeesett ember és a megbántott Isten között. „És azonnal mennyei sereg sokasága vette körül az angyalt s dicséréi Istent, mondván: Dicsőség a magasságban Istennek, és békesség a földön a jóakarató embereknek!”

Ezek az egyszerű pásztorok tudták meg először, hogy megszületett a Felkent, testet öltött Isten Fia, a Béke Fejedelme. Eljött, hogy békét teremtsen az ég és a föld között.

De nemcsak Betlehem környékén, hanem mindenhol, az egész földkerekségen mintha minden elcsitulna, mintha mindenki megérezte volna, hogy a földre lépett a béke fejedelme, akinek jelszava felcsendült: Ne féljétek! Békét hoztam nektek! Az én békémet hoztam nektek! Valóban, az örök, isteni Szeretetnek nem is lehetett volna más programja. „Dicsőség a magasságban Istennek!” A teremtés műve Isten hatalmának kisugárzása, dicsősége, a béke pedig Isten szeretetének, túlláradó jóságának meleg lehelete. Nagyobb dicsősége ez Istennek, mint a lét rendjének teremtése, mert a béke a szeretet rendjének megvalósítása, helyreállítása.

A béke a rend nyugalma, tanítja Szent Agoston. Mindent a maga helyére állítani, mindent a nagy egészben összhangba hozni. Összhang, rend, „concordia”, szívek egybedobbanása: ez a béke lényege. Ez egyben a béke igazi öröme, boldogsága is. Am a rendhez, mindennek harmóniájához megértés, szeretet kell. Szívek-lelkek, felfogások, élettörökvések, fejlődések és társadalmi erők összefogó, egybekapcsolódó kialakulásának forrása a szeretet. Nincs megértés, ahol nincs szeretet; nincsen béke, ahol nincs megértés; nincsen megértés, ahol nincs nyugalom, ahol érdekek, életcélok, vágyak és törekvések ütköznek össze. Minden érdeket, minden törekvést, minden fejlődést és haladást egységes rendbe állítani, összhangba hozni: ez a béke műve.

Ezt a nagy küldetést jött az Isten Fia teljesíteni a földön. Ezt a békességet akarta megteremtteni az emberiség nagy családjában. Am ennek feltétele az, hogy mindenki jóakarató legyen: „Békesség a földön a jóakarató embernek!” Isten akarata, hogy minden jóakarató ember megtalálja a békességet, a rend nyugalmat és felismerje embertársaiban a testvért, akikkel Isten

nagy családját alkotja. Isten Fia emberré lett, hogy az ember Isten fia legyen. Mindenkit az emberiség nagy családjába akart gyűjteni, hogy az egész emberiség megtalálja az utat békés együttélésben a boldoguláshoz, emberi méltóságának megfelelő élethez, magasabb, fejlettebb kulturához és a békeesség útján Krisztus békéjéhez. Az isteni szeretet megjelenése e földön valóban nagy öröm, mint az angyal hirdette. Ez az öröm is hozzátartozik a békeességhez. Szeretet, megértés és öröm a rend nyugalmában: ez a békeesség atmoszférája.

A karácsonyi békeesség azonban nemcsak meghirdetett örömhír, nemcsak az emberek egymásratalálása, hanem egyben program is: az emberiség, az igazi humánus földi programja. A békéhez nemcsak Krisztus megváltó kegyelme szükséges, hanem az ember közreműködése is. A karácsonyi békeesség nemcsak ajándék, hanem komoly feladat is, amiért dolgozni kell, fáradni, minden erőnket megfeszíteni, nagy áldozatokat is hozni. A világ jelen helyzete ezt ma még jobban sürgeti, mint valaha.

Mindnyájunk lelkében fel kell csendülnie a karácsonyi béke énekének, hogy megértsük és szívünket hozzáhangoljuk a béke művének nagy munkájához, felemelő, de áldozatos programjához. Minden jóakarátú embernek dolgoznia kell a béke művén; mindenkinek a világbéke megvalósításának apostolává, lelkes és kitartó munkásává kell válnia. Karácsony szent estéjén ez a testet öltött Isten Fiának is a kívánsága. (Erdei Ferenc)

AZ ÖSEVANGÉLIUM. Mondottuk már előző cikkünkben azt, hogy ha a Genézis 2. és 3. fejezetében leírt drámának a szerzője az emberiség örök gyötrő mértéje csak a már ismertetett első két feleletet tudná adni: a) az Isten mindent jónak teremtett, az embert halhatatlannak és boldognak akarta; b) az eredeti boldog állapotból, a „paradicsomból” saját vétke miatt esett ki; a válasz, a megoldás semmiképpen sem volna kielégítő. Mert akkor az „ember tragédiájának” megkínzott szereplője tovább folytatja a kérdezést: miért engedte meg ezt az Isten, ha ő végtelenül jó, szent és irgalmas? Ő nem érte és nem érthette meglepetés az általa teremtett ember részéről, nem csalódott benne, mert nagyon jól tudta, hogy nem fogja kiállni a próbát: miért teremtette tehát ilyenek az embert, ennyire törekény és semmitérvő cserépedénynek?

A választ a dráma harmadik felvonása, tétele adja meg: az Isten a bűneés után sem hagyta magára az embert: az utolsó szó nem a gonoszé, a pusztulásé, romlásé és halálé, hanem az Istené. Amikor az Isten az első emberpárnak „bőrköntösöket készít” s abba öltözteti őket, akkor gondoskodik róla, hogy az élet nehéz körülményei között boldogulni tudjanak — ezt jelenti a ruhakészítés képes elbeszélése. De ugyanakkor a „protoevangéliumban” meghirdeti a diadalmas természetfölötti örök élet „euangelióját”, jó hírért, amit Madách dogmatikailag is pontosan ír körül mélységes hittel az „Ember közdj és bízza bízzál!”-ban. A Gen. 3, 15-ben ugyanis az Isten a kísértő sátánra szabott ítéletben kimondja a harcot, az ellenségeskedést a bűnben a sátánnal szövetségelt ember és az ördög között: „Ellenségeskedést szerzek közted és az asszony között, ivadékok és az ő ivadéka között. Ő széttapossa fejedet, te pedig megsebesítet a sarkát.”

A latin Vulgata fordítás az „Ő-t „ipsa”-val adja vissza, azaz nőnemű névmással, s ezzel alkalmazkodott abban a korban egyre inkább terjedő felfogáshoz, mely az asszonyban közvetlenül vagy közvetve a Boldogságos Szűzet vélté fölfedezni. Az eredeti szöveg azonban félreérthetetlenül az „ivadékra” (héberül „zera”) utal, himnemű névmást használt („hu”) és a két igeformában is himnemű egyszám harmadik személyt illetve suffixumot „tesühennü” és „ješüphekâ”). A Vulgata fordítás nyomán a középkorban elterjedt és uralkodóvá vált ez a magyarázat, összekötötték és kapcsolatba hozták a Gen. 3, 15-ben szereplő és a kígyó fejét széttipró asszonyt a Jelenések könyvének napbaöltözött asszonyával: „Nagy jel tűnt föl az égen: egy asszony, akinek öltözete volt a nap, lába alatt a hold és fején 2 csillagból álló korona...” S ezzel az asszonnyal szemben áll „a nagy sárkány, az öskígyó, aki az öskígyó és sátán” de végleg elbukik a harcban; az asszony gyermeke pedig „vasveszszóvel kormányozza az összes nemzeteket...” (12, 1—9).

Ez a magyarázat azonban nem helyes ebben a formában, bármennyire is általánossá vált a jámbor szónoki és elmélkedő vallásos irodalomban, mint ahogy a Jelenések könyvének napbaöltözött asszonya sem vonatkoztatható egyszerűen Szűz Máriára. Az ún. „protoevangéliumnak”, ősevangéliumnak értelme a következő:

Amint már mondtuk, a sátánra szóló átoknak lényeges eleme az ellenégeskedés, a harc, melyet Isten megindít az „asszony” és az asszony „ivadéka” illetve a sátán és a sátán ivadéka között. Az asszony itt nem lehet más, csak az az Éva — aki eddig is ily néven szerepel a Gen. 2—3. fejezet drámájában —, aki szövetséget kötött a sátánnal akkor, amikor hallgatott kíséző szavára s fellázadt Isten ellen. A sátán látszólag győzött az eredeti bűn által és megromtotta, tönkre tette Isten teremtő elgondolását. A Gen. 3, 15. az ősevangélium azonban megmondja, hogy az emberiség nem marad meg a bűnben, a sátán barátságában, hanem „az elveszett paradicsom kapujától” s a bűnbeesés első percétől kezdve megindul a harc a bűnbánó Éva és a diadalittas sátán, az első emberpártól származó „ivadék”, azaz az emberiség és a „sátánivadék”, azaz a gonosz lélek között.

Ebben a harcban a sátán, a kígyó fejét eltiporja az asszony ivadéka — ezért mondtuk, hogy Madách befejező akkordja tökéletesen fedi az ősevangélium értelmét, hiszen az Isten szózata küzdelemre, harcra hív, de nem reménytelen, kilátástalan vagy akárcsak bizonytalan kimenetelű küzdelemre, hanem olyanra, melyben az „ivadék” teljes győzelmet arat az „első menetben” sikert elérő sátán-kígyó fölött. Közvetlenül és önmagában szemlélve csak ezt mondja a Gen. 3, 15; hogy ez a diadalmas küzdelem miképpen fog lefolyni, hogyan és ki által fog megvalósulni, arról az ősevangélium nem beszél. A harcban azonban csak az első küzdő a bűnt elkövető asszony. Éva. Folytatója összes „ivadéka”, elsősorban azok, akik a jó és rossz, az Isten és a sátán közötti harcban az Isten oldalára állnak. Az Ószövetség, a Krisztus előtti koroknak minden embere, minden Istent kereső és igenlő embere. De az ember önmagában, saját erejére hagyatkozva sosem tudna győzelmet aratni, nem volna képes a „halál mérget megtiporni, mennyországot megnyitni”, ha a megszállhatatlan „ivadékok” nem volna egy valaki, az örök isteni Ige: Aki „kezdetben volt, és Istennél volt és Isten volt.” Aki által minden lett, s aki nélkül semmi sem lett, aki öröktől fogva az emberek világossága és élete volt, s aki az öröktől fogva elhatározott időben beleállt az emberiség történelmébe, testté, emberré lett. Az asszony „ivadéka” lett, mégpedig az az ivadéka, aki a maga személyében, életében, halálában és feltámadásában a végső és döntő győzelmet megszerezte a bűn és a bűn által uralkodó sátán fölött, aki egyedül volt képes szétapósni az öskígyó fejét, azaz hatalmát. Ebből következően tehát és a maga teljességében, tökéletes megvalósulásában az „ivadék” az Úr Jézus Krisztusra vonatkozik. És éppen ezért az összes asszonyok közül arra a legáldottabbra, aki nem az első emberpár valami férfi ivadékatól, hanem a Szentlélektől foganta és szülte a világra a mi Urunk Jézus Krisztust. Az Ószövetségben az atyák, pátriárkák és próféták által készítette elő az Isten a diadalmas Messiás-király eljövételét, ők már világosabban beszélnek a győzelmet hozó „ivadékról”, de elrejtve benne van ő az ősevangéliumban is. Eppen ezért az emberiség miért-jére az egyetlen tökéletes válasz Krisztus. Mondtuk, hogy az Isten nem csalódott az emberben, s az ember nem zavarta meg bűnével Isten terveit. Az Isten látta és tudta az ember jövőjét, s mikor megteremtette, e világ színpadára helyezte, akkor ő a bekövetkező bűn tudatában alkotta meg az első emberpárt; számításba vette a bűnt, de ugyanakkor számításba vette és elhatározta a bűntől való szabadulást is; előre látta az „elveszett paradicsomot”, de ugyanakkor egy sokkal nagyszerűbb, romolhatatlan és örök „paradicsom” megvalósítását is elhatározta, szent Fiában, az Úr Jézus Krisztusban. És mert mindent Benne és Általa teremtett, azért engedte meg a bűnt is, ahogy szent Pál írja gyönyörű Krisztus-himnuszában: „Ő (ti. Isten) kiragadott minket a sötétség hatalmából, s áthelyezett szeretett Fia országába. Benne van vére által megváltásunk, bűneink bocsánata. Ő a láthatatlan Isten képmása, minden teremtmény elsőszületője. Benne teremtett min-

dent a mennyben és a földön: a láthatókat és láthatatlanokat... Mindent általa és érte teremtett. Ő előbb van mindennél, s minden benne áll fenn" (Kol. 1, 13—17).

Ha ezt megfontoljuk, akkor megértjük, hogy az egész világtörténet céli és középpontja Krisztus, minden kegyelemnek, jóságnak, igazságnak, életnek végső forrása Krisztus. Ő érte volt különlegesen az egész Oszövetség; Ábrahám kiválasztásától a Mózesen keresztül kötött szövetségig, az első prófétától kezdve Keresztelő Jánosig, az utolsóig, az előfutárig. Ezeknek a prófétáknak leírásában két jellemző szín található, mellyel továbbfestik a diadalmas „ivadék”, a Messiás képét. Az első az, hogy a jövő nagy szabadtója az egész Föld győzelmes királya lesz. Ezzel az ábrázolással tulajdonképpen az ősevangélium képét folytatják és egészítik ki, hiszen a Gen. 3, 15 a sátni hatalom és befolyás bukásával végződő harcot, küzdelmet jövendőli meg. Ennek a harcnak hatalmas Urát rajzolja meg a Zsolt. 2 és 110; Ámosz 9, 11—15; Izaiás 2. és 9. fej. Mikeás 4, 1—5, 2—5. Erről fest döbbenetes erejű freskót Dániel az Emberfiáról szóló látomásban (7. fej.). Mert az „antik jamim”, az „ősörög”, azaz az örök Isten úgy döntött, hogy az Emberfia világh Birodalmak üszkös romjai fölött állítja föl trónját; mert a Teremtő, a történelem egyedüli „szövegkönyv-írója”, rendezője és Ura úgy határozott, „hogy minden nép, törzs és nyelv neki szolgáljon, hatalma örök hatalom legyen, amely meg nem szűnik, és országa olyan, mely el nem pusztul” (7, 14). Az Emberfia, az egész Föld fölött uralkodó király képének ábrázolási módja mellett a második festőelem és szín az „Ebed Jahve”, azaz az Űristen engedelmes szenvedő szolgálójának az alakja. Végeredményben ez is továbbfejtése a Gen. 2—3-ban leírt „ember tragédiájának”, mely megadja a bukás tényének leírása mellett a bűnnek teológiáját is. S ha egyszer a bűn lényege a Genézis leírása szerint nem más, mint az ember keveltségéből eredő lázadás Isten ellen, a teremtmény engedetlensége teremtőjével szemben, akkor érthető, miért kellett a megváltásnak a Messiás aláztos engedelmissége által létrejönnie, ahogy azt szent Pál világosan kifejti: „Amint ugyanis egynek (ti. Ádámnak) engedetlensége miatt bűnössé váltak sokan („sokan” a héber nyelvben „mind”, „mindenki” helyett áll igen sokszor), úgy sokan megigazulnak egynek (ti. Jézus Krisztusnak) engedelmissége miatt” (Róm. 5, 19). „Ha ugyanis egynek bűnbeesése miatt, egy által uralkodott a halál... úgy uralkodíék az örök életre szóló megigazulás révén a kegyelem is a mi Urunk Jézus Krisztus által” (Róm. 5, 17, 21).

Ezért van az, hogy Izaiás próféta látomásában a Megváltónak, a győzelmes vezérnek alakja úgy jelenik meg, mint akinek nincs „sem szépsége, sem ékessége, hogy megnézzük rajta, s külseje sem kívánatos”, aki „megvetett, a legutolsó az emberek között, a fájdalom embere, a betegség ismerője”... „A mi betegségeinket ő hordozta, a mi fájdalmainkat ő viselte... ő a mi gonoszságainkért sebesítetett meg, a mi bűneinkért töretett össze... A mi békességünkért van rajta a fenyíték s az ő kék foltjai által gvógvultunk meg. Feláldoztatott, mert maga akarta és nem nyitotta meg száját...” (Izaiás 53, 2—7).

Mind a két alakot, a kettős ábrázolást és festőelemet olvasztja egybe az Űr Jézus Krisztusban megvalósult euangelion, örömhír alapján szent Pál, amikor rámutat arra, hogy az Űr Jézus egyenlő volt az Istennel — azaz Isten volt —, de ennek az egyenlőségnek e földön történő külső megnyilvánulásáról lemondott, s „kiüresítette önmagát, főlvette a szolga alakját... külsejét tekintve olyan volt mint egy ember. Megalázta magát, engedelmes lett mindhalálíig, mégpedig a kereszthalálíig. Ezért Isten fölmagasztalta és minden mást fölülmúló nevet adott neki, hogy Jézus nevére minden térd meghajoljon a mennyben, s földön és az alvilágban...” (Fil. 2, 7—10). A megváltás lényege tehát a bűnbeesés tökéletes kontrasztja: az életet odadobó és feláldozó engedelmisség. S az, aki ezt vállalja és végrehajtja, Jézus Krisztus, az a szolga alakjába rejti isteni és királyi méltóságát, annak királyi trónusa a kereszt, s egyedül azon olvasható a „névjegye”: a názáreti Jézus.

De ezt a Krisztiust nem látta és nem láthatta, nem értette és nem értette — még csak nem is sejtette a Gen. 3, 15 szerzője éppenúgy mint az

Ószövetség atyái és prófétái sem. Annál kevésbbé, mert ők csak egy-egy vonást, színt adhattak hozzá az „Eljövendőnek” az arcképehez, az jövőt látták egy-egy pillanatfölvétel villanásában, próféták voltak és nem történetírók. Ne keressük tehát az ősevangéliumban vagy az őszövetségi próféták irataiban az Újszövetség Krisztus képét. Főleg azért nem, mert a főtebb említett két főjellemvonás, fő-festőelem szinte teljes elientmondásnak látszik: a dicsőséges Emberfia, a népeket vasvesszővel kormányzó és cserépedényként összetörő király — és a Fajdalmak embere, „aki elől az ember elrejtí arcát” (az irtózat miatt!) (Izaiás 53, 3). Ezért lázad föl a nép Jézussal szemben, amikor az Emberfia szenvedéséről beszél: „Mi úgy hallottuk a törvényből, hogy a Messiás örökké megmarad. Hogyan mondhatod tehát, hogy az Emberfiát fel kell magasztalni? Kicsoda ez az Emberfia?” (Ján. 12, 34). Innen magyarázható az is, hogy még az előfutár, Keresztelő János sem érti a már megjelent, a már működő „Krisztus-misztériumot”, aki mellett pedig ő nyilvánosan és nem is egyszer tanúságot tett. Nem érti és a börtönben ülve ezért hangzik föl az ő meggyőzött lelkéből a döntő kérdés: „Te vagy-e az Eljövendő, vagy más várjunk?” (Mát. 11, 3). És ezért nem értik az emmauszi tanítványok még a föl-támadás hírének vétele után sem a megváltás lényegét, ezért kellett nekik magyaráznia magának az Ű Jézusnak: „Ti okatlanok, milyen nehezen hiszitek mindazt, amit a próféták megjövendöltek! Hát nem ezeket kellett elszenvednie a Messiásnak, hogy bemohessen a dicsőségébe?” (Luk. 24, 25).

Az Űr Jézus Krisztusra volt előkészítő — ha távolról is — az ősevangélium, az egész Ószövetséggel együtt... De a megváltásnak és a Megváltónak dicsősége csak a beteljesedéskor ragyogott fel és akkoris csak a hívó emberek számára, akik megvallják szent Jánossal: „És az Ige testté lett, és miköztünk lakozott; mi pedig láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya Egyszülöttének dicsőségét, akit kegyelem és igazság tölt be” (Ján. 1, 14). (Szörényi Andor)

VI. PÁL A LITURGIKUS MEGÚJHODÁSRÓL. Nemrégiben jelent meg Rómában egy könyv, címe: *Pastorale liturgica*. Nem rendszeres tanulmány, hanem összegyűjtött írások és előadások összessége, amelyet Montini érsek, Miláno főpásztora adott ki. Hogy a mostani VI. Pál pápa hogyan gondolkozik a liturgiáról, milyen kimagaslóan lelkipásztori jelentőséget tulajdonít neki: ebből a nem nagy könyvből világosan megtudható. Akárcsak X. Piusnál, akitnek első megnyilvánulása a szentzenéről és a liturgiáról semmi más, mint egy nyolc év előtt a velencei pátriárkátus részére kiadott instrukció volt: az egykori főpásztor ugyanúgy gondolkodott pápakorában.

VI. Pál is szorosan kapcsolódik a múlthoz. Elsősorban abból látszik ez, ahogyan a *Mediator Dei* enciklikához, ehhez a még mindig nem eléggé „fölfedezett” és semmiképpen sem mindenben megvalósított alapokmányhoz viszonyul. Montini érsek — még nem bíboros — azt tartja felőle, hogy „az egyház liturgikus életének újjászületésében ez a magna charta”, amely „értékes és üdvös tanításokat tartalmaz, amelyek már részei a katolikus tanításnak, s a liturgia fogalmát főlemelik a katolikus vallás teológiai magaslataiba.” A legnagyobb pápai enciklikákkal veti egybe a Mediator Dei-t, amely rendkívül fontos teológiai alapelveket jelent ki. Ezek pedig az egész keresztény életet megtermékenyítik. A legfontosabb alapelv az, hogy vallási újjászületésre szükség van: „ezt követeli korunk szellemi dekadenciája, kulturális fejlődésünk, az egyház benső vitalitása s emellett az egyház tanítóhivatalának szava.”

Ez a szó pedig éppen a *Mediator Dei* soraiiban található meg: a liturgikus életnek újjá kell születnie, azáltal, hogy a hívók kapcsolódnak bele, cselekvően vesznek részt benne. Ezt a fontos alapelvet ennyire senkisé hangszúlyozta még, mint éppen VI. Pál, az egykori milánói érsek, aki nem habozik kijelenteni: „Amikor magunkévá tesszük az enciklika buzdítását, hogy a liturgiát a keresztény újjászületés legfőbb eszközének tartjuk, úgy érzem, meg kell fontolnunk, hogy a liturgia maga a keresztény újjászületés.” Súlyos szavak ezek. VI. Pál még hozzát teszi, hogy a liturgikus újjászületés munkálása nem fakultatív dolog, amelyben az vesz részt, aki akar, hanem „nekünk kötelességünk a liturgikus újjászületést magunkévá tennünk, mint a vallásos megújhódás-

nak eszközét és formáját, az anyaszentegyháznak szelleme és törvényei szerint.”

Mennyire gyakorlati ember mondta és írta ezeket a szavakat, abból láthatjuk, hogy gyakorlati tanácsokat is ad papjainak, hogyan valósítsák meg a *Mediator Dei* törvényét a megújódás terén. Egyik pásztorlevelében így körvonalazza ezt a munkát. Szervező munkára van szükség, írja, nem szabad megelégedni azzal, ha a templom telve van emberekkel, ha a jelenlévők csak amorfi tömeget alkotnak, amely részvétel nélkül csupán jelen van, szellemileg szétszóródottan, belső egység nélkül, ez még nem a „plebs sancta” nem az Isten szent népe. Kell tehát, hogy a hívők megtanuljanak látni, hallani, megérteni és cselekedni. Milyen jó és gyakorlati tanácsok ezek, érdemes felfigyelni rájuk.

Látni kell ahhoz, hogy a részvétel cselekvő lehessen. Hogy a szem lás-son, ahhoz világosság kell. Legyen tehát az oltár kellően, (nem színpadiasan) kivilágítva, de legyen kivilágítva a templom egész aulája is — azt hiszem, ha legtöbb templomunkat megvizsgálánk, láthatnók, mennyire hiányos ez a világlátás. A hívők sok helyen kénytelenek könyvből imádkozni, például miszzáléból, ez pedig nagy mértékben akadályozza a liturgia megértését. Amellett az oltárnak, ahol a liturgia folyik, centrális jellegűnek kell lennie, hogy mindenünnen teljesen látni lehessen. VI. Pál kereken kijelenti, hogy akárhány nagy templomban éppen ez vész el: vannak monumentális főoltárok, de homályos apszisok távolában vannak eltemetve. Helyes — az ő szavai szerint — ha az ilyen főoltárok helyett ideiglenes oltárokat állítanak fel, ahol viszont mindent látni lehet.

Szükséges azután a cselekvő részvételhez, hogy hallani lehessen mindent. Érdemes VI. Pál szavait szóserint idézni: „A szó — mindenekelőtt. A technika segítségével, mikrofonok és hangszórók által a hangot ma már a templom minden szegletébe el tudjuk juttatni. Meg kell mondanunk, hogy a hallás hiányos volta megbocsíthatatlan, ha ezeknek az eszközöknek hiánya miatt fosztják meg a híveket attól, hogy hallhassák a szent rítus szavának magyarázatát, avagy a szentbeszédet.” Az egyszerű liturgikus énekben neveljék a népet az aktív együttéklésre, népénekből pedig jól ismert darabot kell kiválasztani, amelyet mindenki tud.

Értetni kell a szertartásokat. Fel lehet ugyan vetni a kérdést, amint azt megtették egyesek: meg kell-e érteni a rítusokat, avagy helyesebb azokat ezoterikus formuláknak tekinteni, amelyek értelme zárt marad? Pál pápa határozottan felel: a rítus jel, a jelet pedig azért használják, hogy értsenek belőle; a rítus nyelv, a rítus egy isteni igazság kifejezése az emberekkel való közlés céljából, vagy egy emberi igazság, amelyet az Isten felé irányítunk. „A liturgia világosság, szava bölcsesség”, meg kell tehát érteni! A megértés eszközei: a miszzálé használata, ezért ajánlja az egyház annak használatát. Azután a megértés eszköze a tanulmányozás, különösen a papoknak kell jobban tanulmányozni a liturgiát, hogy annak doktrinális és lelkieleti mélységeit feltárhassák a hívők előtt. A következő eszköz a magyarázat, akár az egyes aznapi miseszöveg magyarázása meg, akár a misének menetét ismerteti valaki, vagy az egyházi év ciklusát magyarázza, a hívőket közelebb hozza a liturgia szelleméhez. Fontos a szent hétnek, a nagyhétnek kellő előkészítése a szent negyvennap folyamán. Legfontosabb a vasárnapok megülését szorgalmazni, „a vasárnap megülésének elhagyása vagy elhanyagolása a népi ateizmus előfutára” — mondja VI. Pál.

Végül cselekedni kell, hogy eleven liturgia legyen híveink között. Megtanulni újra a liturgikus és népi énekeket, rávenni ott, ahol elhallgattak az énekekre, feleletekre. Mindig legyen kommentátor a miséknél, ha lehet, pap, ha nem lehet, laikus, akár nővér is, vagy gyermek, ha alkalmassá nevelték erre. Kis csoportokat kell megtanítani, hogy a közös ének és feleletek hordozója legyen, a misét követni kell népi nyelven olvasott liturgikus lekciónkkal. A résztvevőket a kommentátor irányítsa, mikor keljenek fel, mikor térdeljenek le, mikor üljenek.

Megnyugodva tesszük le ezt a könyvet, amely a mai VI. Pál pápának a liturgiáról szóló gondolatait foglalja össze röviden: ez a pápa, nem csak diplomata, nem csak az egyházkormányzatban feloldódó egyéniség. Bár életének túlnyomó részében valóban ilyenekkel foglalkozott, mégis igazi, Isten szíve szerint való pásztor a Isten nyájának. (*Radó Polikárp*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Kevés tanulságosabb és hasznosabb olvasmány van, mint az írók, művészek visszaemlékezései, levelezései. Itt aztán valóban a leghívatottabbak beszélnek arról, ami a leginkább érdekli őket, amihez a legjobban értenek, és amihez ők értenek a legjobban: művészetükről, mesteriségükről. Érthető, ha a teoretikusok nem nagyon lelkesednek az efajta olvasmányokért; a teoretikusok többnyire teóriáikért lelkesednek, és az írók, négy-szemközt önmagukkal, vagy egy-egy bizalmasukkal, gyakran megcáfolják a róluk alkotott teóriákat, ami a teoretikusnak persze sosem tetszik. Igaz, hogy az író általában ilyenkor is a rövidebbet húzza; ha nem alkalmazkodik a teóriához, amelyet róla szerkesztettek, és ha nem fér meg a skatulyában, ahová begyömészölték: annál rosszabb rá nézve; helyreigazítják és megnyesik. Mindez, ha tudomást szerezne róla sírontúli életében, aligha lepné meg; módja volt egyszer s mindenkorra megtanulni, hogy a teoretikus mindig okosabb az írónál, és mindig mindent jobban tud nála. Hiszen életében a teoretikusok, kezükben a Törvénykönyvvel, állandóan arról oktatják ki, hogyan kellett volna csinálnia azt, amit csinált, mert ahogyan csinálta, eleve nem lehet jó, és hogyan kellett volna művében annak ábrázolására törekednie, amit eszeágában sem volt ábrázolni, és hogyan kellett volna azt bizonyítania, aminek bizonyítására még legrosszabb álmában sem gondolt. Az elmélet és a gyakorlat emberei, teoretikusok és művészek közt az irodalomban állandó a félreértés. A teoretikusok olyasmit kérnek számon az írón a Művészet nevében, amit az író egyáltalán nem tart művészetnek. A tüzet megpróbálják, mert nem hajózható; a vizet, mert nem éget; a levegőnek bűnéül róják föl, hogy légnemű, a földet viszont azért marasztalják el, mert *nem* légnemű. Hiába bizonygatja az író, hogy minden elemnek olyanak kell lennie, amilyen, és csak akkor az, ami, ha olyan, amilyen; a teoretikus az efféle bárgyú érvelést fölényesen elhárítja, márcsak azért is, mert léte ellen intézett sunyi támadásnak érzi, nem is egészen jótalantul; ha ugyanis elismerjük, hogy minden dologra a saját törvényei érvényesek, nincs szükség mesterséges törvények hozására, és a teoretikus kenyér nélkül marad.

Mindez nem újdonság; a vita egyidős ha nem is az irodalommal, az irodalomról alkotott teóriákkal mindenesetre; a pöriratok könyvtárakra rúgnak. Az egyik alperes — mert persze hogy mindig a költő az alperes, esetleg a vádlott — az egyik, mondom, akit Victor Hugónak hívtak, százharminchat évvel ezelőtt, az örök vita egyik legzajosabb szakaszában, így fogalmazta meg álláspontját: „E dráma szerzője — (a *Cromwellé* tudniillik, melynek híres előszavából e figyelemreméltó sorokat idézem) — semmitől sem irtózott jobban, mint a dogmatizmustól a művészetben. Isten óvjon meg tőle, hogy azok közé kíváncsozzék, akik, akár klasszikusok, akár romantikusok, szisztémájuk szerinti műveket alkotnak, arra kárhoztatják magukat, hogy mindig egyformán gondolkodjanak, mindig bizonyítsanak valamit, és más törvényeket kövessenek, mint amelyeket alkatuk és természetük elébük szab. Bármilyen tehetségesek is egyébként: az ilyen emberek mesterkéltnél műve a művészet számára nem léteznek. Mert az efajta mű elmélet, nem pedig költészet.”

Így Hugo. Így az igazi költők, írók, művészek, „keblük istenének” sugallatára figyelve, amióta csak költészet és művészet létezik, szemben a teoretikusokkal, akik Törvénykönyvük sugallatára figyelve kárhoztatják őket, amióta csak szisztéma és teoria létezik. A művészekben régtől fogva él a gyanú, hogy a művészet teoretikusai nem értenek a művészethez és fogalmuk sincs a művészi alkotás mikéntjéről; a teoretikusok viszont, szisztémaik és csalhatatlanságuk birtokában, folyton úgy érzik, és néha ki is jelentik, hogy a költők, művészek hangoztatta tényektől egyáltalán nem hagyják zavartatni magukat. Ha az elmélet nem felel meg a tényeknek, két eset lehetséges. Vagy az elméletet

igazítjuk hozzá a tényekhez, vagy a tényeket nyírjuk hozzá az elmélethez. A művészet teoretikusai általában jobban hajlanak az utóbbira. Nem is lehet csodálkozni rajta: a művészt sokan közülük gyermekded lénynek tekintik, aki-nek a szavára nem kell túl sokat adni, kivált ha oktalanságában olyan szavakat ejt, amelyek megzavarják a szisztémák szigorú békéjét, feszegetik a skatulyá-kat és zavarják a teória mérnöki köreit.

Ezért aztán, mint mondtam, a teoretikusok általában nem nagyon kedvelik az írók, költők, művészek naplóit, vallomásait, emlékezéseit, leveleit. Pe-dig, azt hiszem, nem ártana, ha kissé buzgóbban olvasnák, és főként kissé kevesebb önteltséggel. Mert lehet ugyan, hogy a teóriagyártáshoz a teoretiku-sok jobban értenek; de a művészethez egészen biztosan a művész ért jobban. S amit a művész mond művéről, mindig sokkal hitelesebb és valószínűsőbb, mint amit a teoretikus mond róla, még akkor is, ha a teoretikus naívságnak minősíti és utólagosan korrigálja azt, amit a művész mond.

Abban a rendkívül érdekes kötetben, amely Turgenyev emlékezéseiből, cikkeiből és leveleiből ad izelítőt,* számomra éppen ezek a művésznak művé-szeteről tett nyilatkozatai voltak a legmegragadóbbak. Élveztem természetesen a könnyűtollú és mindig páratlanul jellemzetes rajzoló: remek, közvetlen kar-colatait a festő Ivanovról, Gogolról vagy Lermontovról; izgatottan követtem Tolsztojjal való kapcsolatának alakulását; elgondolkodtam befogadó képessé-günk végzetes határain, alkatunk sugallta kritikai tévedéseinken, az ízés és szemléletmód menthetetlen különbözőségein, amikor meglepetten észlelnem kellett, alapjában véve mennyire nem értette meg, mennyire félreismerte, mennyire eleve elutasította magától Tolsztojt és Dosztojevskijt, s ugyanak-kor ámultam rajta, mégis milyen jó megérezte Tolsztojban az elemi Természet-et, amikor egy levele végén például így búcsúzik tőle, mintegy anticipálva a mi Tolsztoj-képünket: „Terebélyesedjék szélteiben, úgy, ahogy eddig mélység-ben növekedett, és akkor idővel mind ott fogunk üldögélni árnyékában és áldani fogjuk szépségét, hűvös enyhét.” Tévedni tévedett, és voltak hangok, melyekhez egyszerűen nem volt hallása: Dosztojevskijhez; de rokonszenves egyéniségéből teljességgel hiányzott a korlátoltak konoksága, épp úgy, mint barátjából, Belinszkiből, akiben szintén „nyoma sem volt az önzők hamis, kicsinyes aprólékoskodásának; az önző ugyanis képtelen beismerni, hogy téve-dett, mert az igazságnál is többre tartja saját csalhatatlanságát és szigorú kö-vetkezetességét...” Ismétlem, mindez élénken érdekelt, akárcsak a levelekben oly élön élő kor, az egykorú orosz szellemi élet és Turgenyevnek ahhoz való, némiképpen felemás kapcsolata; de legjobban mégis az kapott meg, ami em-lékezéseiben, leveleiben a leginkább „műhely”-jellegű: ami félig-meddig re-gényírói ars poeticája töredékeinek tekinthető. Sőt ennél is többnek: egy-egy személyes jellegében is általános érvényű „adaléknak” általában a regény ars poeticájához.

Mit akar az író? — halljuk únos-úntalan a kérdést. Mi volt a célja? Mit akart mondani? Íme Turgenyev válasza: „A kritikus urak általában nemigen tudják elképzelni, mi megy végbe a szerző lelkében, minek örül, mi szomo-rítja, mire törekszik, mit érez sikernek vagy kudarcnak. Nem is sejtik pél-dául azt az élvezetet, amelyről Gogol is beszél egyhelyütt, s amely abban áll, hogy az ember elképzelt, kitalált hősei személyében önmagát bünteti, tulajdon fogyatékosságait állítja pellengérré; általában meg vannak győződve róla, hogy az író mindig csak „eszméit fejti ki”, s nem hajlandók elhinni, hogy az író legnagyobb boldogsága az élet realitásának, a valóságnak pontos és színes ábrázolása, még akkor is, ha ez a valóság nem esik egybe egyéni szimpátiái-val.” Igen, ezt a „kritikus urak” s mindazok, akik „az irodalom elméletével” foglalkoznak, többnyire nem értik, vagy nem akarják érteni. Az író művész, és művészetet kíván alkotni; költészetet, nem pedig elméletet — mint Victor Hugo mondta.

Persze ezzel a „költészettel” is rengeteg a félreértés; még több a mit sem tudó tudáskodás félremagyarázása. A költészet azon nyomban asszociálja a „képzeletet”; a képzelet pedig a köztudatnak legalábbis egy részében olyasmi,

* Visszaemlékezések és levelek. Gondolat Könyvkiadó. 1963.

mint szárnyalás, elrugaszkodás a valótól, kitalálása valami olyasminak, ami nincs és nem is lehet, és így tovább. Holott ilyen értelemben való fantáziája csak a dilettánsnak, meg a rossz regényírónak van. Az igazi regényírónak többnyire „nincs fantáziája”. Nem kitalál, hanem a meglévőben *megtalál*. Arany Jánosnak sem volt fantáziája, moccani sem tudott a híres „epikai hitel” nélkül. Turgenyevnek sem volt fantáziája. „Meg kell vallanom — írja — sosem vetemedtem arra, hogy „alakot teremtek”, ha kiindulópontomul csupán egy eszme szolgált, nem pedig az élő személy, akinek egyéniségéhez azután fokozatosan hozzákevertem, hozzáillesztettem a megfelelő elemeket. Nincsen erős, szabadon szárnyaló fantáziám, mindig szükségét éreztem a valóságos talajnak, amely szilárd alapul szolgál lépteimnek.” Lehet, hogy sokak számára kiábrándító igazság; de mit tegyünk? — ez az igazság. Talán nem egészen általános érvényű, de bizonyos, hogy majdnem általános érvényű. Tolsztoj mondja egy helyütt: „A képzelet a természet tükre; magunkban hordjuk, és a természet rajzolódik ki benne. A legszebb képzelet a legtisztább és leghívebb tükröz; ez az, amit úgy hívunk: génusz. A génusz nem teremt, hanem újrarajzol.” Vagy talán, pontosabban: újrarajzolva teremt, újraterelem. De nem semmiből teremt, és nem olyasmit, ami nincs.

Tükröz, újrarajzol, újraterelem. A teoretikus, a szisztémák embere azt kívánja: rajzolja újra a dolgot úgy, hogy módosítja, példázatossága érdekében. Esetleg idealizáljon egy kicsit, esetleg torzítson: mást csináljon az anyagból, mint ami az anyag maga. Terelem. De az igazi író a teremtést a dilettánsokra hagyja; ő maga szerényen beéri az újratereeléssel. Egyszerűen nincs módja másként eljárni. Nincs módja „megtagadni személyes benyomásait”, vagyis művészi értelemben hazudni. Meggyőződése szerint a művészi hazugságot még a nemes erkölcsi szándék sem igazolhatja; mert a hazugság akkor is hazugság, ha kegyes; és a cél nem szentesíti az eszközt. Turgenyevvel szemben is támasztottak efajta igényeket; így felelt rájuk: „Alakjaimat én úgy rajzoltam, ahogyan gombát, levelet, fát rajzolnék; szemembe ötlöttek, s nekiáltam lerajzolni. Megtagadni személyes benyomásaimat, csak azért, mert irányzatossághoz hasonlítanak: ez mégis furcsa és nevetséges lett volna.” Épp oly nevetséges, mint azért tagadni meg, mert *nem hasonlít* irányzatossághoz.

Szinte megható, ahogy nyomban hozzáteszi: mindezt nem azért mondja; mintha egyszerű írónak képzelné magát. Nem; egyszerűen csak író, és mert író, nem lehet más álláspontra, mint „az igazság mindenekfölött”. Eltérni az általa meglátott igazságtól? — erre az igazi író csak egyet mondhat: *non possumus*.

Lehet, hogy ügyetlenkedtem műveimben — mondja. De csalni sose csalt, és ravaszkodni sose ravaszkodott. S ha egy kicsit talán „lustább” is volt a kelletténél (ahogy annyiszor mondja magáról; és lustasága olykor talán csak a kélakíságból származó lankadság volt: termő talajon kívül a fa lombja sem oly életerősen zöldel); ha az irodalmi fejlődés, Tolsztojban, Dosztojevskiben egy lépéssel túl is ment rajta: — művészetét és mesterségét változatlanul helyesen és termékenyen látta. 1876-ban egy fiatal író fordult hozzá tanácsért, útmutatásért. Amit erre Turgenyev felelt, az „objektív” írásmódról, azaz valójában az epikáról, és a saját „munkamódszeréről”, az örökérvényű tanács minden fiatal regényírónak.

„Ami azt a kérdését illeti — írja — van-e az ön tehetségében objektivitás, erre azt válaszolhatom: ha egy emberi arc, egy idgen élete tanulmányozása jobban érdekli, mint tulajdon gondolatainak és érzéseinek kifejtése; ha például *kellemesebb* feladatnak érzi, hogy hitelesen és pontosan leírja valakinek, vagy valaminek a külső alakját, mint azt, hogy tetszetősen és élénken kifejtse, hogy ön mit érez annak a valakinek vagy valaminek a láttára: — akkor ön objektív író, és bátran nekivághat hosszabb elbeszélés vagy regény megírásának. Ami a fáradságos munkát illeti: kitartó, fáradságos munka nélkül bizony minden művész csak dilettáns marad; nem szabad az úgynevezett ihlet átszellemült perceire várni; ha megjönnek, annál jobb, de dolgozni mindenképpen kell. És nemcsak művünket kell úgy kidolgozni, hogy azt fejezze ki, amit ki akarunk vele fejezni, olyan mértékben és olyan formában, ahogyan

elképzeltük: ezen a munkán felül olvasni is kell, tanulni megállás nélkül, behatolni a bennünket körülvevő jelenségekbe, nemcsak felfogni kell az életet minden megnyilvánulásában, hanem meg is kell érteni, meg kell ismerni a törvényeket, amelyek mozgatóják, ha kifelé nem is mindig láthatók; az esetlegességek játékán túl el kell jutni a típusig — és mindemellett hűnek kell lenni az igazsághoz, nem szabad beérni a fölületes ábrázolással, kerülni kell a görögtüzet, a hamis hatásokat. Az objektív író nagy terhet vállal magára: erős izmok kellene elviseléséhez...”

A könyv anyagát Zöldhelyi Zsuzsa válogatta, Török Endre írt hozzá jól tájékoztató előszót; a fordítás Szöllősy Klára munkája: szép, élvezetes, értő és művészi munka, mint Szöllősy Klára fordításai általában. Egyetlen kérdés sem volna — fordítóhoz? kontroll-szerkesztőhöz? szerkesztőhöz? — éspedig: az a bizonyos város, ahol Pauline Viardot tartózkodik 1847, novemberében, és a könyv 137. lapján, vajon miért „Dresden”, mikor magyarul Drezdának hívják?

Végül egy megjegyzésem a jegyzetekhez. A 131. lapon Turgenyev „lefevéskor de Maistre gróf könyvét olvassa: *Utazás a szobám körül*.” A jegyzetekben ezt látom: „Maistre, Joseph de, a nagy francia forradalom idején a monarchista ellenforradalmi erők egyik ideológusa.” Csakhogy a Turgenyev említette könyv nem ettől a konzervatív politikus-ideológus Joseph de Maistre-től való, hanem a másik de Maistre-től, Xavier-től.

*

Turgenyev után Fontane: nem kevésbé lebilincselő olvasmány.*

Beül az ember egy vasúti fülkébe; csakhamar útitársa akad. Eleinte idegenkedik tőle, ellenszenvesnek találja, később megszokja, sőt meg is kedveli; végül megszereti, becsüli; és sajnálja, hogy vége az utazásnak, melyen gazdagbá vált egy kivételes embernek nemcsak az ismerettségével, hanem, szinte észrevétlenül, szerény, egyszerű, de mély és alapos tudásával is. Nos, így voltam én Fontanéval.

Ahogy nekifogtam leveleinek, kezdetben, fiatalságában, esztendőkön át úgyszólván semmit sem leltem benne, ami rokonszenvet váltott volna ki belőlem. Elég laposnak találtam, és elég érdektelennek. Egyénisége inkább tiszított, mint vonzott. És nem azért, amit ő maga is elismert magáról: hogy nyers, megfontolatlan, „túláságosan durva és pallérozatlan”, magyarul mondva faragatlan. Nem; az a nyersségnek, a faragatlan kedélyeskedésnek, a szögletességnek egy egészen sajátos faja volt, sajátos légkörrel; valami, amit sehogy sem értettem, és csak az élet végéről visszatekintve kezdtem megérteni, akkor, amikor sokkal nyersebb változatától már maga az öreg Fontane is szenvedett. Valami porosz szaga, porosz akcentusa volt ennek a gróbiánságnak. S e levelezés egyik emberi élménye: végigkísérni Fontanét azon az úton, ahogy, változatlan ragaszkodással hazájához, egyre inkább szembekerül ezzel a porossággal, s ennek is legvisszataszítóbb, legagresszívebb, legpökhendibb és korlátoltabb formájával, a „borusszizmussal”.

De mindez csak egyik része a dolognak; van egy másik része is. A fiatal Fontane hangos, ajtóstul-házba-rontó modora, az élet végéről visszafelé nézve, mintha némileg kompenzációs jellegűnek tetszenék. Harmincöt esztendőskorában írja Stormnak: „Természetem szerint nyílt, becsületes, nem alakoskodó, élénk, a pillanat befolyása alatt álló emberfia vagyok. Még mindig nem tanultam meg, hogy kordában tartsam magamat... Tudjuk: apai ágon is, anyain is francia eredetű; fölmerül a gondolat: hátha nem is porosz szögletességről van szó nála, hanem a pezsgő francia kedély ki-kicsapó hevesességéről. De megvallom, nem éreztem benne franciasságot; ez a levelekből kirajzolódó figura vaskosan volt északibb, németesebb. Az öreg Fontane felől nézve inkább egészséges természetességét vonnám kétségbe. A hangosság, harsányság, hevesesség páncélja talán sebzekegyen lelket takar. Ez a „természete szerint nyílt, élénk, a pillanat befolyása alatt álló” és a jelek szerint nem mindig „szalonképes” módon társalgó fiatal férfi azért mutatkozik kifelé olyannak, ami-

* Theodor Fontane élete levelekben. Gondolat Könyvkiadó. 1962.

lyennek látszik, mert belül korántsem ilyen. A nagy hang nagyon is érzékeny, labilis idegéletet lepez. És most már azokban a megjegyzéseinek egyértelműségében is kételkedem, amelyekben valami kicsinyléssel beszél magáról és művészetéről, szüntelenül „lefelé kerekítve” magát. Ilyen is, kétségkívül; de védekezésből is ilyen. Sokat beszél arról, hogy az egész irodalomnak csak egy haszna és értelme van: a megélhetés, a pénzkeresés. Az irodalom, mint megélhetési forrás: ezt hangoztatni nála valahogy olyasmi, mint pajzs emelése az, azok, vagy egy olyan mentalitás ellenében, amely valóban nem látott egyebet az irodalomban, illetve Fontane írói működésében, mint megélhetési forrást. Az egyszerű, kedélyes, nyugós, túlérzékeny öregúr alapjában véve bonyolultabb lélek, mint amilyennek látszik, s főként mint amilyennek mutatkozik. De a kedélyes, faragatlan fiatal férfi is bonyolultabb, úgy látszik.

Igyekezett nem mutatni, és humorral, polgári szabályossággal, a maga figurájának „megjátszásával” leplezi, amit talán egy kicsit röstellt is, de ugyanakkor nyugósen föl-fölpanaszolt is: hogy „a magafajta ember teljes idegéletet él”, S ehhez a „teljes idegülethez” társul tehernek valami furcsa önbizalomhiány; ahogy ugyanabban az 1862. júniusából való, feleségéhez intézett levélben olvassuk: „Belső életet élő ember mindig felindulásban és cselekvésben él, mindig ebben a félelemben: „Mi lesz ebből? Milyen könyvre van szükség? Kinek kell még írnod? Ki tud valamit róla? Hogyan komponáld meg ezt, és hogy csoportosítod azt? Stb. stb...” Ez a munka izgalmi része, ám ez az izgalom még távolról sem a legrosszabb; a legkomiszabb gond: „Nem valami butaság fog ebből kisülni?” Vagy a biztos érzés: „Így ez nem mehet tovább, ez bányászat, ez elcsépelet holmi!” s aztán ennek következtében lép fel az a kívánság, gyakran már megrendült idegekkel, hogy valami mást, újat csináljunk a régi helyett.” Sajnálja, és sajnálatja magát, az „agyonhajszolt embert”; pedig amikor mások a toll letevéséhez készülődnek, ő akkor írja meg java munkáit. Mintha nagyon mélyen leplezett lelki életből fakadnak föl nála a művészet, olyan rétegeken át, amelyeket ő maga halmozott a forrás fölé. De ezt is úgy csinálta, hogy senki se lássa; még panasza is ürügy-panaszok, leplezni a legigazabbat, ami talán ki se mondható, hacsak nem a műben, a mű által, a mű megalkotásával. A műével, amely mindebből a lehető legkevesebbet árul el; egyáltalán nem akar elárulni belőle semmit. Az élet — írta — nem a nagy érzések zsbivására, hanem hétköznapi lakószoba.

A mű, a művészet: erről Fontane is nagyon sokat tud és nagyon sok meg szívlelendő szót ejt leveleiben. Az „esztétákról” neki is megvolt a véleménye. „A finoman érző laikus bírálata mindig értékes, az iskolázott esztétáé a legtöbbször teljesen értéktelen. Az esztéták mindig mellélőnek, nem tudják, gyakran sejtelmük sincs róla, hogy tulajdonképpen miről is van szó. A költészet művészetében, amennyiben ábrázoló és plasztikus, ugyanez a helyzet. Bizonyos körülmények között a gondolati tartalom lehet a lényeges, rendszerint azonban nem az. És a bölcsészek mindarról, amiben a „megformálás” a lényeg, ostobaságokat beszélnek. Semmi érzékük nincs a fődolog iránt.”

Ha van antiromantikus regényírói magatartás: az övé az. „Én a kicsit — írja — ugyanazzal a szeretettel tárgyalom, mint a nagyot, mert a kis és nagy dolgok közötti különbséget nem nagyon hagyom érvényesülni; de ha egyszer valóban valami nagyra bukkanok, úgy egészen rövid vagyok. A nagy önmagáért beszél, nincs szüksége művészi előadásra azért, hogy hasson.” S egy másik fontos megjegyzése, egy regényével kapcsolatban: „Számomra fontosabb volt a jellemek megfestése, mint maga a történet” — ami ismét egy közkeletű balhiedelem eloszlatásához járulhat hozzá. Sokan úgy képzelik, epikus mű esetében a legfontosabb, szinte egyedül fontos az író számára a történet, a „jó story”, holott igazi írónál ha nem is mindig, de az eseteknek alighanem a többségében előbb van a jellem, az keresi ki magának, az vonzza magához, mintegy az teremti meg történetét, sorsát, végzetét. Jellemek nélkül igazi író nem sokra megy a „jó mesével”; és nem egyszer előfordul, hogy a jól megragadott jellem fölborítja az író előre készített tervét: elindul a maga útján, a maga törvényei szerint, azon a pályán, amely lényének törvényeiből szükségszerűen következik.

A válogatás Illés László, a fordítás Kolozs Pál munkája. A fordítás jó, friss, eltalálja Fontane hangját; annál inkább kiütközik a szép szövegből a jó magyar „valami”, „valamiféle”, „egy bizonyos”, „bizonyos” helyett használt, nyelvünkben újabban kórosan elszaporodó, tömérdek „egyfajta”; a jó magyar igeérzek gyöngülésere valló sokszori visszamatatás (például: „ez jelentőségét kétségessé teszi, sőt egyszerűen megsemmisíti azt”); a német határozatlan névelő olykori lefordítása ott is, ahol a magyarban erre semmi szükség (például: „mindinkább egy forradalmi hangulatnak adott helyet”); s a néhány csúnya „kimondoltan”-t és „előszeret”-et is kiirtanám a szövegből.

A 131. Japont pedig a következő furcsaságot találtam. Fontane Olaszországba utazik; a postakocsi tetején ül, „a forrón tűző napon egyre erősebben sülve és dagadva”, „kínos és nevetséges helyzetben”; mindenki tőle alá húzódott, csak ő fő a forróságban, s a levegőben kering egy sas. „*Non soli cedo*” — mondja magában. Valójában nem engedek a napnak. Azért se! „Végül azonban mégis engedtem” — folytatja.

Nos, ezt a „non soli cedo” mondatot a jegyzet a latinul nem értők kedvéért lefordítja. Ez helyes is; de miért fordítja rosszul? „*Nem megyek egyedül*” — hangzik a tolmácsolás, aminek a félfordításon kívül még az az előnye is megvan, hogy az adott helyzetben a világon semmi értelme sincs, hiszen szegény Fontanénak épp az a baja, hogy nagyon is egyedül aszalódik a kocsi tetején. (Rónay György)

SZINHÁZI KRÓNIKA. Fejes Endre: „Rozsdatemető” című regényének színpadi változatát mutatta be a Thália Színház. Érthető érdeklődés előzte meg ezt a bemutatót. Nemcsak a viták miatt, amelyek a regény körül folytak, hanem azért is, mert a „Rozsdatemető” valóban az újabb prózairódalom egyik legkiemelkedőbb alkotása és alakjaival az olvasók ezrei kötődtek szívbéli barátságot. A könyv ilyen mérvű népszerűsége már eleve biztosította a színpadi változat sikerét, ha az csak valamelyest visszaadja az eredeti sajátos ízeit; ezzel jól számoltak a szerző is, meg a színház is. Nem is sajnálja senki tőlük ezt a sikert. Csak az lenne kár, ha Fejes Endre művészileg is igazolásnak tekintené a telt házakat és a darab végén felhangzó ütemes tapsot.

Fejes nyilván nem az első és nem is az utolsó szerző, aki a nyomtatott betű sikerén felbuzdulva kedvet kapott arra, hogy belekóstoljon abba a sokkal közvetlenebb sikerélménybe, amelyet csak a színpad tud biztosítani. És ha valaki ezt felróta neki, ő nyugodtan hivatkozhatna a neves elődök egész sorára. Móricz Zsigmondra például. A „Légy jó mindhalálig”, mint tudjuk, ugyanolyan siker volt színpadon, mint regény alakban. És az is igaz, hogy ha Fejes Endre nem csinálja meg maga a dramatizálást, előbb-utóbb megcsinálta volna helyette más. Az elmúlt másfél évszázadnak aligha akad olyan jelentős prózai alkotása, amelyből ne csináltak volna drámát, filmet, rádió- vagy televíziós játékot. A technikai civilizációnak ez is egyik velejárója; hogy szeretjük a sűrített extraktumokat. Nyilván egyszerűbb és kevésbé „időrabló” négy óra hosszat a moziban ülni és végignézni a „Háború és béke”-t, mint a hatalmas művet végigolvasni. Csak az a baj, hogy mindez az élmény minőségének rovására megy. Persze tudjuk, hogy a színház ma már nem kultushely, mint a régi görögöknél volt, hanem a filmmel, a rádióval és televízióval együtt, elsősorban az idegcsillapító szórakoztatást szolgálja. Döresség lenne sopánkodni ezen, hiszen nyilván reális szükséglet az, amire ez a szórakoztató ipar felel. De akik hisznek a művészetben és a legmagasabb rendű emberi alkotótevékenységnek tekintik, mégis csak annak a ritkán megtalálható néhány igazgyöngynek örülnek, amely megnyugtatóan igazolja számukra, hogy azért a nagy elődök méltó utódai sem hiányoznak.

Fejes Endre regénye, a „Rozsdatemető” ezek közé az igazgyöngyök közé tartozik. A belőle írt darab nem. Bizzunk benne, hogy az író maga is érzi ezt. A tényben magában nincsen semmi meglepő. A regény „Rozsdatemető” izingvéri epikai alkotás. Rónay György éppen a Vigiliában írta róla, hogy bár a

regény „elég haladja meg egy kisregény terjedelmét, de sűrítettsége folytán nagy epikus arányok emlékéét hagyja az olvasóban”. Ez csak úgy lehetséges, hogy a regényben szinte nincs kihagyható mondat, és jelentősége van minden jelzőnek. Mit adhat ebből egy még olyan hosszú színpadi előadás, amely mellett nem is drámái igényell íródott, tehát nem a regény valamelyik különösen sűrített forrponjtát emeli ki, hogy azt a dráma törvényeinek megfelelően kibontva és elmélyítve, a műfaj saját nyelvén mondja el azt, amit a regény a maga sajátos műfaji eszközeivel közölt, hanem egy narrátor és vagy két tucat jelenet segítségével csak a regényt meséli el zsugorított formában. Még hagyján, ha a néző előzőleg olvasta a regényt. Akkor az emlékeiből ki tudja egészíteni a látottakat, az ismerős párbeszéderek eszébe juttatják az árnyaltságokat, a jellemek és az alakokat körülvevő légkör gazdag színezettségét, amelyet olvasva annyira méltányolt. Aki azonban a színpadon találkozik először a művel, az csupán a regény (kétségkívül gazdag és változatos) meséjével és egy csemő egysíki, tipizált figurával ismerkedik meg.

A jobb megérthetőség érdekében Fejes Endre igyekezett a regény minden fontosabb epizódját színpadra vinni. Ezek a többnyire lármás jelenetek azonban csak a vázát adhatják a cselekménynek, az atmoszférájából úgyszólván semmit. Hol marad például Pék Mária ostrom előtti vidékre menekülésének annóra jellemző és oly sokatmondó valósága a színpadi megvalósítástól. És a Pék Mária halálát követő szívfacsaró döbbenet, amelyet a sok, állítólag csak „negatív” figurából kivált, típusokból egy szempillantás alatt érző és szenvedő emberekké változtatva őket. Az öreg Zentay halála, ami a regényben szívenütő miniatűr tragédia volt, a darabban ostoba balesetté egyszerűsödik. Es lehetne még folytatni. Talán még csak egyet. A történet egyetlen sebezhető pontja érzésem szerint az a dikció, amelyet a fiatal Zentay intéz Hábetler Janihoz, mielőtt az a halálos csapással leteritén. Ezt már a regényben is kissé „fals”-nak, túlzottan didaktikusnak, mintegy „írói beleszólás”-nak érztem. A színpadon még retorikusabbá válik ez a dikció, (amelyben Zentay a művelődés hiányát és a laza erkölcsöket kéri számon a Hábetler gyerekektől), hiszen a színpadon megjelentetett alak jelleméből még kevésbé folyik, mint a regénybeliéből.

Persze mindezek a kritikai észrevételek egyáltalán nem jelentik azt, hogy a darab az elmondottak ellenére nem lehet siker. Szerencsére a regény elég jó ahhoz, hogy még ilyen kizsigerelt formában is marad benne annyi hiteles iradalm, amennyi egy átlagosan jó színházi estéhez elengedhetetlenül szükséges. Az alakok hús-vér megjelenése is megteszi a magáét. Csak Fejes Endre ne higgye, hogy a regénnyel ekvivalenset alkotott. És mindig gondoljon arra, hogy azok, akik olyan szeretettel és megértéssel fogadták első regényét, és a regény kedréért most a színházba is elzarándokoltak, úi, a „Rozsdafemető”-höz méltó művet várnak tőle. Regényt, vagy darabot, de akkor valódi és más eleve színpadra termelt darabot.

A Thália Színház úgyszólván teljes színészgárdáját mozgósította a rengeteg szereplő megjelenítésére. A színészi teljesítmények közül messze kimagasló Horváth Teri Pék Mária alakítása. Túl a színpadi szöveg adta lehetőségken, ő valóban a regénybeli Pék Máriát testesítette meg. Sajnos, nem mondható el ugyanez Szabó Gyuláról, aki az idősebb Hábetler János szerepében éppen fordítva, még a színpadi szövegben is innen karikírozott. Madaras József adós marad Hábetler Jani vad indulataival. A Hábetler lányok egysíkiak, a nők közül csak a saxofonos Ervin hiteles többé-kevésbé. De ezt már talán az alkalmas színészek hiánya is magyarázza. Már ismét kiténő Kovács Károly az öreg Zentay, Soós Edit Csele Juli és Polónyi Gyöngyi a fiatal Reich Kató szerepében. A kisebb szerepek hordozói (sokan vannak még) általában a helyükön vannak. A díszlet egy szerencsétlen ötlet megvalósítása, bármennyire indokolják is esetleg a takarékosági szempontok. Ennél a se realis, se absztrakt ócskavas reminiscenciánál (amely különben is csak a legelső és legutolsó jelenetnél indokolt) egy egyszerű koromfekete háttér is jobb lett volna. (Dorombly Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Jelenkori brit festészet. Az Ernst múzeumban októberben XX. sz.-i brit festők munkáit láthattuk. „En pótolhatatlan tárgyak szállításának általában nagyon ellene vagyok, minden utaztatás risico”. — jelentette ki a közelmúltban — Csontváryval foglalkozó érdekes nyilatkozatában — *Fülep* Lajos professzor. („Kortárs”, novemberi szám.) Úgy látszik, a kiállítás anyagát összeállító angol szervek is hasonlóképpen gondolkodnak, s a Budapestre küldött anyag zöme nyilván ezért volt várakozásainknak alatta maradó. Maradékalanul szép volt azonban a mai angol piktúra nagy mesterének, Ben *Nicholson*-nak 1949-ben festett képe, amely mind színei, mind kompozíciója alapján Juan Gris, Braque munkáival vetekszik; tetszetek *Graham Sutherland* munkái, és jól hatott a nonfiguratív művészek terme. Igen tehetséges, érzékeny, kulturált művészek vannak közöttük, mint például Alan *Davie*, akinek teljesen absztrakt „Kedvesem, költenek a madarak” című képe tele van vidám hangulattal, bájjal, friss ízekkel. De jó volt megismerkedni Peter *Lanyon*, Roger *Hilton*, William *Scott* és más kitűnő, elvont formanyelvű művészek alkotásaival is. Szerepelt a kiállítás az angol absztraktok legnevesebb képviselője is: *Pasmore*, de nem jellegzetes művével, hanem egy egészen korai dolgával. Szívesen láttunk volna *Wyndham Lewis*-től is valamit (semmi sem szerepelt tőle, holott — például — a T. S. Eliotról vagy a nagy költőnről: Edith Sitwell-ről festett portréját örömmel ismerte volna meg eredetiben a magyar közönség), érdekes lett volna *Sutherland* arcképe Sir Winston Churchillről, vagy Freud Zsigmond unokájának: *Lucien Freud*nak a nagy lírikusról: *Stephen Spender*-ről festett arcmása.

Olvasóinkat bizonyára érdekelni fogja, hogy az egyházművészetben is tevékenyen résztvesznek a közelmúlt és a jelen legjobb angol művészei: *Henry Moore* „Madonna a Gyermekkel” című szobra a Northampton-i székesegyházban áll, *Sir Jacob Epstein* munkái között is szerepel egy *Madonna*-szobor; továbbá egy „*Ecce Homo*” és egy „*Krisztus megdicsőülése*”, *Sutherland* 1944-ben egy Northampton-i templom részére megfestette *Krisztus keresztihalálát*, nemrégiben pedig egy faliszőnyeget készített a Coventry-i dóm részére, — a misztikus *Stanley Spencer* egy sor bibliai tárgyú képet alkotott, közöttük a „*Feltámadás*”-t és a „*Prédikáló Krisztus*”-t.

Szentendrei kiállítás. 1928-ban, 35 esztendővel ezelőtt létesült a szentendrei művésztelep. Ebből az alkalomból — *Haulisch* Lenke rendezésében — kiállítás nyílt a Ferenczy Károly múzeumban. A kiállítást lényegesen jobbnak tartjuk az elmúlt évekénél. Míg az előző években jelentős részben olyan műveket szerepeltettek, amelyeket a kvalitásos (és sokszor nem is annyira kvalitásos...) unalom jellemezett, addig most a rendezés bátrabb, merészebb volt. Már a folyosón látni lehetett pár emlékezetes munkát (*Vajda* Lajos, *Bene Géza*, *Szántó* Piroska), ezután következett az első terem, *Vajda* Lajos két jelentős képével. Az egyik egy ikon-hangulatú önarckép volt, nagy egyszerűségével, derengő színeivel, koptatott faktúrájának misztikus hatásával. *Vajda* Lajos néhány munkája a közönség fogékonyabb részéből mély rezonanciát váltott ki. E nézők megéreztek, hogy a több mint húsz éve halott mester a legtisztább és legerősebb egyéniségek közül való volt, — olyan alkotó, aki művészetében nem tudott megalkudni, nem tudott (és nem kívánt) engedményeket tenni. *Vajda* munkáinak szomszédságában *Korniss* Dezső hibátlanul artistikus két kompozíciója és a tavaly történt hazatérése óta itthoni tárlaton először szereplő *Bálint* Endrénének két — a kiállítás legszebb munkái közé tartozó — olajfestménye függött. *Czóbel* Béla nagy vásznan a tárgyak látszólagos hanyag összevisszaságban, lompos rendetlenségben helyezkednek el, — valójában a bársonyos, puha sejtelmes, színfoltokból kibontakozó szerkezet mesterien tudatos. *Czóbelné* Modok Mária majdnem elvont képekkel szerepel, ezek azonban természeti látványok végsőkéig való leegyszerűsítései; a tragikus sorús *Nicolas de Staël* festményeivel mutatnak némi rokonyságot. *Barcsay* mester — a kiállítás kis méreteihez képest — jól van képviselve. Már kevésbé mondható el ugyanez *Kmetty* Jánosról, akinek sokkal reprezentatívabb képei szerepeltek a nyáron a Nemzeti Galériában rendezett magángyűjtő-kiállításon. A szentendrei festők között egészen külön helyet foglal el *Paizs-Goebel* Jenő,

a maga fantasztikus álmvilágával, amelynek naivitása azonban nemegyszer irodalmias, keresett, — hiányzik belőle az a művészi szuggesztíó, amely oly naggyá teszi Henri Rousseau, Csontváry, Chagall vagy a grúz Piroszmanisvili művészetét.

Brummer József emlékezete. Ossipe Zadkine-nak, az orosz származású, fél évszázada Párizsban élő kiváló szobrásznak érdekes nyilatkozatát közölte nemrégiben egy párizsi lap. A 73 esztendőes mester — akinek a második világháború szenvedéseit kifejező rotterdami emlékműve, Orpheusza, Hódolat J. S. Bachnak című kompozíciója, François Mauriacról készített bronz szoborportréja és egyéb munkái az elmúlt évtizedek plasztikai művészetének legjelentősebb eredményei közé tartoznak. — sok érdekes dologról beszélt az őt meginterjúvoló újságírónak: Paul Éluard-ral való barátságáról, a fiatal szovjet költők (Jevtusenkö, Voznyeszenszkij) iránti rokonszenvéről, Rodinről, „akivel a mai szobrászok nem sokat törődnek, pedig ő nyitotta meg a modern szobrászat kapuit”... Említi Zadkine, hogy ifjúkorában volt két magyar ismerőse is, magyar barátai olykor Ady-verseket olvastak fel neki.

Zadkine beszél még egy *Brummer* nevű szobrászról és régiségkereskedőről: „Az ő révén találkoztam először az óceániai és afrikai néger művészettel, amely pályámat jelentősen befolyásolta. Brummer rengeteget jött-ment... Egyszer csak (egészen pontosan emlékszem a részletekre is) a boulevard Raspail 6. szám alatt nyitott egy régiségkereskedést. És mi volt a kirakatban? Eredeti néger maszkok. Egyikünk a másik után ment el Brummer kincseit megcsodálni. A néger művészet megbűvölt bennünket; nemcsak engem, többek között Picassót is... Brummer sohasem felejtkezett el a szobrászokról (ő maga is annak indult), kiállításához, szóhoz juttatta a fiatalokat, köztük engem is.”

Brummer József — akiről Zadkine sok-sok esztendő távolából is ily melegen emlékezik meg — magyar ember volt; a század elejének egyik legnagyobb műkereskedője, amellet azonban az új művészet egyik heroldja és szervezője is. 1883. október 22-én — 80 esztendővel ezelőtt — született Zomborban; Ferenczy Béni visszaemlékezése szerint apja igen szegény ember volt (segédmunkás), aki sok gyermekének neveltetéséről igen nehezen tudott gondoskodni. 1905-ben a nagybányai szabadiskola növendéke volt Brummer, Réti István korrigált neki, — innen került ki Párizsba, ahol Matisse legelső tanítványai közé tartozott. Zadkine jól emlékezett: előtte Rodin-nél tanult szobrászatot Brummer, közben azonban a készülő szobrokhoz márványt is faragott mesterének. Párizsi tartózkodása első időszakában a legnagyobb nyomorban élt: kályhajavitással, fűtéssel és modellüléssel tett szert pár frankra. Czöbel Béla emlékezése szerint újságot is árult, mindent vállalt, csakhogy egy kis pénzhez jusson. Életében a fordulat ott kezdődött, amikor egy japán fametszeteket árúsító kis boltot nyitott. Hamarosan a legjobb nevű és legtekintélyesebb műkereskedők közé emelkedett Brummer; egyik mecénása lett a vámos *Rousseau*-nak, aki 1909-ben érdekes portrét festett a karosszékben ülő, sötét ruhát és fehér inget viselő, cigarettázó, markáns arcú műkereskedőről. Rousseau és Brummer kapcsolata igen szívélyes volt; kitűnik ez azokból a Rousseau-levelekből, amelyeknek címzettje Brummer, és amelyek Apollinaire „Les Soirées de Paris” című folyóirata 1913. január 15-i számában jelent meg.

Brummer később Amerikába került. Galériát nyitott New Yorkban, üzlete rövid idő alatt a legelsők egyike lett. De Réti István, Rodin, Matisse egykori növendékét nem csupán a nyereség érdekelte: ő rendezte meg 1924-ben a második nagyobb amerikai Matisse-kiállítást, amelynek katalógus-előszavát maga írta. Galériájában állított ki a 20-as és 30-as években Maillol, Jacques Villon, a román szobrász: Brancusi, Czöbel Béla és több más kiváló művész. Brummer az akkori avantgardista, ma már klasszikusnak számító művészeknek nyújtott támogatásával bejegyezte nevét a művészettörténet oldalaira. 1945-ben halt meg dollármilliomosként New Yorkban, halála előtt pár héttel még levéllel kereste fel fiatalkori jóbarátját, Czöbel Bélát.

E pár adattal kívántuk kiegészíteni Zadkine mester szavait.

Megjegyzés az új Ferenczy Károly-könyvhöz. Genthon Istvánnak, kiváló művészeti íróknak Ferenczy Károlyról, a nagybányai művészek legnagyobbjáról írott monográfiája az 1963-es esztendő egyik legszebb, legjobb művészeti könyve. (Képzőművészeti Alap kiadása.) A szerző összes erényei megtalálhatóak a kifogástalan nyomdatechnikai kivitelezésű könyvben: a tárgy főlényes ismerete, a képelemzések finomsága, a stílus csiszolt gondossága. A kötet végén található, három és félszáz festmény leírását tartalmazó oeuvre-katalógus külön nagy értéke Genthon munkájának.

Egyetlen ponton nehéz egyetérteni Genthon Istvánnal: ott, ahol arról beszél, hogy Ferenczy Károly örökösei azok a művészek, akik egykor a Gresham-kávéházban gyülekeztek, s akiknek hangadó képviselői a festő-író Bernáth Aurél és a szobrász Pátzay Pál voltak a múltban (s ők ma is). Véleményünk szerint a modern művészeti törekvések ellen évtizedek óta szívós és heves hadakozást folytató Bernáth és Pátzay aligha tekinthető Ferenczy Károly szellemi örököseinek. Hogy miért, ennek bizonyítására hadd idézzük Ferenczy Valérnak atyjáról írott, Baumgarten-jutalommal kitüntetett könyvét. (Ferenczy Valér: „Ferenczy Károly”, Nyugat-kiadás, 1934.) Itt a következőket olvassuk: „Apám... számtalan vonatkozásban megmutatta hajlandóságát és képességét arra, hogy a modern törekvéseket... megértse, méltányolja.” (92. old.) „A maga stílusán kívül álló, szélsőségesebben újító törekvéseket is méltányolta a művészetben. Ez szorosan összefüggött egyéniségével, amelyben oly fontos szerepe van az eredetiség, újszerűség szeretetének. Nyomatékosan vallotta azt a felfogást, hogy a kiváló műalkotásnak éppoly mértékben kell meglegőnie lennie, mint meggyőzőnek.” (94. old.) „Messzemenően volt képes a szélső-modern, forradalmi törekvéseket méltatni a képzőművészetben.” (95. old.) Nagyon érdekes az a levél, amelyet 1913/14. telén Ferenczy Károly Valérhez intézett. Ebben Béni művészi fejlődéséről van szó, aki akkoriban messzire eltávolodott a naturalizmustól, olyan irányban, amelyet akkoriban a művészek röviden „neó”-nak neveztek. Ferenczy Károlyt nem aggasztották a Bénit ért „szélsőséges” hatások: „Bennem is különben elég *neo* hajlam és appreciáló képesség van... Az én most bevégzett aktom — eddig a legtöbb emberem ideálja — nekem túlkévvé *neo*”, — írta e levélben. Így gondolkozott Ferenczy Károly kora újító művészi törekvéseiről... Bernáth (és Pátzay) viszont?... A „Nemzet” című napilap 1937. nov. 24-i száma Bernáth Aurélnak a párizsi világkiállítás képzőművészeti tárlatáról szóló nyilatkozatát közölte e hosszú címmel: „Megbukott a modern francia festőiskola a párizsi kiállításon. — A komoly művészet elfordul Picasso-Matisse irányzatától”. Bernáth itt kijelenti, hogy Picasso és Matisse képei a közönségre „teljesen kiábrándítóan hatottak” (? !). — „szinte elképzelhetetlen, hogy mi volt a varázserő, ami követőket szerzett Matisse-nak”, akinek „ügyeskedése lelepleződött”. E nyilatkozatban és a többi értetlen, ingerült állásfoglalásban egy olyan merev konzervativizmus és új akadémizmus programja fogalmazódik meg, amely — véleményünk szerint — merőben idegen Ferenczy Károly intencióitól, az ő — művészeti és egyéb kérdésekben tanúsított — nemes toleranciájától. (Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Beszélgetés Tamás Alajossal.) Közel egy esztendeje beszélgettünk utoljára Tamás Alajossal, a Kapisztrán Kórus és Zenekar karnagyával, a neves zeneszerzővel. Most újra felkerestük, zsebünkben az előre elkészített kérdésekkel, hogy megkérdezzük, mi mindent hozott s mi mindent nem váltott be az elmúlt tizenkét hónap.

— Nem szeretek előre elkészített kalodában ülni — pillantott a kérdésekre Tamás Alajos. — Ilyenkor gyakran meggyőződése ellen beszél a kérdező. Lám, az első kérdés most is az, „Mi a véleménye az egyházzene fejlődéséről?” S nekem erről egyáltalán nincs és nem is lehet véleményem; szerintem ugyanis az egyházzene nem fejlődik, inkább világszerte visszafejlődik. Legjobb esetben azt mondhatom, hogy kutatunk az új lehetőségek között. Keressük a megoldás és az alkotás útját. A szeriális és egyéb széttört, mozaikszerű komponálási módok egyszerűen hallgatásra kényszerítik egyházi zenesz művelőjüket. Mert melyik műforma az egyházzene legnagyobb szerűbb hor-

dozója? Nyilván az oratórium. Vajon lehet szeriális oratóriumot komponálni? Nincs az első pillanattól ellentétben a szeriális technika és az oratio, az imádság?

— Alighanem minden nyelven lehet imádkozni — vetjük közbe.

— Ez így van. Talán az analógia nem volt egészen kifejező. Vessük fel hát egészen nyíltan a kérdést: A mai komponálási módszerek, általában a modernnek nevezett forma alkalmas arra, hogy adequat kifejezője legyen a tartalomnak? A klasszicizmusban a vokális kompozíció mindig a szöveg lelkét adta vissza. Kifejezhetjük azt most is ezen a fellazított és kimért hangsoron? En, a magam részéről, erre képtelen lennék. Változatlanul azt valлом, hogy valami nagy forradalmi megújulásnak kell következnie. Talán önmagán belül, a népnemzeti hagyományokból kell megújulnia korunk zenéjének. En mindenesetre arrafelé keresgélék. Ennek terméke magyar passióciklusom első része, a Péter sírása. Ebből a forrásból szeretném — népi szöveg alapján — megírni a második részt is. Mulatság Pilátusnál, ilyesvalami lenne a címe. Ehhez hasonló második tervem is: a magyar oratórium-ciklus megteremtése. Régi gondolatom, hogy valamiféle módon meg kellene teremteni a magyar gregoriánt is. Erre sosem kínálkozott jobb alkalom! Talán ünnepekörök szerint kellene kidolgozni a változó részeket. A hívek bizonyára hamar megtanulnák és szívesen énekelnék az ilyen miséket. Segítsükre van a magyar zenei hagyomány is, amely telisteli van rubatókkal. Ki kellene választani a „ragados”, könnyen megtanulható formákat. Szerintem a rubato-forma valahogy a magyar néplelék kifejeződése.

— Az egyházzenei áhítatok is alkalmasak az egyes ünnepekörök hangulatának és mondánivalójának elmélyítésére. Dvorak Stabat Materé például milyen élővé, tragikussá és mégis felemelővé színezi a nagypénteki történet! Nem véletlen, hogy világszerte nagy az érdeklődés és igény az egyházzenei áhítatok iránt. Egy lépéssel talán még előbbre jutnánk, ha itt is kivallatnók a hagyományokat és lefűjnének a feledés porát a misztérium-játékokról. Ezek valósággal élővé teszik, mert dramatizálják az evangéliumi történetet. Itt is lennének terveim, de már talán mindenki únja a sok tervezést. Találkozunk tehát majd akkor, amikor valamelyikből valóság lett.

(Haydn Harmónia-miséje a Mátyás-templomban.) Nem is olyan régen az előadott és műsoron tartott misék számanak növelését sürgettük; s a Kósa Sándor vezette Mátyás-templomi kórus már is válaszolt aggodalmunkra. Haydn nálunk jóformán ismeretlen Harmónia-miséjét szólaltatták meg hosszas készülődés után, igen magas színvonalon. Már maga a vállalkozás is dicséretes, bár a mise kicsit terjedős és néhol már-már az volt az érzésünk, anakronisztikus. Mintha az öregedő, mindenkit túlélő Haydn nem mozogna már szívesen a klasszikus keretek között, amelyet olyan csodálatossá tudott magasítani a Nelson-misében. Mintha a praeromantikába is belekóstolna, igaz, az öregedő emberek nyugalomával, ugyanakkor azonban nyugtalanító, kísértetező szenvedéllyel. Nem lehet véletlen, hogy egyik 1802-ben írt levelében kétkedéssel, szinte bizalmatlanul szól új miséje várható sorsáról. („Addig is dolgozom a legújabb misén, fáradtságos szorgalommal s még inkább aggodalommal, hogy vajon tetszésre talál-e majd?”) Igaz, ami igaz, a mise nem is lett teljesen hibátlan, csodálatosan szép részek árnyékában unalmas közhelyek is meghúzódhatnak. Annyi mindenesetre tény, hogy ez a kompozíció is hatással lehetett Beethoven C-dúr miséjére. Talán éppen annak árnyékában éreztük a zenei szöveget néhol lukacsosnak...

Mert a kórus és zenekar mindent megtett a bemutató sikeréért. Legutóbb még szóvá kellett tennünk néhány nyersebb, kiegyenlített hangformálást, most már ezekből mutatóba is alig akadt. (Talán a betétek voltak néhol dekoncentráltak.) A tenor-szólómat feltétlenül tovább kell erősíteni, ez azonban nem egyszerű dolog, hiszen majd mindegyik kórusunk hasonló betegségben szenved. Érzésünk szerint néhol még mindig erőlködnek a hangképzéssel, még nem természetes biztonsággal kezelik hanganyagukat, a betétekben pedig megmutatkozott, hogy az egyensúly néha még elég labilis. Ezért is javalljuk, hogy

támaszkodjanak minél gyakrabban a kitűnő zenekar kíséretének alapzatára. Maga a kórus vezetője is érezhette ezeket a hibákat, mert egy héttel később Mozart Requiem-jének előadásakor a kórus már teljesen hibátlan, művészi produkcióval örvendeztetett meg. Ez elsősorban a vezető karnagy felfogásának érdeme, — bár a Lacrimosát kissé tempósra vette! Ez az előadás az év egyik emlékezetes eseménye volt, a kórus felemelkedésének egyik jelentős állomása. Már most is örömmel mondhatjuk el, hogy a Mátyás-templomi kórus, élén Kósa Sándorral és a kitűnő szólistákkal ismét a magyar egyházzenei élet egyik mozgótagja lett.

(Carlo Maria Giulini Verdi utolsó műveit vezényelte az Erkel Színházban.) Giulininak az volt a hite, hogy Toscanini méltó utóda; pesti szereplése igazolta a hírt. Nagyszerű volt az Erkel Színházban Brahms első szimfóniája, a kivételes karmester keze alatt kivételes teljesítményt nyújtó Magyar Állami Hangverszenyzenekar előadásában: ritkán élvezhetjük ezt a művet ilyen tökéletes kidolgozásban és értelmezésben; mert az értelmezésnek valóságos remekműve volt, ahogyan Giulini kibontotta a művet: az az első tétel tragikus mélységű vívódásából a záró tétel Beethovent idéző folszabadulásáig fejlesztette.

De talán még ennél is nagyobb, mert teljesen új élményt jelentett a hangverseny első felében Verdi részben kórusra, részben kórusra és zenekarra írt Quattro Pezzi Sacri-ja: az élete végéhez ért nagy alkotó áhítatának ez a négy remeke. A hatalmas zenei hatások páratlan mestere mintha lemondana ebben a négy darabban minden meglepő hatásról és minden teatralitásról; valóban csak az áhitat néha már-már tragikusan érett hangja szól, azzal a lényegyet megragadó puritánssággal, amely — talán nem jogtalanul — némiképpen az öreg Liszt Ferencre emlékeztet. Giulini karmesteri zsenije az ihletettség magas fokára emelte az előadó Budapesti Kórust, melynek emlékezetesen szép előadása talán még tökéletesebb lett volna, ha a szoprán szólam végig győzi legjobb színvonalán. De így is: ritkán hallottuk ezt a kiváló énekkart ilyen kitűnőnek. (Rónay László)

ÉLEKTRA. Könnyű az átlag jóról és rosszról véleményt mondani, mert az elhibázottban mindig van valami megoldott és a tetszetősben is akad sikerületlen részlet. A remekmű, az más. Áhítatot és döbbenetet parancsol. Akár az Olymposz orma: a csúcs, ahová ha felhágunk, már az istenekkel állunk szemtől-szembe.

Hibátlan remekmű ez a film, márványcsarnok, ahová levetett saruval lép be a halandó. Több, sokkalta több mint játék, nemcsak az érzelmeket ragadja meg, nyugózi le, hanem szervesen bele is épül a lélekbe, mert az étosz szól általa, mely a leheletfinom mérleget figyeli, serpenyőbe rakván a jót és a rosszat, az erényt és a bűnt. Ez szól és nemcsak Euripides, nemcsak a rendező, nem is csak a színészek, hanem egy ősi kultúra, egyetlen nép kulturája, mely azóta az egyetemes emberiség kincsévé vált. Ez a tragédia nem a mai értelemben vett színpadi játék, hanem kultikus cselekedet, mondhatni egy fajtája az istentiszteletnek. Mint ahogy a klasszikus, görög tragédiák színpada is inkább a középkori misztérium-játékokéval rokon. A néző sem egyszerű szemlélő, szórakozó, hanem lelkiileg felolvad a színpad cselekményében, együtt él a tragédiával, részt vesz benne áhítattal, mélységes megrendüléssel, szinte a fennkölt szöveg által igyekezőn áthidalni a halandó és a halhatatlan, a múltó és az örök közötti szakadékot.

Egészében és elsősorban ezt revelálja ez a film. A görög lelkiséget szóval és gesztusokkal, képpel és zenével. Modern eszközökkel átnyujtva a mának az ősit, emberközelpbe hozva az oszlopcsarnokokba zárt klasszikusokat, élő élettel töltve meg a múzeumillatú múltat. Nem magyaráz, hanem kinyilatkoztat. Nem a műveltséget csiklandozza, hanem kézenragad, belénk karol: élj velünk, láss a mi szemünkkel, szenvedj és örülj a mi lelkünkkel. Ezért remekmű.

Fekete-fehér kockákon pereg. A legkisebb színézés töntretenné a hatást, mert nem a táj a főszereplő, hanem a fény és az árny, a halhatatlan istenek

és a halandó ember. Azok az istenek, akik teljhatalommal uralkodnak a földi halandón, aki nem több mint eszköze, játékszere vetelkedésüknek — aki, ha Apollon jóslatának engedelmeskedik, magára szabadítja az Erinnák bosszúját. Mert ezeket az isteneket az ember alkotta, tökéletességük emberi mértékkel mért tökély, szenvedélyeikben, egymás iránti féltékenységükben, bosszú-szomjukban emberi tulajdonságokat hordoznak. A történet felett az éter köde kavargó, az események mégis emberi logikát követnek.

Eris almája elgurul, az istennők utána kapnak s a világ felett a viszály lesz urrá... Agamemnon esküjének engedelmeskedve Trója ellen indul, ám elakad s hogy kedvező szelet kapjon vitorlái számára, Arthemisnek áldozza tulajdon leányát, Iphigeneiát. Nemesis, a Végzet megragadja a gyepőt, vad fájdalommal hajszolja az anyai szívet, nősténytigriássá változtatja a feleségét, Klytaimnestrát, hogy csak a bosszúra várjon. A hadvezér, miután betöltötte feladatát, győztesen tér haza, az Erinnák varjúcsapata azonban ott károg már a királyi palota felett. Agamemnon tulajdon hitvese s annak ágyasa, Aigisthos által vész el — látszólag helyrebillen az igazság mérlege, de csak egyetlen pillanatra, hogy ismét kilendüljön nyugalmi helyzetéből, mert a vétek újabb és még nagyobb bűn által bosszualatik meg: tökéletlenül, túllőve a célon, hiszen a Végzet is embermódra cselekszik... A gyűlölet tovább vándorol és most a hitvesgyilkos anya leányának, Elektrának szívében ver tanyát.

Markánsul sötét egyéniség ez a leány. Mintha maga Ananké bűjt volna emberbőrbe. Nőiességét leveti, haját levágja, akár a rabszolga, mert valósággal rabszolgává válik, kinek egyetlen éltetőeleme, szinte gazdája a bosszú. Két Erinnys sarkalja: atyja halála felett érzett égő fájdalomja és egyéni sérelme, megtiport gögje: száműzik a palotából, egyszerű paraszthoz kényszerítik feleségül. Vár és remél. Orestesben bízik, elbujdosott öccsében, hogy elégtételt vegyen s visszaszerezze méltóságát általa.

És Orestes eljő. Engedelmeskedik Apollon sugallatának, elérkezett az idő. Jön, Nemesis vak eszközként, hogy betöltse feladatát. Végez Aigisthossal, majd a szomorú nővér, a kérlelhetetlen rabszolga belekergeti az anyagvilkosságba is. A mérleg ismét túllendül nyugalmi helyzetén, az Erinnák tovább üldözik áldozataikat...

Elektra, ez az inkarnált Nemesis, ez az érdes, darócruha-keményességű jellem, a hellén táj szüülötte. Nem azé az édes, mediterrán vidéké, ahol Pán sípja szól az idillikus ligetekben, hanem a kopár hegyoldalaké, a napégette szikláké, amelyek között csupán csomókban nő a sovány fű a birkalegelőn, ahol ember és igavonó állat csak inaszakadásig feszített munkával bíria felhasítani a szántót. Pásztornép királyának leánya. Hasonló a többi szereplő is, csupán tónuskülönbség van közöttük. Megannyi markáns profil, mintha az éles, tengeri szél metszette volna ki a fehérén izzó szirtekből. Egyértelműek és áttetszőek, akár a hegyikristály. Agamemnon és Klytaimnestra. Orestes és Pilades, sőt még a hitvesi ágy meggyalázója, Aigishos is: bűnös, tehát fél a büntetéstől s ezért rettegésében szükségképpen zsarnok. A kórus maga a nép, az egyszerű parasztasszonyok, pásztorok feleségei, leányai. Hangjuk a patak csobogása vagy a sóselehetű szél süvöltése, szavuk az etosz szava, a félreérthetetlen, egyszerű, ősi erkölcsiség nyilatkozik meg általuk. A táj és az emberek elválaszthatatlan egységé olvadnak.

Felédhetetlen élmény! Reális tájon, hús-vér emberekkel játszódik a tragédia, ám ez a realitás más mint a mai értelemben vett racionális valóság. Minden gesztuson, minden pillantáson érződik a hit, a hellének hite, akik nem pusztán fennkölt költészetet láttak magukalkotta mitológiájukban, hanem vakon hitték is minden szavát. A mozdulatok, a tekintetek, a szavak egyszerűek, félreérthetetlenül érződik rajtuk, hogy soha többé ezt és így nem mondják, így nem pillantanak egymásra. Hihetetlen emberi teljesítmény — nem színészi alakítás: a megragadott pillanat tiszta varázsa, maga a lábujj-hegyre ágaskodó művészi áhítat.

A környezet ily magasfokú — bár áttételes realitása — természetesen nem tűr sem álarcot, sem pedig koturnust. A kép és gesztus-szimbolika pótolja mindezt. A korbú, de köznap-használatú ruhákba öltöztetett női kórus moz-

gása, tagolt beszéde, a kárvezető szinte neumás éneke jelzi az események rendkívüliségét. Ahogy ezek a nők puha szobor-csoportokként elhelyezkednek a képen, ahogy mozognak, ahogy csak karjukat emelik — egyszer védőn Élektra elé, másszor döbbenettel az egeket ostromolva — már maga a felfokozott extázis: kilépnek önmagukból, szinte felülemelkednek emberi mivoltukon anélkül, hogy ezt valami külsőséggel hirdetniük kellene. Ahol pedig ez gesztussal vagy természetesen ható, belsőből kiinduló pátosszal meg nem oldható, ott segít a jó értelemben vett filmtechnika: csapatban felreppenő varjakkal utalva az Erinnákra, vagy éles fény és árnykontrasztal a lélekből végbemenő vívódásra.

Teljesen adekvát magasságokban szárnyal a kísérőzene is. Modern és mégis érezhetően ősi, mondhatni egycsapásra megérteti a neumákat: semmi szükség itt ritmikai jelzésre, hiszen a zene alázatosan követi a szöveget, kiegészítője a cselekménynek: egy hosszú jankiáltásnál megáll a dallam lejtése is egyetlen hangnál s az egymást gyorsan követő érzelmi hullámoknál a dallam is vibrál, kavarog, akár az Erinnák varjúraja... Hátborzongató például ez a hanghatás annál a jelenetnél, mikor Orestes fegyvert emel Klytaimnestrára.

Remekmű részleteiben és egészében egyaránt. Amit a film nyelvén el lehet mondani azt a rendező elmondhatja, az operatőr lefényképezi s a színészek megelevenítik. Mégis ki kell ebből a pompás együttésből is emelnünk Iréne Papast, Élektra alakítóját, aki olyan éteri magasságokban jár, hogy szinte életre kelti, megszemélyesíti egyetlen lénybe sűríti az egész emberiség fájdalmát, mindannyiunk szomorú nővérévé válik. (*Bittei Lajos*)

GÓTIKUS EREKLYÉK AZ ÁRPÁD ÉS ANJOU KORBÓL. A művészettörténet a magyar történelmi vonatkozású középkori műkincsek között rendkívül becses üveg és porcellán díszedényeket is tart nyilván. E csoportba tartoznak az ún. „Hedvig-poharak” és a „Nagy Lajos kancsója”. A két elnevezés mintegy száz éve ment át a tudományos köztudatba, a legújabb kutatások eredményei alapján azonban mindkettőt helyesbíteni kellene. Nézzük legelőbb a nagyobb nyilvánosság előtt ismeretes Hedvig üveg-edény csoportot.

Boroszlóban, Krakóban és több német városban a székesegyházi kincsek között őriznek kb. 7—8 darab teljesen rokon művészi kiképzésű üvegekelyhet, melyek részint ereklyetartók, részben misekelyhek lehetnek. E díszedények jellegzetessége, hogy anyaguk füstözpászínú és hogy keleti jellegű ornaméntális és figurális vésés díszíti őket. A poharak mindenkéhez szent legendák fűződnek, egyik, a csoport névadója, sziléziai Szent Hedvig saját használatára szánt ivópoharaként ismeretes. Legújában azonban a Coburgi várkastélymúzeumban is felbukkant egy kiváló példány, amelynek történetét pontosan követni lehet visszafelé, majd a XIII. század elejéig. Ez a kehely a reformáció alatt Luther birtokába jutott. Eredetileg *Árpádházi Szent Erzsébet* tulajdona volt és a legendás „bor-csoda” ebben a kehelyben történt volna. A kehely, — mely Wartburgban volt, egész művészi kiképzésével a hegyi-kristályt utánozza, annak utánérzése — kétségkívül a keresztes hadjáratok alkalmával került Szent Erzsébet, illetve atyja, *II. Endre* magyar király birtokába. Endre szentföldi hadjárata 1217/18-ban hadidicsőséget nem hozott, a király azonban diplomáciai sikerek mellett mérhetetlen sok kincssel és ereklyével megrakodva tért haza szárazföldi úton Szírián és Bizáncon át hazánkba.

Az üvegekészítés művészi központja abban az időben az Akko (St. Jean d'Acree) közelében levő Hebron volt, ahol több száz zsidó üvegművész gyakorolta mesterségét és készítményeivel virágzó kereskedelmet folytatott a Levantében. Ezek a zsidók Tyrusban kereskedelmi flottával is rendelkeztek és így a Földközi tenger kikötőin át bonyolították le a „frank” hadak utánpótlási szállítmányait. Nagyon keresettek voltak a ritka kristály edények; melyeket a szaracén mesterek Egyiptomban míveltek, és ezek olcsó és tetszetős utánzata készült Palesztina és Szíria ügyes üvegyiparosai kezében. A valódi kristály dísztárgyak igen nagy becsben álltak, kardmarkolatok és buzogánynyelek és gömbalakú végződéses, vésett ereklyetartók és illatszerezs fiolák, sőt metszett

kancsóok készültek és kerültek például a San Marco templom kincstárába már a XII. században.

A magyar királyi jelvények között ismerjük az ezüst foglalatú jogart, amelynek végződése ebből a korból való keleti kristály munka, és amelyet biztosan Endre hozhatott magával. A régebbi koronázási jelvények között ugyanis ilyen kiképzésű „királyi pálca” nem szerepelt, csak lándzsa. A jogar kristálygömbjén ugyanazok a heraldikus állatalakok és jelvények láthatók, mint a későbbi metszett üvegpoharakon. A feltűnő, ismétlődő, egymásba illesztett háromszögű jelvény például a Salamon pecsétje elnevezésű szimbólumra emlékeztet. Valószínű, hogy Endre emléktárgyai között voltak az egy műhelyre valló üvegpoharak is, amelyekben nyilván a Szentföldről hozott ereklyék, vagy akár maroknyi föld-emlékek voltak.

Mikor Endre leányát hazatérésre akarta bírni Thuringiából, a küldöttség rengeteg ajándékot, kincset, ereklyét vitt a hercegasszonynak, s így kerülhetett a legszebb példány Wartburgba. De ismerünk ilyen edényt Bambergben is, ahová Endre sógora, *Egbert* érsek, aki elkísérte őt a Szentföldre, vihette magával. Kérdés ezekután, hogy milyen alapon nevezték el mégis „Hedvig” poharaknak a kétségkívül Erzsébetnek szánt és tulajdonítható műkincseket?

Mind a boroszloói, mind a krakkói székesegyház Szent Hedvignek, Szilézia védőszentjének volt szentelve. Azonkívül Szilézia üvegiparáról volt híres, kénfekvő tehát, hogy nem a Hessenbe (Marburgba) került és ott eltemetett Szent Erzsébet magyar hercegnőt, hanem a hazájukhoz közelálló Szent Hedviget tették meg névadóul. (Itt említjük meg, hogy ismerünk még egy új „Hedvig” kelyhet, amely valóban hegyikristály edény; ez Drezdában volt és *Nagy Lajos* magyar király leányának, *Hedvig-Jadwiga* lengyel királynénak emlékét őrzi.) Mindezek a keleti üvegpoharak több évtizeden át viharos művészettörténeti viták középpontjában állottak. A németek magukénak vallották őket, pedig kétségtelen, hogy a XII—XIII. század fordulóján a keleten készültek, amikor az üvegmetszés művészete még meg sem honosodott Sziléziában. Azóta a kérdés eldőlt, a keleti eredetet helyi ásatások bebizonyították és a tradíciók pontosan követhetők egész a perzsa glyptika művészetéig, ahonnan Egyiptomon és Szírián át termékenyítették meg a középkori üvegművességet.

Az üvegpohár mellett másik történelmi jelentőségű műkincsünk a „Nagy Lajos kancsója” elnevezésű kínai-porcellán váza. Ennek a „celadon” néven is emlegetett díszedénynek romantikus rejtélye napjainkban oldódott meg. Eddig csak ábrázolás után ismertük, egy XIII. századbeli metszet alapján. A párizsi nemzeti könyvtárban őrzött kéziratot feljegyzések megállapítják, hogy a műkincs, a francia dauphin kincstárában volt. Ugyanekkor az edény arany-ezüstmívű foglalatának stílusát elemezve úgy vélik, hogy az azokon lévő címerek *Anjou*-eredetre vallanak. A gótikus rekeszszománcos foglalaton ugyanis *Nagy Lajos*, *Durazzói Károly* és *Nápolyi László*, valamint Magyarország, Franciaország és Jeruzsálem egyesített címerei, illetve sisak-díszei láthatók, valamint két középkori franciasággal fogalmazott jelmondat. A korszot többszáz éves lappangás után felismerték a dublini ír nemzeti múzeumban. A foglalat sajnos elveszett. A tárgy vándorlásának érdekes és romantikus történetét sikerült felderíteni.

Kutatásaink szerint a kancsó nem lehetett Nagy Lajos birtokában, bár maga a porcellán-tárgy tényleg az Anjouk kincstárában volt több emberöltőn át. *Árpádházi Mária* nápolyi-szicíliai királyné, (V. István magyar király leánya) végrendeleti leltárában ugyanis (1323) kínai-porcellán kancsó is szerepel és ezt nagy ritkasága miatt igen nagy becsben tartották. Ennek a leltárnak mindeddig egyetlen magyar feljegyzője Fraknói Vilmos c. püspök volt. Egyáltalán a XIV. század elején legelőször ebben az okmányban szerepel a porcellán megjelölés. Mária királyné egyik dédunokája volt a durazzói Anjouághoz tartozó *László* nápolyi király, magyar trónkövetelő, akit az esztergomi érsek királlyá is koronázott. Az ő elefántos sisakdíszre szerepel a címerek egyikén. Az 1382-ben meghalt Nagy Lajos struccmadaras címerét azonban nevelt fia, a meggyilkolt Durazzói Kis Károly magyar király is használta. Az

ötvozmű egységes művészi kompozíciója kizárja azt a feltevést, hogy a mindenkori tulajdonosok egymásután szereltették volna fel jelvényeiket. Azonkívül a zománcmunka a XIV—XV. század fordulójára vall és nem is lehet budai ötvös munka. (Legjobban a Nagy Lajos felesége, *Erzsébet* királyné által adományozott zárai Szent Simon koporsójának gótikus művészeti kiképzésére emlékeztet.)

A kérdés egyértelmű megoldására azonban a francia minuszskulás felirat helyes olvasása vezet. Az „idők teljének” eljövételét hirdető örvendező fohász egy nagy történelmi eseményt tükröz Nápolyi László életében. 1408-ban László meghódította majd egész Középtálat Rómával együtt, és pártfogoltját, Angelo Correr bari püspököt segítette a pápai trónra. Correr, aki a *XII. Gergely* nevet vette fel, csak László védelmével tudta a Vatikánban Szent Péter székét átvenni. László óriási hadi és diplomáciai sikerei megrázták egész Európát. Az itáliaiak örvendeztek, így Firenze és Siena nemzeti ünnepet ült és küldöttséget menesztett Lászlóhoz: „ad maiestatem realem Regni Hungarie, Cicilie et Yerusalem”. A pápa ugyanis elismerte László jogigényét a magyar trónra és *Zsigmond* magyar királyt csupán brandenburgi örgrófnak nevezi és trónbitorlónak bélyegzi. László érmeket és pénzt veretett az esemény emlékére és gazdag ajándékokkal halmozta el a pápát. Az asztali készlet kincsei között volt, mint százéves ritkaság a régi kínai-porcelán, melyet ez alkalomra László pazar ötvösmívű arany-ezüstbe foglaltatott. A pisai zsinat törvénytelenül megválasztott pápája, János azonban, aki László halálos ellensége volt, a francia *Anjou Lajos* serege segítségével 1410-ben elűzte Gergelyt Rómából. A hadivállalkozás Farciaországból kapott anyagi segítséget, ahol akkor a gyengeelméjű *Károly* király nagybátyja, a híres műgyűjtő, *Jean Duc de Berry* volt a kormányzó. *Baldassare Cossa* kardinális a későbbi János pápa, a pápai udvarban általa lefoglalt kincsek közül éppen ezt a kancsót küldte el neki, halála jeléül, amint ez a fogantyúján más írással olvasható „Johane” névből kitűnik. A herceg a tárgyat a dauphinnek hagyományozta. Így maradt ez a dauphini kincstárban a francia forradalomig. Innen származott át Angliába a *Hamilton* hercegséghez, s csak miután ismeretlen kezek megfosztották a becses arany-ezüst foglalattól, került nyilvános árverésen múzeumi tulajdonba. Azt tudták róla, hogy ritka, korai, talán Európában legelső kínai porcelán tárgy, de hogy kié volt több mint 600 évvel ezelőtt, nem sejtették.

Nápolyi László egyike a középkor végén élt legérdekesebb Anjouknak. Sikerült neki Itália egyesítése, a német-római császár hatalmának megtörése, s ami a legfőbb: liberális, demokratikus kormányzata miatt a legnépszerűbb itáliai fejedelem volt. Jelszava volt: „io sono un povero re, *protettore del popolo* et castigator dei tiranni” — én egy szegény király vagyok, védője a népnek és büntetője a zsarnokoknak. Amikor János „pápa” interdictum alá helyezte és keresztes háborút hirdetett ellene (1413-ban), a pápai bullát Prágában elégették és *Hus* János magiszter nyíltan kiállt László mellett. Így került Nápolyi László a magyar trónkövetelői között a világesemények középpontjába és rövid uralkodásának utolsó szakasza tekinthető a humanizmus újkorának bevezetőjéül. A szerencsésen megkerült kínai „celadon” kancsót tehát inkább „Durazzi Nápolyi László kancsójának” mint Nagy Lajosénak kellene neveznünk. (*Krisztinkovich Béla*)

TAKÁTS GYULA ELSŐ NOVELLÁSKÖTETE. A líra egyre szélesebb ívű felfedező-útjairól megtérve, elbeszélésekkel tarsolyában lép az olvasó elé *Takáts Gyula*. Az újdonsült elbeszélőnek sikerült legyőznie a műfaji határátlépés nehézségeit; a *Kinek könnyebb?* novellái sikeresen olvasztják magukba a kialakult líra elemeit a prózai műfaj uralkodó jellegének és vonásainak megválasztása nélkül.

A kötet nem annyira szerteágazó témákat, mint inkább különböző feszült-ségű állapotokat mutat be az erkölcsi kérdések drámai sodrású ábrázolásával. A háború apokaliptikus, vibráló kockái és a békés idők lassan, alig észrevehetően változó képsorai tűnnek fel a festői Somogy, a Balaton ősi bazaltvidékének kemény ölelésében. Ez a táj, melyet az átutazók és a nyaralók a

maguk tetszésére formáltak át és örökítették meg, végre egy valóságot látó „bennszülött” prizmáján keresztül tükröződik megszólaltatva az ember és a föld legmélyebb rétegeinek titkát is.

Nehéz sorsokat ismerünk meg, az erdővel-földdel összeforrott ember erőfeszítéseit, belülről fakadó, igaz emberszeretetet és rossz hajlamok feltörő talajvizet; másutt a furcsa figurák mulatságosan torz rajza, a törvénnyel vagy legalább is a szokással dacoló ember küzdelme és önmagához való hűsége ragad magával. A pásztor című novella juhásza nem érti a történelem szavát, a háború lázas kavargásában is ugyanazzal a pontos egykedvűséggel vesz orvos-ságot juhainak és tereli őket legelőkön át, miközben „a füsttel, törmelékekkel gomolygó levegőben”, házak üszkös falai fölött a pusztítás szelleme uralkodik.

Ezt az elszánt tartást nemcsak a háború törvénykivülisége csikarhatja ki az emberből, hanem egyéb pusztító elem is, a szárazság, az árvíz — vagy a környező világ ellenséges szorítása. Az efféle indítékú kiállás és cselekedet közösségi erejű, forradalmi tette is válhat, mint az *Esőhozók* parasztjainak esetében. Az aszály sújtotta település lakói már gabonájukat sem tudják megőröltetni, mert a vízimalom alól kiszáradt a víz, nem kaptak esőt emberemlékezett óta. Nagy az elkeseredés. Az egyik gazda azt javasolja, hogy vezessék át a halastó vizét a malomárokba. A halastó egy ismeretlen nagybirtokosé; e tulajdont sokáig becsben tartották, de a szükség végül is törvényt bont. Az átvágott zsilipen át szélesen zuhog az áhított víz, s a malom életet adó zaka-tolása közben a tó szárazra vetett halaiból önfeledten lakmározik a környék népe.

Dani Lőrinc, az Ellenséges világ parasztepikureus hőse már az egyéni lázadók sorába tartozik. Agyafürt ember, aki ügyessége, találékonysága révén az élet könnyebb oldalát veszi birtokába, s még elméleteket is fabrikál a nehéz munka fölöslegességéről és az emberekkel való helyes érintkezésről. A természet gyermeke ő; a régi társadalom annyira magára hagyta, hogy már nincs is szüksége a társadalom segítő kezére. A múltat idéző figurák közül az első novellában szereplő, terhelt Blazovich Ádám, a *bolond* sejtelmes alakja vagy a címadó *Kinek könnyebb?* egymással rivalizáló, nyugdíjas katonatiszti halványabb, elmosódottabb arcúval jelentkeznek.

A kötet legjobb darabjai a nagy drámai összeütközésekről valló elbeszélések. A tóparti két lakatos, apa és fia szembenállásáról, a jó és a rossz ellentét-párjának örök küzdelméről szól. Az öreg lakatos jóságát a szorgalom és a becsületesség erősítik, míg tehetségtelen, gonosz erzetű fiát a jellemtelenség, a bűnözésre vezető negatív vonások sarkallják. A tehetetlenség az idősebb ember tekintélyének irigylése messze űzi a fiút a szülő háztól, — visszatérése már az életre-halálra menő küzdelem sűrítettebb fejezeteit nyitja meg. De eszközeik nem egyformák. Mentől dühödtebben, gonoszabbul támad a fiatal, annál becsületesebben — keményen, de a humánus szellemében — védekezik az öreg lakatos. S a küzdelem eldőlt: az apa jóságán kicsorbuló gonoszság rablásba, gyilkosságba torkollik, a fiúnak menthetetlenül el kell vesznie, mert ezt parancsolja a magasabb erkölcsi törvény.

A Vigne gödre népballadákat idéző történetében a közösség erejét érezzük: az emberi tömörülések iratlan szabályait áthágó egyén kitaszítottá válik a világban. A szükség és a becsület mérlegjátékában nehéz dönteni; Vince nem bűnöző, de a halász-banda meglopásával becsületét veszti, nincs többé helye a közösség tagjai között. E miatt pusztulása is mintegy magánüggvé válik, személye csak a népi táj-elnevezések sorát gazdagítja: halálának helyét időtlen időkig Vince gödrének emlegeti a nép.

Takács nemcsak egy elbeszélő-séma kitaposott ösvényén halad; a drámai magra épülő, súlyos novellák mellett hitelesen jelenít meg derűsebb színpadokkal tarkított eseményeket is. A hegyi lakók furfangos igyekezete, hogy a borozást, a vadászatot zavartalanul művelhessék, egy ősi életstílushoz való ragaszkodást jelez, az író mindezt egyéni meglátással és humorral varázsolja az olvasó elé: szinte beavatja a kevéssé ismert világ rejtelmeibe.

A *Fényes pokol* babona és maradiság ellen mozgósítja elbeszélésében ritkán észlelt, felfokozott látásmódra bukkanunk. Szabó Dezso legjobb írásrész-

leteire emlékeztet az itt tapasztalt nagyítás, a lázasan felfelé kúszó stílus diadalmas szárnyalása. A faluban híre megy egy temetői beomlás által kissé meghibbadt sírásó „látomásának”. A plébános, a vallás igazi képviselője hiába küzd a vallásosság köntöskében jelentkező téboly ellen, az elmaradott nép vakon tántorog a babona útvesztőiben. „...a kút kék és hűvös tükré ettől kezdve már nemcsak nappal ragyogott. Apró lángok gyúltak mohás kövein. Először csak egy-két félenk gyertyaszál. Aztán pár nap és körbe kerekén ragyogott a kút. Mint a járvány harapódzott el ez a gyertyagyújtás. Mint a hisztéria, és fényes lett a hegy a prэшázak alatt. A gyertyáktól a vödrök és a kannák szájai, mint a glóriák villantak meg az asszonyok kezében és a vállain. A butaság, mint valami csodába kapaszkodó szárny vitte az elmaradt hegyi népet.”

Takáts Gyula a táj rögzítése és érzékletes megjelenítése terén különleges skálát szálaltat meg — műveiben a tájjal, szülőfölddel való eggyéforrás öröme tisztán, harmonikusan fejeződik ki. A somogyi tőzegberkeket még az is látja szavai nyomán, aki sohasem járt ezen a vidéken. „Mélyen izzott a tőzeg, és kúszott a parázs, mint megvadult, hódításba induló vörös hangyacsapat a gyökerek alatt. Sziget-liget felé s karcsú hegyek fölött rózsaszín füst gomolygott a kékfényű éjszakában, mintha fenyegető vulkánok kerítenék a határt.”

És a „bor lelkét ringató hegy hatalmas bazaltoszlopairól” szóló vallomás, a vulkanikus talaj és a szőlő kapcsolatának lírából, gazdasági szakértelemből ötvöződő leírása; — vagy a pince „szentélyébe” való bepillantás: „a borral átítatott csántérfák és a nemes penészek édeskés szaga megülte a pittegető csendet” — egyaránt vonzó művészetről tanúskodnak. Megismerjük a „kirobantott gyomrú hegy tátongó sebeit” és a „rozsdálló erdők és a megszedett szőlőtáblák meredt rácsait” — a kolorit lényegét kihangsúlyozó erejét. „A szobára kagylószín fény vetődött a tó jegéről. A gerendákról csüngő rafiák szálai kénsárgán világítottak, és az aszalt szőlő tőpörödött gyöngyeiben rózsaszín-lila lángok gyulladoztak.”

Az első kötetek rendszerint kísérletek, az író út- és hangkeresésének érdekes, de kiforratlan példányai. Takáts Gyula új műfajban való „partraszálása” a gazdag nyersanyag letisztult és érett megjelenítését bizonyítja.

(Szegehalmi Elemér)

JEGYZETLAPOK. (A *Múzsza látogatása.*) A néni ke egész életében gürcölt. Színházba nem járt, mozira nem adott ki pénzt. Könyvet nem vásárolt, a festményeket megvetette, a zenétől ideges lett.

Egyszer fél évig volt egy rádiója. Sose nyitotta ki, félt, hogy elkopik; fél-év múlva eladta.

Negyven évig dolgozott. Utána nyugdíjba ment; azóta kuporgat.

Szobája sarkában három ládát őriz. Az egyikben régi batiszt holmikát tárol, selyempapírban; még a stafiringjából valók. A másikban háború előtti konzerveket, elszürkült csokoládét, elporladt teát, és két fölfújható gumi-párnát, a húszas évekből, minden eshetőségre készen. Hogy a harmadikban mi van, azt nem tudja senki.

Néha nálunk ebédel. Négykor nyugtalanodni kezd, fél ötkor föláll, búcsúzik, fölveszi naftalinszagú, vedlett prémes kabátját. Nem jó sötétben üresen hagyni a lakást.

Lekísérem a hegyről. Kilépünk az utcára, az erős szürkületbe. Szemközt sötétkéken a Szabadsághegy.

A lépcsőhöz érünk; abban a pillanatban gyulladnak ki szemközt a lámpák. Fény fény után, sorra a túlsó hegyen az utcák.

A néni ke megáll a korlátnál. Az imént még a tolvajokra gondolt; most megenyhül szigorú arca, vonásai szinte átszellemülnek.

— Nézze — mondja. — Nézze. Mintha valaki gyöngysorokat csatolna a hegy nyakára.

Egy perc; aztán megint összehúzza az ajkát, s indulunk lefelé.

Erre az egy percre, életében egyszer őt is meglátogatta a *Múzsza.* (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

K. L. Pécs. — Egyetértünk olvasónkkal, aki kifogásolja levelében, hogy ugyanabban a templomban lényeges liturgikus eltérések tapasztalhatók a szentmise bemutatásánál. Ma még nem tudjuk pontosan, milyen liturgikus reformokra kerül sor a jövőben, a II. vatikáni zsinat által már elfogadott liturgikus skéma alapján. A Magyarországon ma érvényben lévő rendelkezések szerint azonban, a misében a pap az áldoztatást kísérő imákat, tehát az *Ecce Agnus dei*-t és a *Domine non sum dignus*-t kizárólag csak latinul mondhatja. Függetlenül attól, hogy melyik egyházmegyéhez tartozik, mert ez országos rendelkezés. A *Pater noster*-t a pap szintén csak latinul imádkozhatja a misében, és lehetőleg el kell érni, hogy közös, hangos imádkozás esetén a hívek is így mondják. A gyászszertartásnál viszont az idén életbe lépett új magyar rituale lehetővé teszi a fakultatív megoldást, tehát a gyászmise után a jelképes koporsónál végzett szertartás magyarul is, és latinul is végezhető. Egy egyházközségen belül persze itt is helyesebb, ha egységes gyakorlatot alakítanak ki.

S. A. Budapest. — Olvasónk azt kérdezi, hogy miután a fővárostól egy órányira laknak és a munkaidő után (amelyet a fővárosban töltenek) későn hazaérve a vacsora néha éjjel utánra tolódik, mi a helyzet csütörtökön éjjel után? Kötelező-e ilyenkor már a pénteki hústól való megtartóztatás? Vagy elfogadható-e az az álláspont, — amelyet szintén hallottak —, hogy „ez az étkezés még az illető előző munkanapjához, és a háztartás csütörtöki gazdasági napjához tartozik szervesen”? Bár olvasónk is ez utóbbi álláspont felé hajlik, sajnos, meg kell mondanunk, hogy nem ez a helyzet. A hústól való megtartóztatás a pénteki nap teljes huszonnégy órájára vonatkozik, függetlenül attól, hogy mikor kel fel, vagy fekszik le valaki. Viszont az olyan méltánylandó szempontok esetében, amilyeneket olvasónk is felsorol, semmi akadály nincs annak, hogy az illetékes plébánostól felmentést kérjen, amit nyilván indokolt esetben meg is fog kapni. Ez esetben pedig ajánlja az egyház valami más önmegtartóztatás vállalását önkéntesen. Ezeknek az előírásoknak alapja végül is az aszketikus szellem.

Sz. V. Sopron. — Novemberi egyik szerkesztői üzenetünkhöz kapcsolódva, olvasónk rövid összeállítást küldött be azokról a bármikor az év folyamán elnyerhető teljes búcsúkról, amelyeket elhunyt szeretteinkért az év bármelyik napján felajánlhatunk. E felsorolás szerint napjában öt teljes búcsú nyerhető, éspedig: 1. Szentáldozás után a búcsúimával. 2. A „Krisztus a király” búcsúimával. 3. A szeretet hősi fokú cselekedetével. 4. A keresztyűi ájtatosság elvégzésével. 5. Az öttizedes szentolvasó elimádkozásával a tabernákulum előtt. 6. Ha valaki a templomban egy órát tölt el imádságban. 7. Ha valaki reggel egész napi munkáját és minden ügyét felajánlja Istennek. Teljes búcsú nyerhető el végül azzal is: 8. Ha valaki egy hónapon át, minden nap elimádkozza a következő fohászt: „Ó Mária, a keresztyén családok édesanyja és királynője, könyörögj éretünk!” A három utójára felsorolt búcsút XXIII. János pápa engedélyezte. Valamennyinek elnyerése természetesen a szokásos feltételhez van kötve, tehát annak, aki a búcsút el akarja nyerni, a megszentelő kegyelem állapotában kell lennie.

Li. Budapest. — Az az érzésünk, hogy olvasónk félreértette *Rónay* György versét, amelyen megbotránkozott. A költő természetesen nem a tiszta szívűek valódi tisztaságát akarja kipellengérezni, hanem azt a képmutató, forma szerinti tisztaságot és a vele párosult gögőt, amely a farizeusokat annyira jellemezte, és amelyet az Üdvözítő oly sokszor ostromozott kemény szavakkal (*Mt.* 15, 1 é. t.; *Márk* 7,1 é. t.). Sajnos, ez a fennhéjzás, a tisztaság kevély fitogtatása. hitüket gyakorló keresztyének között is előfordul. A költő intelme nekik szól. A vers utolsó sora egyébként szentirási idézet. Eredeti formájában így hangzik: „Bárcsak hideg volnál, vagy meleg! De mivel langyos vagy és se hideg, se meleg, kivetlek szájbamból!” (*Jel.* 3, 15—17).

V. F. Miskolc. — A farkasok által fölnevelt kisgyermekről szóló történet közszájon forgott Indiában. Mint „megtörtént eset”, a század elején az európai sajtót is bejárta, nyilván valamelyik gyarmati tisztviselő elbeszélése nyomán. Rudyard Kipling irodalmilag is feldolgozta *A dzsungel könyve* című, magyarul is megjelent híres regényében. Tudományosan senki sem járt utána a dolognak. Valószínűleg nem is volt rá mód. Az esetet nyugodtan a népies mesés legendák közé sorolhatjuk. Csodálkozniánk, ha az előadó orvos mint megtörtént esetet említette volna.

„Tanácstalan szülő” és U. Zs. Budapest. — Két olvasónk fordult hozzánk lényegében hasonló problémával. Ezért együtt válaszolunk nekik. Problémájuk lényege a törzsfjlődésről szóló természettudományos elmélet és a bibliai teremtéstörténet összeegyeztetése. A kérdés elméleti részével itt most nem kell részletesen foglalkoznunk, hiszen folyóiratunk most lezáródó évfolyamában *Szörényi* Andor professzor sorozatos cikkekből foglalkozott vele. Negyedik ilyen tárgyú napló-cikke éppen ebben a számunkban olvasható. Egyik olvasónk viszont éppen az eféle katolikus tudományos megnyilatkozásokra való hivatkozással kifogásolja, hogy az alapfokú első hittankönyv nem mint „szimbolikus”, tehát jelképes történetet, hanem, mint „szó szerint veendő történelmet” adja elő a paradicsomi elbeszélést. Nos, eltekintve attól, hogy hatéves gyermekek számára (akiknek a szóbanforgó tankönyv íródott) érthetetlen és követhetetlen lenne az a pontos tudományos disztinkció, amellyel a teológusok ezekben a kérdésekben élnek, legyünk nagyon óvatosak a fogalmazásban. A biblikusok soha sem állították (mint ahogy nem is állíthatták), hogy az ószövetségi szentírás paradicsomi elbeszélése „szimbolikus”, „jelképes” történet. Csupán csak azt mondták, és mondják, hogy a szent szerző a maga korának és népi sajátságainak megfelelően, a kortársak számára érthető fogalmakkal és képekkel mondta el azt, amit az isteni ki nyilatkoztatás közvetítőjeként el kellett mondania. De, amit elmond, az hitünk szerint reális történés. A megváltásról szóló egész keresztény tanítást fel kellene adnunk, ha kétségbe vonnánk a bibliai elbeszélés alapvető lényegét, nevezetesen, hogy az első emberpár, akiktől az egész emberiség származik, eredetileg Istentől felemelt állapotban volt, de engedetlenséggel vétkezett, ezáltal a bűn állapotába jutott és ezt az állapotot utódaira is átörököltette. Ez az eredeti bűn, amelytől Krisztus keresztdozatával váltotta meg az emberiséget.

Ismerjük ezzel kapcsolatban a nehézséget, amelyet másik olvasónk vet fel, hogy ti. mi a helyzete akkor, ha az emberiség nem egy törzszű? Továbbá, hogy ha egy törzszű, hogyan hogy nem korszultak el az első emberpár utódai? Volt teológus, aki abban sem látott semmi nehézséget, ha sikerülne valaha tudományosan igazolni, hogy az emberiség több törzszű. Ez esetben Ádám vétke ennek az első embercsoportnak közös vétke lett volna. Jelen pillanatban azonban még semmi sem valószínűsíti ezt a feltevést. Ellenkezőleg, a modern biológia egyre inkább arra a nézetre hajlik, hogy az emberiség csak egy emberpár leszármazottja lehet. A testvérházasság, amely az adott körülmények között kezdetben elkerülhetetlen volt, nem vezet szükségképpen elkorcsosuláshoz, hiszen a régi egyiptomiaknál és a délamerikai inkáknál is meg lehetőségen általános gyakorlat volt. A lurkó kérdésére tehát, hogy ti. „ki volt előbb, Ádám és Éva, vagy az ősember?”, a felelet nyilván az, hogy Ádám és Éva.